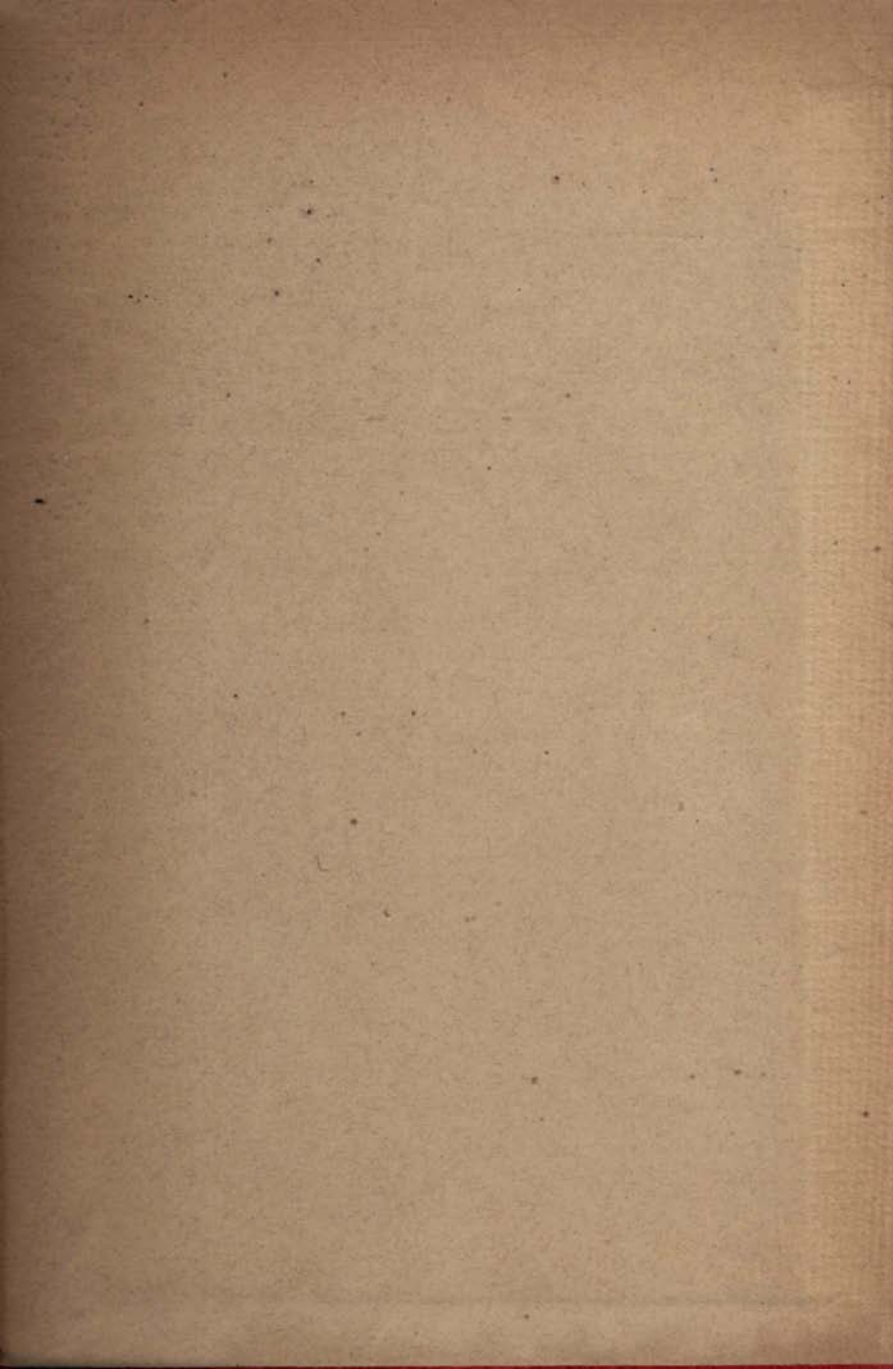
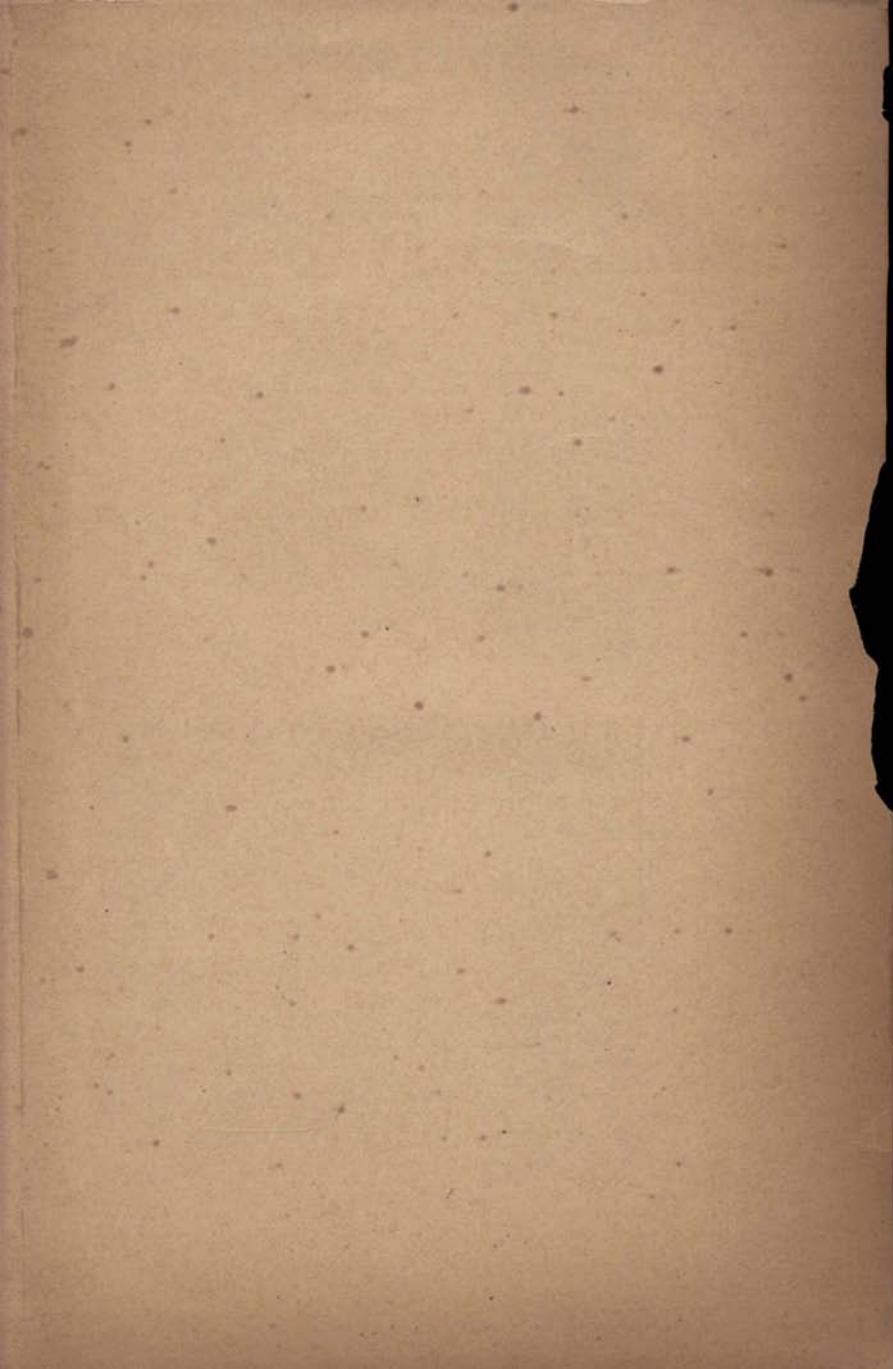

52
47

RIBBECK OTTÓ.

A RÓMAI KÖLTÉSNET TÖRTÉNETE.

III.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM XII. KÖTET.

A RÓMAI KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

III.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉSZETE.

BUDAPEST, 1893.

Szak: _____

Csoport: 87

Sorszám: 41

Kötetszám: _____

A

RÓMAI KÖLTÉS SZET

TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

HARMADIK KÖTET.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉS ZETE.

FORDITOTTA

KATONA LAJÓ

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1893.

~~Acad~~
693

12.327/12

HARMADIK KÖNYV.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉSZETE.

ELSŐ FEJEZET.

TIBERIUSTÓL CLAUDIUSIG.

Az irodalom azon kimagasló alakjai, kik az augustusi korszakra fényt árasztottak, annyiban ugyan nem tekintetők tulajdonképen a monarchia szülötteinek, hogy ifjúságuk legnagyobbrészt még a köztársaság végső éveibe esik: de tehetségük mégis az új udvar és hozzá közel álló előkelő, magas műveltségű férfiak szellemi légkörében, az újra helyreállított belső béke nyugalmas jóllétében erősödött és fejlődött. Mind e tehetségek immár elköltöztek vala, a nélkül, hogy izmosabb utódok léptek volna nyomukba. Hirtelen esett őszi dér sietteti a múzsák berkének máris megeredt levélhullását.

Tiberius nem nyújtott művészi alkotásra való ösztönzést. Ő maga, ifjúságában más nagy urak szokása szerint, oly ifjú emberekkel vétette magát körül, a kik valaha számbavehető költökké ígérkeztek fejlődni (II. 193.), Horatiusszal is barátságban állott (Lev. I. 9.). Hét évig tartó rhodusi időzése alatt (748—755.) szorgalmasan látogatta a görög rhetorok és bölcselek tantermeit és iskolai készültségének

némely költői kísérletekben is igyekezett tanújelét adni. De kedvelt költőinek megválogatása oly izlésre vall, a mely az egészségtelen, keresett, mesterkéltséggel és tudákos anyag felé hajló irányt többre becsüli a valódi klasszikus költészet tiszta forrásainál. Euphorion és Parthenios írói egyéniségéről s a római költészetre való hatásukról már szóltunk az előzőkben. (II. 221. s köv.) Rhianos hosszadalmas történeti költeményei bőségesen ontották a történelmi, néprajzi és mythographikus anyagot, tömve lévén családfákkal, rég feledésbe merült nevek s mindennemű ritka tudálékosság özönével. És Tiberius nem érte be azzal, hogy e három költő műveit és mellszobraikat a nyilvános könyvtárakban a klasszikusok sorába állíttatta s hogy róluk szóló számos tudós munka ajánlását szivesen fogadta: hanem saját görög költeményeiben (melyek valószínűleg epigrammok valának) szintén e kedveltjeit vette mintáiúl. Öröme telt benne, ha az asztalához meghítt tudósokat ilyenféle kihagyott kérdésekkel, mint pl. hogy ki volt Hekuba anyja, mi volt a leányruhába bújtatott Achillesnek ez álöltözetében viselt neve, vagy mit énekeltek Odysseusnak a szirének, zavarba ejthette; s jaj volt annak, a ki alapos előkészülhetés czéljából kéz alatt megtudni igyekezett, milyen íróval foglalkozik éppen az idő szerint a császár. Különben latin verseket is írt. Massiliában Augustus egyik unokája, L. Caesar, rövid betegség után elhalt (755. augusztus havában). Tiberius, a kit csak kevéssel előbb hittakolt haza Rhodusból, kétségtelenül azon szándékkal, hogy az uralkodó kedvében járjon, e családi gyász esetet lyrai »Panaszhangok»-ban énekelte meg.

Ifjú éveiben nagy barátja volt a sűrű poharazgatásnak: czimborái a táborban a herczeg Tiberius Claudius

Nero nevét Biberius Caldius Mero-vá ferdítették el, e kedvtelésére való czélzással. Lehet, hogy ily tivornyái közben is született egy-egy azon epigrammák közül, melyeket neki tulajdonítanak. Életrajzírója ugyan e dőzsölések irodalmi termékei gyanánt nem tud egyebet fel- említeni az élcelődő Asellius (vagy Asilius) Sabinus azon párbeszédénél, melyben a gomba meg a szalonka, s az osztriga meg a kőrigó versengnek az elsőbbségért.

Az oly fejedelemről, a ki egy ilyenfajta olcsó tréfát 100,000 sestertiussal (tehát valamivel több, mint 12,000 forinttal) tudott jutalmazni, alig tehető fel, hogy a neme- sebb irodalom pártolását komolyabban a szíven viselte. Azon már kevésbé csodálkoznánk, ha Euphorion e bá- mulója csakugyan ösztönzést, vagy legalább támogatást nyújtott volna a Priapus-versek gyűjteményének létre- jöttéhez (II. 443.). Ezenkívül még azt tudjuk róla, hogy a lovagrendű jellemtelen Clutorius Priscusnak Caesar Germanicus halálára írt gyászkölteményét jutalmazta pénzbeli ajándékkal.

Különben Tiberius rideg és zárkózott jelleme, ural- kodásának sivár hivatalos színezete már magában is a műzsáknak inkább elriasztására, mint bátorítására és édesgetésére való lehetett. Költői hódolat iránt nem igen volt fogékony. Az ekkép visszautasított költők tehát a hódolat ellenkezőjében kerestek kárpótlást. Névtelen epi- grammák csipkedik a zord, fukar kegyű férfiút, kit a saját édesanyja sem szerethet, szidják a rideg vaskor- szakot, mely uralkodásával beállott; a hajdani tivornyázó czimbora most megveti a bort, így szólnak, mert vérre szomjúhozik; a kik csak számüzetésből (mint ő Rhodus- ból) kerültek haza uralkodni, azok mind (így Sulla, így Marius), vérengző zsarnokok lettek.

Tiberius ugyan egykedvűen tűrte az efféle kifakadásokat, mint a szólásszabadság elkerülhetetlen következményeit, s visszautasította a tanács azon ajánlatát, hogy ellenök pert indítson. Még Kr. u. 24-ben is megkegyelmezett C. Cominius lovagnak, egy a császár ellen intézett gúnyvers szerzőjének, miután a bűnös senatorbátyja kegyelemért könyörgött nála. Idővel azonban mind jobban elkeseredett s elrendelte, hogy a felségsértésre vonatkozó törvényes eljárásnak szabad folyást engedjenek, és Sejanusra bízta e törvények kegyetlen szigorúságú végrehajtását.

Az utóbbi szüntelen éber gyanúval fürkészett a költők leplezett kormányellenes támadásai nyomában, s a feladónak 15. év óta bevett foglalkozásnemmé vált mestersége benne mindig kész vevőre számíthatott. Az állatmese ártatlan tréfái, sőt a szomorújáték alakjainak álarcza mögött is folyton felségsértést szimatolt a kormányhatalom.

A consuli méltóságot viselt *Mamercus Aemilius Scaurus*, egyike a legkitünőbb szónokoknak, a kinek feje fölött már 32. óta lebegett a felségsértési vád, 34-ben előadatta »Atreus» című szomorújátékát. Ebben a zsarnok egy zúgolódó alattvalójának megnyugtatóására Euripidesnek azt a mondását idézteti a szerző, a mely szerint «a hatalmasok oktalanságait békén kell elviselnünk» (Phoen. 396.). E helyet Tiberiusra vonatkoztatták, s ez okozta állítólag az előkelő férfiú vesztét. A császár menyével, Livillával, folytatott bűnös viszonyával vádolták és öngyilkosságra kényszerítették. Egy másik szerzőt azért fogtak perbe, mert egy Augustus alatt már előadott »Agamemnon» című darabjának ismételt színrehozatala alkalmával, az argivok királyát szemrehányásokkal illető egyik szereplő-

jének állítólag a császárt sértő czélzásokat adott a szájába. Leplezetlenebbül törtek ki az elfojtott gyűlölet és maró gúny szavai a szabadalmat élvező oszk bohózatokban. Igy pl. egy ily atellai játéknak a «Capri-szigeti bakkecskére» vonatkozó szennyes czélzása zajos tapsban részesült. Az ilyen, részben merő bohóságyszamba menő dolgok is bírnak, a mennyiben az uralkodó hangulatot jellemzik, bizonyos értékkel.

Tiberius halála után a költészet egyidőre majdnem teljesen elnémultnak látszott. Az örült Caligula pártolásban részesíté ugyan a színpadot, de főképen a zene- és tánczért rajongott s csak nagy bajjal lehetett őt attól visszatartani, hogy maga is a deszkákra ne lépjen. Az ékesszólás Galliában való műveléséről is gondoskodott olyképen, hogy Lugdunumban évenként tartandó szónoki versenyek díjazására alapítványt tett. A klasszikusokat azonban gyűlölte, mert a saját fenségén, vagy a maga alkotta nagyságokon kívül semmi mást nem akart elismerni. Igy pl. abban telt a kedve, ha — a hol csak lehetett — irthatta Homeros költeményeit, s Vergilius meg Livius munkáit eltávolította a könyvtárakból. Egyébiránt azt állítják róla, hogy stíl dolgában elég éles megkülönböztető tehetsége és helyes ítélete volt. Claudius irodalmi hajlamai kiváltképen a történetírás és a philologia felé irányultak, de azért szorgalmas látogatója volt a szavalati előadásoknak is, saját iratait is nyilvánosan felolvastatta és a görög vígjátékot is kedvelte. Ifjú költők iránt, úgy látszik, érdeklél viseltetett.

Csillagvizsgáló költészet.

A Tiberiustól Claudius haláláig terjedő 40 év költői irodalma mennyiségre csekély, tartalmára nézve pedig részben az élettől egészen elvont természetű. A kor ama hiú törekvése, a melylyel kivált a magas állásúak, vagy a nagyratörők a jövő titkait leleplezni vágytak, a mindenrangú és rendű jövendőmondóknak, u. m. a számvetőknek, csillagjósoknak, mágusoknak végzetes hatalmat játszott a kezükre. Általán véve hitre talált az a bűbajos csodatétellel kérkedő mesterség, mely a megholtak árnyainak az alvilágból való felidézésére s tőlük a jövő titkainak kikérdezésére képesnek hirdette magát; hittek mindenfelé az ólomlapokra berótt átkoknak a gyűlölt ellenfélt megrontó hatásában, — s más ilyen, a keleti álbölelet ajándékainak tekinthető babonaságokban. Különösen az embernek születése pillanatától fogva az égi testek u. n. constellatiójában változhatatlanul kiszabott sorsa volt általános hiedelem tárgya, a melyben Tiberius is osztozott. A kor ily szelleméhez mérten a költő sem ismerhetett magasabb és sürgősebb feladatot annál, hogy a halandók szemei előtt a csillagok titokzatos útjaiba való betekintést föltárja.

A claudiusi uralkodóház hercegei közül *Claudius Caesar Germanicus*, Drusus és Antonia fia, tűnt ki tehetségeivel kiválóbb mértékben. A 739/15. év május hava 24.-én született, Kr. u. 5. óta Agrippinával, Agrippa és Júlia leányával boldog házasságban élt, s megnyerő egyénisége minden testi és lelki jelességgel bőségesen meg volt áldva. Augustus nagyrabecsülte őt, sőt úgy mondják, sokáig habozott, vajjon ne őt tegye-e trónja örökösévé; legalább rábirta Tiberiust, hogy unokaöcsését kijelölt

trónutódul fogadja örökbe (4-ben Kr. u.). Jóságos, nyájas természetével mindenütt megnyerte magának az emberek szívét, a hol csak járt-kelt, s még ellenségeit is meghódította szeretetreméltó modorával. Magas műveltséggel bírt, jeles szónok volt és latinul úgy, mint görögül egyenlő ügyességgel verselt. Reánk maradt néhány szelid tréfájú epigrammja, melyekben ugyanazt a tárgyat egyszer latinul és másszor görögül, vagy pedig görögül kétféleképen dolgozza fel. Egyikükre ama végzetes keleti útja adott alkalmat, melyen élte utolsó évében (19. Kr. u.) hadvezéri tisztét teljesítvén, Trójába, a római nép mondai hagyomány szerinti bölcsőjéhez is ellátogatott. Hektor sirjánál állva, azzal a büszke vigasztalással biztatja az ilioni hős szellemét, hogy Priamos városa újra feltámadt s vitéz férfiak lakóbelye, míg Achilles myrmidonjai mind egy szálíg elpusztultak, és hazája, Thessalia, ma Aeneas utódainak uralma alatt áll. Egy görög kettős epigramm találó rövidségében és élczes fordulatában egyúttal a szerző astronomiai jártassága is felötlük. A kutyától úzóbe vett nyúl — ez a takaros kis ötlet tárgya — üldözője elől a vízbe ugrik, de itt meg egy kutyafóka zsákmányául esik, sőt ha a levegőbe menekült volna is, úgy sem került volna el a kutyát, az ég csillagai közt is lévén egy ilyen nevű. Még Augustus életében a császár egy kedvelt lovának siremlékét is saját szerzeményű verses felirattal ékesítette. Hagyatékában görög vigjátékokat találtak. Hogyan hízelt neki élete vége felé Ovidius, tőle, mint költőtársától esdekelve nyomorúságából való szabadulást, azt már említettük (II. 400.). Így ír róla egyebek közt (a 14. év telén): «ha neved nem szabna magasb hivatást eléd, a múzsák legnagyobb dicsősége vált volna belőled. Majd háborút viselsz, majd meg verseket költesz; a mi

másoknak munka, azt te játszva végzed, Apollóhoz hasonlóan hol az ijat feszítve, hol lantod húrjait pengetve» (Pont. lev. IV. 8., 67. s köv., Fast. I. 23. s köv.). Bármennyire hódol is azonban Ovidius a magas állású úrnak, dicséretének szavait mégis eléggé megválogatja, nem beszélvén költői leleményről, csak a külalak mesteri kezeléséről Germanicusnál, kit épp ezen jelessége tesz alkalmassá a nagyobb feladatra, melyet Aratos «Phaenomena» (Égi jelenségek) című költeménye lefordításával (talán épp azon időtájban) meg is oldott. A mint már láttuk (I. 362.), ifjú éveiben Cicero is megpróbálkozott e munkával gyakorlatképen. Rövid, kivonatos leírást Ovidius is szerkesztett, valószínűleg szintén fiatal korban, a csillagképekről. Még Lactantius is idézi e kicsiny, szintén Phaenomena című költemény végét. Az augustusi kor finom műveltségű fiának tehát, a ki előtt nagy költők esiszolták simára a költői nyelvet s a kit ugyanezek vezettek be a verselés törvényeinek ismeretébe, e munka már nem volt oly felette nehéz. A Vergiliusra emlékeztető részletek legalább határozottan kiérezhetők a költeményből. Csak úgy, mint az Aeneis költője, a kit utánoz, Germanicus sem ragaszkodik szorosan eredetijéhez, hanem annál szabadabban bánik vele, mentül előbbre halad munkájában, melyet majd összevonások, majd melegebb hangulatú kisebb hozzátelemek, egyéb mondákra való utalások, alkalmilag szkeptikus megjegyzésekkel, és itt-ott a mondattagok kölcsönös áthelyezésével is igyekezett élvezhetőbbé és érthetőbbé tenni. Sőt tárgyi változtatásokat és javításokat is engedett meg magának, melyeket Aratos tudós magyarázóiból s részben valamely javított csillagászati térképről meríthetett. Célja tehát az volt, hogy

görög eredetijének tudományos szempontból is önálló s nemzeti formába öltöztetett átdolgozását adja.

Germanicus örökbefogadó atyjának, Tiberiusnak ajánlotta művét, kevéssel ennek trónra lépte után, meglehet, a Germaniából való visszatérését követő legközelebbi időben. Bevezetésében a békét és nyugalmat magasztalja, mely az uralkodó oltalma alatt a tenger hajóit s a szárazföld gazdaemberét biztosságba ringatja, úgy, hogy immár érdemes dolog az égi jeleket tanulmányozni, a melyek után a hajósnak meg a földművesnek igazodniok kell. Joggal szólhatott, e művét említve, «tudományos» munkássága «első zsengejéről», jóllehet ezt megelőzően már nem egy kisebb költeményt szerzett volt, minthogy ezekkel a tudományosság hellenisztikus-római követelményének nem igyekezett vala megfelelni. Egyébiránt a nem mindenütt egyenletes simaságú tanköltemény folyamán a saját egyénisége alig lép többé előtérbe, bármennyire szeretnők is helyenkint személyisége erősebb jellegét jobban kidomborodva látni. A világkorokról szóló epizódban, melyet Aratos a Szűz csillagzatához fűz, az átdolgozó ethikai hitvallása kissé nekilendül: a földről az égbe tünt igazságosság utáni sóvárgása néhány sornyi benső felfohászkodásban szólal meg (98. s köv.), de alapjában véve ez is csak állandó közhely. A tengeri viharok és remegő áldozatainak élénk szinezetű leírása (293. s köv.) talán ama szerencsétlen oceáni út emléke, mely a 16. év nyarán Germanicus hajóhadát annyira megrongálta és őt magát is szerfölött megrendítette.

Az öt bolygó pályájának leírását későbbre igéri a szerző (444. s köv.). És valóban akadnak a Phaenomena némely kéziratának részben a végökhöz függesztve, részben a közepükbe beékelve, több rendbeli, nagyobb terje-

delmű töredékek, melyekről úgy értesülünk, hogy a szerzőnek egy másik, a «Prognostica» nem egészen hiteles czímén emlegetett tudományos költeményéből valók. E töredékek Venus, Mars, Mercur, Jupiter és Saturnus bolygók járásáról s az általuk meg az állatöv tizenkét csillagzatától okozott időváltozásokról szólnak. Az utóbbi csillagképek mythologiai járulékkal feleziczomázott elsorolása után az égben lakó Augustusról való rövid megemlékezés következik (558. s köv.).

Ezen astronomiai költészet akkori divatjáról tanúskodik Sextius Paconianus négy hatméretű verse is, melyek a négy égtájrról szólnak és a keresett jóhangzás példaképeiül szolgálhatnak. Szerzőjük praetor és Sejanus egyik kész eszköze volt, ennek halála után azonban őt is perbe fogták, mivel Caius Caesar Caligula ellen ármánykodott (32-ben Kr. u.). Börtönében fojtották meg, a hol Tiberiusra szerzett gúnyversekkel könnyített volt némit elkeseredésén.

Germanicus mellé illő, megnyerő jelenség *Cn. Lentulus Gaetulicus*, Cn. Cornelius Lentulus Cossus fia, a ki legyőzte a gaetulokat és 26-ban Kr. u. consul volt. Sejanushoz ő is közel állott, s ennek halála után is megtartotta felsőgermániai parancsnokságát, melyet tíz éven át viselt egész erőszakos haláláig (39-ben). Csapatainak iránta való nagy szeretete és ragaszkodása Caius császár gyanúját keltette fel ellene, a melynek áldozatul kelle esnie. Nem segített tehát rajta az sem, hogy egy korábbi költeményében, mely talán a Germanicus hadjáratait dicsőítette, ennek fiát is hódoló szavakkal árasztotta el, a Hercules városának magasztalt Tibur szülöttként dicsőítve őt (a mi különben nem is igaz). Még e munka csekély töredékeiben is megleljük a kornak a csillagok iránti

élénk érdeklődése nyomát, mert a szerző a brittek északi lakóhelyeit említvén, három hexameterében észak csillagképét, a gönczöl szekerét nem mulasztja el megénekelni. Könnyűvérű természetéből folytak szerelmi dalai, melyeket Catullus, Marsus és Peto modorában írt; e költeményeket Martialis, az ifjabb Plinius, sőt az V. századbeli Apollinaris Sidonius püspök is ismerte még, minthogy az utóbbtól tudjuk meg a költő kedvesének Caesennia nevét. Ellenben ama Gaetulicus-féle görög epigrammok, melyek az anthologia Palatinában vannak, nem származhatnak a mi consulságot viselt költőnkől, minthogy szerzőjük szegény éhenkórásznak vallja magát.

Aratos csillagászati költeménye azonban nem elégítette ki a kor azon ábrándos vágyát, mely úntalan a világ sora örök törvényeinek s az égi testektől az egyes ember sorsára gyakorolt behatásnak fölfedezésére áhított. E heves vágy, melyet a stoikusok fatalizmusa csak szított, minden társadalmi kör uralkodó szenvedelme volt, a legelőbbkelőké s az udvaré is. Maga Tiberius, teljesen hívők lévén az úgynevezett matematikusoknak, nagy érdeklődéssel kísérte alattvalói születése napjának és órájának megállapítását, hogy jellemökre és jövőjükre vonatkozó következtetéseket vonjon belőlük, s ezek alapján a gyanús egyéneket még idejekorán eltehesse láb alól.

Egészen korszerű gondolat volt tehát, a chaldaeusok fenhéjazó tudományát, mely az emberek tétovázó elhatározásainak, aggódó habozásának és reménykedésének biztos vezéresillagot ígért, egy tankölteményben mindenki számára hozzáférhetővé tenni. Úgy, a mint Lucretius régebben népét a halál félelmétől kivánta felszabadítani, azon módon az ég örök törvényei a földi élet útvesztőiben bolyongó emberiségnek ígérték szövétneket. Egy

ismeretlen, jóformán névtelen ember vállalkozott e feladatra Tiberius uralkodása alatt, egy a kéziratokban *Astronomica* czímen említett munkával ajándékozván meg kortársait. E kéziratok közül éppen a régiebbek és megbízhatóbbak elég különös módon azok, a melyek semmi felvilágosítást sem adnak a szerzőről: csak a XV. század második fele óta lép fel a későbbiekben e szerzőnek *M. Manilius* (Manlius, Mallius) neve. Ez adat azonban gyanús. Az idősb Plinius ugyanis említi, hogy a mimusjátékok mesterével, Publilius Syrus-szal ugyanegy hajón jött Itáliába az antiochiai Manilius is, a ki a rómaiakat az astrologiával megismertette. Félő tehát, hogy ez a hely az, a melyet valamely hebehurgya féltudós azon astrologiai költemény szerzőjére való elhamarkodott s már chronologiai tekintetből is visszautasítandó következtetésre használt fel.

A költemény keletkezése idejéről, szerzőjének részben homályos célzásai nem nyújtanak semmi teljesen kétségtelennek mondható tájékoztatást. A Varus csatája minden esetre megelőzte e művet (I. 898. s köv.). A béke (I. 13.) biztatja a szerzőt (úgy, mint Germanicust) az égi jelenségekkel való foglalkozásra. Alkalmilag (IV. 764. s köv.) udvaronczai hizelgéssel arra az időre történik vonatkozás, melyet a világ későbbi ura (Tiberius) Rhodusban töltött, a mikor is e hely méltán viselte a nap házának nevét, minthogy benne lakott a világ világossága. Hogy az uralkodónak ez időre, melyet nagyon is mély árnyékban töltött, nem lehetett valami kellemes emlékeznie, arra a nagyon is megfontolni való gondolatra, úgy látszik, nem jött rá a szerző. Ha pedig ahhoz a feltevéshez folyamodunk, hogy e hizelgés a még trónra nem jutottnak szól, még bajosabb elhinnünk, hogy az valami nagyon jól

eshetett volna neki. Augustust, kivel a nagy halottak sorát bezárja, már az égben lévőnek mondja a költemény (I. 800. s köv.); a trónon Tiberius ül, ki örökbefogadó atyjának emlékét isteni tiszteletben részeltetni rendelte (IV. 934. s köv.); csak ő lehet a «Caesar», kinek a mű ajánlva van (I. 7. s köv.). Jóllehet Tiberius hivatalosan lemondott a «haza atyja» czíméről, azért költőnknek, mint ilyennek, talán mégis csak meg volt engedve, hogy e néven szólítsa dicsőítőleg, vagy e minőségben óhajtja látni a fejedelmet (I. 925.). Alighanem a leégett Pompejus-féle színház helyreállítására történik vonatkozás az ötödik könyvben (513.), ezt pedig Kr. u. 22-ben rendelte el a császár. A szerző költeménye elején esendes aggkort kíván magának, hogy művét tisztos befejezéshez juttathassa (I. 115.): tehát még javakorbéli férfi lehetett, mikor hozzáfogott.

Lucretius módjára azzal dicsekszik, hogy újféle énekekkel ébreszti fel a Helicon figyelmét, s hogy ő az első, ki égi tanait versekbe szedve közli a földiekkel. Régiebb költők közül egynek sem akar adósa lenni, egyiküktől sem kölcsönöz, csak a magáét akarja zengeni, saját hajóján kívánja átszelni a hullámokat. Istenről óhajt énekelni, ki nyugalmas szellemével uralkodik a természetben, egyensúlyban tartva a végtelen világegyetemet, s az örökkévaló csillagokból kormányozza a föld teremtményeit (II. 83.). Az emberi szellemet, mint az istentől magának egyedüli lakóhelyül kiválasztottat, hivatottnak tartja az istenség megismerésére, mivel amaz ennek a része. Versei azonban nem a tömegnek szánvák, hanem csak a választottak kis számának, a mely elől nincs elzárva a tiszta ismeret: mert az is a sors határozata, hogy méltó-e valaki, vagy nem, a sors törvényeinek felismerésére (II. 149.).

«Hogyan is tehetne szert valaki az ég ismeretére más-
képen, mint az ég ajándékából, s hogyan lelhetné fel más
az istent, mint az, a kinek az istenségben része van?»
(II. 115. s köv.). (E sorokat írta Goethe a Brocken-hegy
vendégkönyvébe).

Büszke bizalommal vigasztalja a csüggedőket és báto-
rítja a kicsinyhitűeket negyedik könyve végén (866. s
köv.). Ha szemünk elől rejtve marad is a sors, szellemi
szemeink előtt mégis feltárul az ég: a természetnek
nincsen immár titka számunkra, felfogtuk a világrend-
szer alkotását, megismertük teremtőjét, kinek magunk is
egy része vagyunk, és fiaiként felhatolunk egész a csil-
lagokig. Semmi kétség, hogy isten lakozik szivünkben,
hogy lelkünk megint az égbe tér vissza, a honnan szár-
mazunk. Minden ember istennek kicsinyben való mása.
Csak az embernek van, az összes állatoktól eltérően,
értelme, nyelve és műveltsége; ő az egyetlen terem-
mény, mely fölemelt fővel áll s szemét diadalmasan
emeli a csillagok felé, és isten nem rejtőzik el a kutató
elől, sőt örök munkásságában eléje tárja magát, kén-
szerítve őt, hogy törvényeire figyeljen. Hogyan lehetne
tehát tilos azt megismerni, a mit látnunk szabad? Azért,
hogy kicsiny testekbe van zárva, korántsem kell erőnket
kicsinylenünk: lám, mily parányi a szem csillaga, s
mégis meglátja az egész égboltozatot. Ne törődjünk az
anyag mennyiségével, hanem a szellem erejét mérjük,
mely mindeneken győzelmet arat.

Módszeresen, lépésről lépésre haladó tanítását a szerző
(II. 755. s köv.) az iskolai oktatáshoz hasonlítja, mely
szintén előbb az elemi ismeretek alapos bevésésén kezdi
s erről emelkedik fokozatosan felfelé. Egy másik, még
szélesebb kivitelű hasonlatban (772. s köv.) a városala-

pitás előmunkálatait írja le részletesen: előbb a körfalak emelkednek a kopár dombsorok hosszában, majd az erdő irtására kerül a sor, a madarak és egyéb vadak elhagyják eddigi lakóhelyeiket, köveket fejtenek, különféle szerszámok készülnek, hogy az építkezés akadálytalanul haladhasson előre. Nehezebb tanokhoz való átmeneteknél sohasem mulasztja el a figyelem újabb és újabb felkelését s újra meg újra lelkesedésre buzdít a fáradságra méltó munka iránt (IV. 387.). Isten az, a kit kutatsz; az égre tör tudásvágyad! Csak a ki hegyeket bír átfúrni erős akaratával, az juthat el az istenség ismeretéig. Mennyi munkát pazarlunk veszendő javakra! Egész emberi lényünket kell tehát megfeszítenünk, hogy istent magunkba felvehessük.

Jeles mintákat utánozva, mindenik könyvét lendületes hangú általános bevezetéssel kezdi a szerző; csak az ötödik maradt e részben sután. Az egész művet természetesen a feladat megjelölése, a sorsot intéző csillagokról szóló általános tanítás nyitja meg, mint a melyektől az emberek változatos életviszonyai függenek. Nagy vonásokban következik annak előadása, hogy mikép jutott fokozatosan az emberiség a mélységes titok fölfedezésére. Mercurius engedte a halandóknak az első bepillantást a csillagok útjaiba (a mivel talán Eratosthenes «Hermes» című astronomiai költeményére czélt az szerző). Kelet némely királyai érdemesültek mindenekelőtt ez ismeretre, papok jöttek a csillagok sorsintéző hatalmának nyomára, ők ismerték fel a születés órájának jelentőségét, és hosszas tapasztalásból szűrődött le végre a biztos tudomány. Mert csak munkálkodva s az élet kénszerítő nyomása alatt ébredezett lassankint, hosszú idők folyamán az emberi szellem. Kezdetben, a

mikor az őskor emberei még a nap- és évszakokat sem tudták megkülönböztetni, nem volt sem földművelés, sem hajózás. Kísérletek vezettek a legkülönbélebb találmányokra: a nyelv törvényekhez kezdett illeszkedni, gyümölcsöket kezdtek termelni, lassacskán kimerészkedtek a tenger hullámaira, idegen országokkal való kereskedéshez fogtak, egymásután fejlődtek a béke és háború mesterségei s művészei. Megtanultak a madarak beszédére, az áldozati állatok beleire figyelni, kígyókat bűvölni, alvilági szellemeket idézni, s nem nyugodtak mindaddig, míg az égig nem hatoltak, míg ki nem fürkészték az égzengés s a villám, a hó és eső, a földrengés meg a szelek okait; végül a csillagokat is kezdték tanulmányozni s kutatták az ember sorsára való hatásukat.

Magvas szavakban kel ki a negyedik könyv bevezetése, (mely a Lucretius második könyvére emlékeztet), az emberek hiú aggodalmi és kicsinyes gondjai ellen, melyekkel éltük boldogságát épp azzal játszsák el, a mivel biztosítani akarják, az életre irányult örökös gondoskodástól nem érvén rá az életet igazán élvezni. A szerző azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy minden változhatatlan törvények szerint történik a világon («születésünk szerint halunk meg»), s hogy mindenkinek megadással kell viselnie előre kiszabott sorsát. E hitének támogatására jóval bőségebb, mint a mily szerencsés bizonyításul Rómának és kiválóbb hőseinek Aeneastól Julius Caesarig való csodálatos történetére hivatkozik, továbbá a mindennapi tapasztalat köréből vett váratlan eseményekre, s végül elég naivan még a jóslatok teljesezésére is. Jó és gonosz emberek az ő szemében egyaránt csupa természeti jelenségek, mert az erényre, vagy bűnre szintén születik az ember. Valamint a mérges növényeket

kerüljük s a kellemes étkeket szeretjük, úgy becsüli szerzőnk is az erényben az ég ajándékát s gyűlöli a gonosztetteket, mint kárhuzatos végzetet. Ezzel legalább a kiváltságos jellemei tisztelete, tehát némi szellemi arisztokratizmus számára nyújt világnézetében helyet.

Vergilius gazdasági tankölteménye harmadik könyvének bevezetéséből kap fel egy ötletet a mi szerzőnk műve második könyvének bekezdéséül, de míg a mantuai költő néhány szűkszavú versben utasítja el magától a hétköznapi tárgyakat, ő már egész hosszú sorát lépdelteti el azon költőknek, a kiknek nyomában járni nem akar. Homeros után azok élén, kik a világ keletkezését megírták, Hesiodos következik s erre a csillagképek és a róluk való mesék meg nem nevezett leírói jönnek, a kik közt első sorban alighanem Eratosthenes Katasterismosaira kell gondolnunk. Elég csodálatos összeválogatásban, Theokritos után, ki a mezei költészet képviselője, talán Aemilius Macer, a madarak, kígyók és füvek megénekelője, legvégül pedig az alvilág leírója (Vergilius?) következik. A leleményben való szegénység, vagy pedig a bevégzetlenség jelének tekintendő, hogy a harmadik könyv bevezetése ugyan-ezzel a közhelylyel kezdődik, csak hogy itt a mondák tömegéből és a történelemből egész sor epikus tárgy elszámolása helyettesíti az iménti elsorolást, a melyekkel (épp úgy, mint Lucretiusnál a negyedik könyv bevezetésében) a szerző a maga tárgyának nem csupán újdonságát, hanem kiváltképen nehéz voltát állítja kiemelőleg szembe, ezzel egyszersmind előadása szárazabb hangját is igazolván: «Ékesség híját menti a tárgy, mely csak tudományos feldolgozást követel» (v. ö. a IV. 131. s köv. is). Nem is illik, hogy szavak pompájával ragyogjon a mindenség, a mely sokkal fönségesebb, hogy sem ily

hiú díszre szorulna (IV. 440). A görög idegen szavak használatát sem mulasztja el mentegetni, ebben is Lucretiust követvén.

Úgy, a mint a Georgicon első könyve a napnak, mint jósnak dicsőítésével végződik, a mi költeményünk első énekének végén az üstökösök jövőmondó jelentőségének feltüntetése áll, mint a melyek rossz termést, döghalált és háborúságot jelentenek (I. 874. s köv.). Ehhez elég hatásosan csatlakozik a végre-valahára lecsendesült polgárháborúkra s Philippitől a Sextus Pompeius elleni harczokig terjedő végső korszakokra való emlékeztetés, azon óhaj kapcsolatában: vajha most már a viszály örökre érzebilincsre verve maradna börtönében! Így a harmadik könyv záradékában is (618. s köv.) a négy évszokról szóló csinos hely szintén Vergiliustól van mind egész menetében, mind egyes vonásai legtöbbjében kölcsönvéve.

Bármennyire elismerendő is a szorgalom, kitartás és alakító ügyesség, a melylyel a szerző a világrendszer versekben való leírását egy ily tárgyat illetőleg még esiszolatlan nyelven érthetővé és élvezhetővé tenni igyekezett, azért a mai olvasóra nézve e tanköltemény mégis vajmi göröngyös és fáradságos olvasmány, annál is inkább, minthogy a reánk maradt szöveg helyenkint nagyon meg van rongálva. Miután a két első könyvben a világegyetem alapvető szerkezetén nagy ügygyel-bajjal átvergődtünk, a harmadikban kezdődnek szemeink előtt az emberélet titkai lassankint feltárulni, mert itt következik a csillagoktól a földiek törekvéseire és sorsára gyakorolt hatásoknak ismertetése. Ez ábrándos tanítás legalább alkalmat ad a költőnek emberi cselekvés meg viszontagságok szemléltető leírására. Mindenekelőtt a tizenkét állatövi

jegynek megfelelő tizenkét életkör megjelölését látjuk, melyek mindegyike a maga csillagzatának uralkodó hatása alatt áll, de a szomszédos csillagképek behatásának is ki van egyúttal téve. Legelső az általános sorsállás, mint a lét alapföltétele, erre a fegyveres és hadi szolgálat, a városi ügyek és személyes viszonyok, törvénykezés megszónoki jártasság, házasság és egyéb mindenféle társadalmi összeköttetés, vagyon és ennek fentartása, veszedelmek és viszontagságok, nemesség és kitüntetések, gyermekek és nevelés, jellem és rabszolgák fegyelmezése, egészségi állapot és orvoslás, végül a bárminemű emberi törekvések sikere következik.

A negyedik könyvben (122. s köv.) kezdődik az égi jeleknek az ember sorsára való hatásáról különösebben szóló tanítás. A jellemökre és hivatásukra való következtetés a legjátszibb könnyedséggel folyik az illetőknek születési csillagzatához fűződő képzetekből és mondákból. Ezek mindegyikének egy istenség van intéző hatalmúl fölébe állítva. A Kos gazdag és minden nyírás után újból növekvő gyapja a majd emelkedő, majd alább szálló reménykedés hullámzását, a nyeremény és veszteség váltakozását, egyben gyapjúszövést (Minerva példája után indulva), ruhával való kereskedést, ingatag és hiú jellemet jelent. A Bika munkás földművelők csillaga. Ha a nap a Bika jegyében áll valakinek születésekor, az ilyen az eke mellől is magas hadvezéri és államkormányzati méltóságba kerül, dicsőségre áhítozik, hallgatag, vaskos és tagbaszakadt termetű, homloka alatt Cupido lakozik, mint-hogy a Bikának Venus a kísérője. Az Ikrék (Apollo kedveltjei) alatt zenekedvelő, vidám természetű s elpusztíthatatlan fiatalos üdeségű emberek születnek, nemkülönbén csillagvizsgálók is. A Mercuriusnak alárendelt Rák

a nagykereskedők, üzérkedők, nagy nyereségre és uzsorakamatokra számító csillaga. Az Oroszlán (Juppiter és az istenek anyjának jegye) zsákmány- és harczedvelő természetéhez képest olyan emberek születését és sorsát határozza meg, a kik a kapufélfájukat vadak bőrével és egyéb vadászati jelvényekkel szeretik díszíteni, vagy mézáros válik belőlük, a ki pecsenyehússal aggatja teli a boltját. Az ilyenek többnyire jólelkű, könnyen haragra lobbanó, de megint könnyen ki is békíthető egyének. A Szűz ajándéka a tudományokra való törekvés, megnyerő beszéd, éleselméjűség, az ő jegye alatt születettek-ből válnak a gyorsírók is; de a meglévő szép hajlamok kifejlődését sokszor bambaság akasztja meg, továbbá az ily emberek rendesen gyermektelenek. A Mérleg tanít a mértékek és súlyok ismeretére, számvetésre, törvények és jogok tudományára. Nagy jogtudósok, mint Servius Sulpicius, Cicero barátja, e jegy alatt születnek. A fulánkos Skorpió harczedv és vérszomj nevelője, mert Mars áll az oldalán. A zsarnokok, mint Sulla, nemkülönben szilaj lelkületű vadászok, gladiatorok és vívók sorsát e jegy intézi. A kinek a Centaur (vagy Nyilas), Minerva e kedveltje jutott, abból lóidomító, vadállatok, oroszánok, tigrisek és elefántok szelidítője válik, inai és izmai feszültek és rugalmasak, akár az íjász ivének húrja, futásban kitartó, gyors és fáradhatatlan. A Bak Vesta oltalma alatt áll. Ennek folytán az ő körébe tartoznak mindazon élet-sorok, a melyeknek a tűzzel akad dolguk: így a bányászok, érzeket feldolgozó mesteremberek és sütők. Ugyane téli csillagzat ruhaneműekkel kereskedőknek is jó üzletet ígér, de mivel az alja már a Halak jegyébe nyúlik le, egyúttal zajos ifjúságra következő jéghideg aggkort is jelent. A Vízöntő a forráslelők, vízepítészek, szökő-

kutak, tavak, csatornák tervezésében kiváló mérnökök, továbbá a naptárkészítők csillaga, az alatta születettek többnyire szelíd, adakozó természetűek, a kik sem fölösleggel nem bírnak, sem szükségét nem szenvednek, épp úgy mint a Vízöntő kannája, mely mindig egyenletesen önti tartalmát. A Halak jegyében világrajötteket a tengerre vonja ellenállhatatlan vágyuk, ezekből válnak a hajósok, csillagtudósok és földleirők; továbbá a halászok és tengeri csatákban vitézkedők. Az e csillagzat uralma alatt állók nagy családdal vannak megáldva, szeretik az élvezeteket és mozgékony, változékony természetűek.

Valamint azonban a földön a jó mellé mindig a rossz is elegendő, mint a viruló vetéseket a rozsdá lepi megpusztítást okozva bennök, mint a hogyan a folyók futása is változtatja irányát, úgy a csillagképek mindenike szintén különféle alkotórészekből áll, részben túlságosan hidegekből és részben túlságosan forrókból, a melyek egyikének, vagy másikának előtérbe nyomulása szerint hatásuk hol üdvös, hol káros. Némelyek fölkeltekkor gyakorolnak kiválóbb hatást. Így például a Kos előrehajló nyaka telhetetlen, erőszakosan előre törtető természetet jelent, továbbá fölfödözési utakra való hajlamot, mint a hogyan Phrixust az ő kosa szintén messzeföldre, egész Kolchisig vitte (IV. 503. s köv.). A kinek a születése arra az időpontra esik, a mikor a Skorpio a farka hegyével feltűnik, abból városok alapítója, vagy lerombolója válik (554. s köv.). A Nyilas első fölkelte nagy hadvezérek születését jelenti, de olyanokét, a kik túlságosan sokat bíznak szerencsájökben, mint Hannibal, s végtére elbuknak (561. s köv.). Jaj annak, a ki a Halak fölkeltekkor születik! Az ilyen kiállhatatlan fecsegő, besúgó, két-színű, áskálódó, cselszövő és kéjencz lesz. Tudjuk ugyanis,

hogy Venus, Typhon elől menekültében, hallá változott. (574. s köv.)

Úgy, mint a test egyes részei, melyek mindenike a tizenkét égi jegy valamelyikének oltalma alatt áll (a fej pl. a Kos, a nyak a Bika uralmának van alárendelve, stb.), azon módon az egyes országoknak is megvannak a maguk vezéresillagzataik, melyek az illető földterület népfajára és egész műveltségi állapotára nézve döntők. Így Italia, a földkerekség ura és birája, a döntő és minden viszályt eligazító Mérleg alatt áll (769. s köv.).

Az ötödik könyvben a többi csillagképeknek a tizenkét állatövi jeggyel való együttállásából származó hatások elsorolása következik. Így a Kosnak az Argo-val való együttállása hajóskapitányt és tengeri csatát jelent; az Orionnal pedig ügyes kereskedőt s olyan embert, a ki mindenkivel jó barátságban él; a Szekeressel való találkozására jeles kocsisok, circusi versenyzők és hajtók, műlovasok születése fölött uralkodik, minő Salmoneus volt, ki elbizakodottságában annyira ment, hogy Juppiter módjára akart kocsikázni, a miért aztán «holtában tanulta meg ez istent ismerni», — vagy Bellerophon, kit Pegasus az égig emelt fel. A Bak a Halakkal társaságban könnyelmű emberek, szerelmes természetűek, úgyszintén a pásztorsípon játszani szerető juhászok jegye.

A Hyadok nyughatatlan, felforgatásra törekvő népszónokok s a Gracchusokhoz hasonló izgatók születésénél világolnak, vagy pedig nevükkel összhangzásban disznópásztorok sorsát intézik. A Kecske félenk jelleműek s minden legkisebbke zajra összerезzenők, de mindig újságra kandi természetűek csillaga, mint a hogy a kecské is legelés közben egyre kijelölt határaikon túlra törekszenek. A Bikával együttállásban a Pleiadok Bacchus

és Venus tisztelőire engednek következtetni, a kik társaságba való, élczes, de nyegle és magukat kenni-fenni szerető, piperkőcz, asszonyosan elpuhult egyének. Az Ikreknek a Nyúllal való társulásakor kengyelfutók, ügyes ökölvívók, lapda- és tömlőjátékosok, szemfényvesztők és erőművészek, továbbá kevés alvásra szoruló emberek születnek. S így tovább. E furesánál furesább kinyilatkoztatások élvezetesebb része az élet vásári zajából ügyesen kiválogatott s elég élénken, olykor jóízű enyelgéssel, máskor meg erősen kidomborodó vonásokkal ábrázolt alakok és változatos jellemek gazdag választékában áll, a melyben szívesen ellapozgat az ember, mint valami Orbis pictus-féle képeskönyvben. Mindenféle hajlamú és foglalkozású emberek tarka tömege vonul el a csillagok és égi jelek kaleidoskopszerű játékával egybefűzve szemünk előtt. Az ötödik könyvben elléptetnek előttünk az arany- és ezüstművesek, ékszerészek, nemesfém-termelők és kereskedők, mozaikrakók és mennyezetkészítők. Megismerkedünk a vadászati eszközökkel és vadászkutyákkal; az édes- és sósvízi halászzattal, a fókavadászat és tonhal-fogással, a pompás ízű halászlé készítésével, a kagylóhalászzattal és kereskedéssel. Az úszó és buvár, a lapdajátszó és csepürágó, a műlovas, kötél-tánczos és akrobata, mindenik a maga mesterségének változatos mutatványaival, szintén benn vannak e gyűjteményben. Nem marad el a madár-kitanító, kígyóbűvölő, vadállat-szelidítő, sőt az útonálló rabló sem, a kiknek vegyes társaságában ott látjuk a kengyelfutót és lovastisztet is. S mind e népség a maga életmódjában és foglalkozásában tünik az olvasó szeme elé. Milyen elevenül megkapó például a hirtelen haragúnak ábrázolása, a ki az izzó Kutya-csillagzat (Sirius) és az Oroszlán együttállásakor

jő a világra (206. s köv.)! Szakgatott szavakban kitörő indulata elébe rohan az értelmes beszédnek, felhevült lelkülete nem bírja bevárni szája mozdulatait. Minden nagyobb és komolyabb ok nélkül a leghevesb izgalomba jő, a nyelve dühöng, nem beszéd az, a miben kitör, hanem valóságos ugatás, a melynek gyakori csuklásai és elharapdált üvöltései közben a fogai minduntalan beleakadnak a hangjába. Az ilyennek aztán még csak egy kis bor kell, hogy lobogó lángba borúljon.

Kiváló jókedvvel és igen elevenen vannak leírva a Cepheus (449. s köv.) meg a Vizöntő együttállása és oltalma alá helyezett halandók. Ezek mélyen elgondolkozó képpel járó, komoly tekintetű emberek. Untalan csak a régiek jeles példáinak tanulmányozásával foglalkoznak, szüntelen Cato Censorius szavait hordva szájukban: izlésük a felvont szemöldökű szigorú gyám és nagybátya alakjában tetszeleg. Az ilyenekből válnak a nagyképű paedagogusok, a kik nem tudnak állásuk komoly méltóságával eléggé betelni; avagy szomorújáték-írók lesznek, kiknek véres betűvető szerszáma csupa felforgatásban és ádáz büntényekben dúskál, Thyestes irtózatos lakomáját, a thebaei szörnyűségeket, Medea boszúját, vagy magának Cepheusnak esetét jelenítve meg; vagy pedig elmélkedő vígjáték-szerzők, az élet jeleneteinek hű utánczói, minőkben Menander művészete remekelt; avagy végül színészek és némajátékosok, kik a legkülönfélébb személyek jellemét tudják feltüntetni saját egyéniségökben, egymaguk el tudván játszani Trója leomlását és Priamos halálát.

Az Andromeda megszabadításáról szóló szép regére, mintegy Perseus ellenképe gyanánt, a könyörtelen porkoláb és hóhér leírása következik (minthogy efféle pribékek a felkelő Andromeda-csillagzat alatt születnek): azilyent nem

indítja meg szerencsétlen áldozata édes anyjának irgalomért esdeklő könyörgése, nem a gyászba döntött atyáknak a szörnyű álmatlan éjszakákon át fiaik utolsó csókjáért hiába epedő sovárgása. Az ily hóhér, ki a lángoló máglyákból s a vértől ázott bárd munkája után él, szivtelen gyönyörűséggel legeltetné szemeit a sziklához láncozott szűz halálkinjain (619. s köv.).

Habár a költő tréfálkozik a csillagképekről szóló számtalan mesén (II. 25. s köv.), a melyekből mintegy az következnek, mintha a föld alkotta volna az eget, azért képzelme megis telve van e mondavilággal, melynek folyton előkerülő élénkítő célzásaiiban s itt-ott elég terjedelmes kitéréseiben éppen nem csekély figyelmet és elismerést szentel. E közben olykor valóban kiváló alakító és élénk előadó képességet tanusít. Valódi gyöngy e nemben az épp említett Andromeda-epizód, mely még ovidiusi előképe (Met. IV. 663. s köv.) mellett is bátran megállhat saját szerű s eredeti szépségeivel (V. 538. s köv.). Mennyi jut ezekből Euripides s más későbbi költők érdemére, azt természetesen bajos ma meghatározni. A szírthez láncozott ártatlan szűz megható képe oly eleven színezetű, mintha csak a festő mesteri ecsetétől lenne ellesve. E tárgy közkedveltségű voltáról különben számos pompejii falkép is tanúskodik. Hófehér nyakát szelíden hátraszegve, még halál-félelmében is megtartja szűzies báját. Ruhája redői lehullottak a válláról, karjai meztelenek, s hátán szabadon hullámszik felbontott haja. A jégmadarak panaszló vijjogással kerengnek körötte s árnyat vetnek rá lebegő szárnyaikkal. A tenger morajló áradata visszahökkenve csendesülni látszik e kép előtt, a Nereida szájalommal emeli feléje arcát a hullámokból, a levegő is, mely enyhe fuvalommal simogatja a szikla-

falon függő gyöngéd testet, siránkozó hangokat hallat többszörösen visszaverődve a szirtek között (az Euripides Echo-ja). Perseus pedig, a mint megpillantja a hajadont, megirigyli a szikla sorsát, melyen függ, s boldogoknak mondja a bilincseket, melyek tagjaira záródnak. Medusa legyőzője legyőzötten áll Andromeda láttára. El van rá tökélve, hogy feleségül veszi, még ha egy második Gorgóval kellene is érette szembeszállnia, s értekezik a leány szüleiével. Most előtör rémitő zúgással az iszonyú szörnyeteg, már-már halálra válik s alélttá dermed a zsákmányul kitett szűz, majd megindul a szárnyas hős meg az undok sárkány között a titáni küzdelem, mely Perseus diadalával és a hajadon megmentésével végződik. Mindez egymást rohamos elevenséggel követő jelenetek elragadó varázsa mintha magával sodorná költőnket is, ki szinte megfeledkezni látszik egész csodás furcsaságokkal teli tudományáról, a míg e részletnél időz.

A maga személyéről sehol sem árul el semmit, s nem tesz rá még csak a legkisebbke czélzást sem. Minden sejtés származását s életsorsát illetőleg, teljesen légből kapott. Csak annyit lehet egyes leírásaiból következtetnünk, hogy a római állameszme tudatában élt s azt a magáénak is vallotta, a római életet igen jól s így közvetlen tapasztalatból ismerte, hogy a legkülönfélébb hivatások és foglalkozások, a legkülönfélébb társadalmi rétegek beható ismeretével bírt, tehát sok helyütt és körben, a mesteremberek műhelyeiben, nyilvános tereken, népies mulatóságokon, erdőn s mezőn, folyók partjain és a tenger öbleiben járt-kelt s mindenütt alapos megfigyelőként fordult meg, mindenünnen a valóság eleven színeivel ható szemléleteket gyűjtögetve magának. De tekintete egyúttal felöleli korának egész ember-lakta földterületét. Nagy, de

határozott vonásokkal körülírja a Földközi-tenger egész medencéjét, partvidékeit és szigeteit, sorra veszi a három világrész ismert népeit és városait, s minden vidék saját-szerű népjellegét, nyelvét, szokásait, termékeit s állatait néhány szűkszavú, de találón jellemző vonással tudja feltüntetni (IV. 585. s köv.).

Költeményében a kor erkölceire való alkalmi mellékes megjegyzésekkel is találkozunk helyenként. Mintán egy helyütt éppen az egyes csillagok egymással való barátságos, vagy ellenséges viszonyáról szólott, a melynek aztán az alattuk született egyének egymás iránti viselkedésére is megvan a maga döntő hatása (II. 466. s köv.), ez ötletből fájdalommal sóhajt föl, mennyire ritka az igaz barátság és hűség a földön. Panaszkodik az ármány és árulás uralma miatt: a törvények ellenére, úgy mond, szabadon garázdálkodik az aljasság, s nincs elég büntetés, mely úrrá tudna lenni fölötte; békesség és egyetértés a földön épp oly kevésbé található, mint az égen (581. s köv.). A dőzsölés meg pazar fényűzés elleni szokásos korholó megjegyzések sem hiányoznak alkalmilag (IV. 404., V. 195. s köv., 276. s köv., 290. s köv., 374. s köv., 519. s köv.).

Szerzőnk is szívesen szegődik ama pythagoreus hithez, melyet Cicero a maga Scipiójának is tulajdonít az ennek álmáról szóló elbeszélésében, s a mely szerint a Tejút elköltözött nagy emberek lelkeinek a lakóhelye, s való-sággal kedve látszik telni az anyagiság kötelékeiből kiszabadult e nagy szellemek, az istenek e szomszédjai el-sorolásában, kezdve a trójai háború hősein s lefelé haladva egész Agrippáig (I. 758. s köv.).

Felfogása nem csupán a sors előre való meghatározottsága és a csillagoktól függése tekintetében egyezik a stoikus bölcselőkével. Már említettük a barátságról való

magas véleményét, a melyen kívül a jövőmondásban és mindenféle bübájosságban való hite is ez iskola hívei közé engedi őt számítanunk. Ellenben a lehető legnyomatékosabban kikel (I. 483. s köv.) Demokritos azon tana ellen, a mely szerint a világegyetem atomokból keletkezett volna s megint ilyenekre fogna szétszóródni. Hogy éppen nem a Sors (Fortuna) vak szeszélye, hanem igenis egy örök törvények szerint kormányzó istenség uralkodik, azt a csillagok változatlan szabályosságú fölkelteiből és lenyugtából s örökkön egyenlő pályáikból következteti. Mindaz, a mi halandók törvényei szerint van alkotva, változást szenved. Mennyi változó viszontagságot látunk országok és népek sorsában Trója pusztulása óta! Egy-némelyikükre azóta rá sem lehet már ismerni, akkorát fordult velük a világ. Csak a világrendszer maradt azóta is ugyanaz; és ugyanilyen fog maradni örökké, mert mindörökkön ilyen is volt.

Tudása közvetetlen forrásairól különben mélységesen hallgat költőnk. Csak annyit ismer be róluk ismétlen, hogy görögök, s erre vall ama görög műszavak használata is, melyeket lefordíthatatlanoknak tart. Az asztromiai részben Eratosthenes lesz alighanem a felfelé haladó sor végén álló eredeti forrás; a Tejútról szóló részlet pedig, úgy látszik, Poseidonios nyomán van megírva.

A szerző alapos iskolai képzettséggel és kitartó szorgalommal, de csak közepes tehetséggel állott neki nagy és merev tárgyú feladata megoldásának. Lucretius művészi nyelvezetével az övé nem mérkőzhetik. De legalább tanulmányozta e költőt és számos fordulatot és előadásbeli ékességet köszön neki, valamint mások előtt kiváltképen Virgilius- és Ovidiusnak is. A költői retorika változatos eszközeivel elég helyesen tud bánni. Ha stilusa egyen-

lőtlen, majd száraz, merev és homályos, majd meg áradó, úgy ebben nagy része van már tárgyának is. Az astronomiai tantételek levezetésének kopár sivatagán, a hol előzőkre nem támaszkodhatva, egymagában küzd a görög műszavak lefordíthatatlanságával, természetesen csak nagy ügygyel-bajjal tud átvergődni; ugyanazok a szavak, a melyeket bizonyos fogalmak jelölésére egyszer megalkotott, vagy lefoglalt, mindúntalan újra meg újra előkerülnek, s abban a vesződségében, hogy a száraz tanítást némi költői színezettel lássa el, sokszor erőszakot tesz a nyelven és egyúttal homályba burkolja az értelmet; holott a mint az élet és az emberi lét üdén zöldelő mezeje tárul elé, búsásan kárpótolni igyekszik az olvasót a száraz helyek unalmasságáért. Hogy megmutassa, mennyire jártas a szép és velős beszéd művészetében s hogy ért a szemléltető leíráshoz, nem fukarkodik a szóval: látható gyönyörűséggel dúskál a hálásabb anyagban, hosszas körmondatokat kanyarít s néha alig tudja magát rászanni az egyszer felkapott tárgy elejtésére. A minden áron való szellemeskedés viszketegének sem igen tud olykor ellentállani, kivált bevezetési- és kitéréseiben, a hol a rhetoriskolák irányának hódol egy-egy nagyon is kihegyezett ötlet alakjában. Nem egy fölötte merész fordulata, vagy egybevetése, nem egy alakzata mondható sikerületlennek. Némely ódonszerűség s az adlitteratió elég gyakori használata által a költemény ünnepélyesebb hangját remélte emelhetni. A verselés mindazon helyeken, a hol a szöveg teljes épségben maradt fenn, szabályos és gondos.

Tágabb körű olvasóközönségre maga a szerző sem számított: s művét valóban nem említi egy régi író sem. Azonban a Kr. u. negyedik század közepe táján a pogány vallású sicíliai Firmicus Maternus, a csillagokba vetett

hiedelmet tárgyaló, terjedelmes, prózában írt munkája (Mathesis) első könyvében, a Manilius költeménye ötödik énekét, forrásának megnevezése nélkül, elejétől végig oly mértékben felhasználta, hogy lépten-nyomon nem csak a tartalomban, hanem a mennyire ezt a változott külalak engedi, még a kifejezésekben is feltűnő s egyes részletekig menő egyezésekre akadunk a két mű között. Firmicusnál a mi költeményünkben hiányzó astrologiai részletek is ki vannak dolgozva. Mert a költemény előttünk levő alakjában semmikép sem tekinthető befejezettnek. Tulajdonképeni záradék nélkül, töredékesen végződik, és nagyobb számú felkelő csillagzaton kívül hiányzik az egy helyütt (V. 28) kilátásba helyezett további fejezet a lenyugvó csillagképek hatásáról, nemkülönben az ismételten (II. 965., v. ö. III. 156. s köv. és 587. s köv.) ígért tanítás a bolygók hatóerejéről. Hogy azonban Firmicus a meglévő ötön kívül még egy hatodik könyvét is használta-e a költeménynek, az nem bizonyítható be. Ki tudja, vajjon befejezte-e a költő nagyszabására tervezett fārasztó munkáját, s nem gátolta-e őt meg ebben halála, vagy a feladat nehézségébe való beleunása, vagy bármi más ok? Ha munkája évek hosszabb során át húzódott el, e körülmény eléggé megmagyarázza a költeménynek egykorú viszonyokra való czélzásai és a haladó idő változott jelenségei között mutatkozó eltéréseket is.

Meseköltészet.

Míg az épp ismertetett mennyei kinyilatkoztatások a társadalom legfelsőbb köreinek és a szellemi aristokrátiának valának szánva, addig az alsóbb néposztályok számára, miután a dráma terén kiapadt az alkotótehetség, a gya-

korlati és népies életbölcesség egy szerényebb forrása esörgedezett üdítőn a *mesében*, mely csak e korban járul önálló műfajként a római költészet kincstárához.

Ósidők óta gyülemlett a görögöknél nemzedékről nemzedékre szálló örökség gyanánt a népies apró elbeszélések bizonyos állománya, melyek a világ folyásából és a mindennapi élet viszonyaiból meritett valamely tapasztalatnak elmés kifejezést adva, egyúttal tanulságot is nyújtanak. Alapjukul általán rideg életvalóság szolgál, mert elég gyakran vajmi szomorú tapasztalatok gyümölcsei, de elévülhetetlen értékűvé teszi őket a bennök élesen kidomborodó s általán érthető alakba öntött igazság. A személyt sértő fulánktól megfosztja őket a szereplők álareza. Hisz nem is emberek, hanem szelíd meg vad állatok, fák és egyéb természeti tárgyak lépnek fel bennök beszélve és cselekedve. Emberi hajlamokat és gondolkodás- meg érzésmódot csak annyiban tulajdonít a szereplőknek a példázat, a mennyiben ilyenek jelképes ábrázolóivá teszi a másforma lényeket. De a mit tesznek és szenvednek s a mit mondanak, annak különben saját lényükhöz és létük feltételeihez kell szorosán alkalmazkodnia, mert a való élet megfigyelésének mindenütt a helyeset eltaláló élességében és a faj élethű jellemzésében gyökerezik az elbeszélés valószínűsége, mely a műfaj alaptörvénye. A felléptetett alakok őseredeti természetes egyszerűségéhez mérten beszédüknek is egyszerűnek és a mindennapi élet társalgási nyelvén folyónak kell lennie: minden szóno kiasság és színpompa ki van zárva még az elbeszélés hangjából is, mely éppen cziczomatlanságával felel meg a közérthetőség és hihetőség követelményének. Az óvatos és bohókás álöltözetet főleg az fogja czélszerűen választani, a ki alárendelt, vagy fölötte kényes és könnyen

veszedelmessé válható helyzetében nálánál hatalmasabbnak akar valami tanítást, vagy a magával egysorsúaknak valamely intést adni, a miért is a mese alkotója- és első nagy mestereként a hagyomány a púpos Aisopos rabszolgát állítja elénk, a kinek nevét az egész műfaj is viseli. Maga e műfaj különben, alkalmilag, pl. Hesiodos-, Archilochos- és másoknál verses alakba öltöztetve is, régtől fogva járatos és kiváltképen a vígjáték, még pedig úgy az Epicharmos-féle dór, mint az aristophanesi attikai komédiában szerepel, a népies életbölesség általán elismert közkincesként. Kallimachos is beleszótt jambusaiba itt-ott egy-egy állatmesét (Fr. 87.), csakúgy, mint a hogy a lydiai beszélykét (*αἴνος*: Fr. 93., v. ö. Phaedr. III. 17.) és a jeles férfiak, mint Solon, Thales életéből vett adomákat is felhasználta előadása élénkítésére. De csak abban a korban, a melybe az irodalomtörténeti és régiség-tani gyűjtőmunkásság ébredése esik, szerkesztette egybe a phaleroni Demetrios, Theophrastos tanítványa, az aisoposi meséknek egy prózában irt gyűjteményét. E szorosabb értelemben vett mesékkal, a melyeknek hol az elején, hol a végén van kimondva a bennök feltüntetett és gnomikus velősséggel fogalmazott tapasztalati igazság, e műfajjal a legközelebbi rokonoknak tekinthetők ama nagyszámú történetkéek, melyek csupán valamely okosságáról híres ember, gyakran maga Aisopos egyik-másik élezes mondása szülőokát, vagy alkalmát adták elő egész röviden. Ezekhez járul még az oly adomák és tréfás meg pajkos elbeszélések tarka tömege, minőket ezrével terem főkép a jókedvükben túlesapongó társaságok dévaj légköre s a változatos, pezsgő és fesztelenebb nagyvárosi élet vására, s a melyeknek többnyire sikamlós, sőt trágár, leginkább nemi dolgokra célzó, de lehetőleg mindig csípős és elmes

a tartalma. Kiváltképen Miletos, Sybaris és Athen való-
nak e nemben termékenyek: az első kettő különösen az
utóbb említett színezetű termékek klasszikus hazája. A ki-
kellemes társalgónak akart tartatni, nem lehetett el jókora
tömeg efféle holmi fejbentartása nélkül; voltak is e czélra
szolgáló kézi gyűjtemények, a minőkből például az élősdi
lakoma-lesők, mielőtt valahová ebédre mentek, mindig tele
szokták szedni egy-egy alkalomra a begyöket. Egy jókora
terjedelmű kötetnyi ilyen «miletosi elbeszélés»-t, csupa
fölötte sikamlós szerelmi történetet tartalmazó, prózában
írt gyűjteménnyel valami Aristides akkora sikert ért el,
hogy L. Cornelius Sisenna, 676/78-ban praetor és a marsu-
sok elleni háború egy igen eleven színezetű történetének
szerzője, nyilván kitetsző élvezettel fordította le e gyűj-
teményt, épp oly kedvelt, mint a mily bőséges mulattató
anyagot nyújtva benne (legalább 13 könyvben) a magá-
val egyrangú és izlésű közönségnek. A parthusok Crassus
táborában, 701/53-ban kivívott győzelmük után, számos
példányát találták e munkának az elesett római tisztek
podgyászában.

Alkalomszerűen beszöve, egyes római költők műveiben
is találkozunk már régtől fogva állatmesékkal, és e nép-
nek a gyakorlati életbölcesség iránt erősen kifejlett haj-
lama mellett kétségtelen, hogy az ilyféle kísérletek tet-
szésre is találtak. Említettük, hogy Ennius a maga szatiráit
csakúgy, mint később Lucilius és Horatius a maguk cse-
vegéseit ilyen példázatokkal fűszerezték; s hogy meny-
nyire népszerű volt e műfaj Rómában, azt egyebek közt
az is tanúsítja, hogy egyes aisoposi mesék, pl. a menyétek
és egerek hadjárata (Phaedr. IV. 6., 2.), csapszékek falaira
festett képekben is előkerülnek.

Ilyetén előzmények után s az említett forrásokból merítve,

Augustus egy szabadon bocsátott rabszolgája, *Phaedrus*, tett elsőül azzal kísérletet, hogy a római költészetet saját feldolgozású, még pedig versekben írt mesegyűjteményre gazdagítsa. Idegen származású volt: azzal dicsekszik (III. Prol. 17. s köv. és 51. s köv.), hogy a pieriai hegyek vidékén, ősidők óta a múzsáknak szentelt helyen, látta meg a napvilágot. Rabszolga gyermekeként makedoniai hazájából Rómába, a császár házi cselédsége közé került s itt magasabb iskolai kiképzésben részesült. Csak Tiberius alatt lépett egyelőre csupán két könyvvel a nyilvánosság elé: mindegyiküket egy prologus nyitja meg s az egészhez egy epilógus járul, de mai terjedelmökben e könyvek nem lehetnek teljesek, minthogy (I. Prol. 6.) beszélő fák szerepeltetését is igéri ugyan a szerző, a nélkül, hogy ilyenekkel a gyűjtemény előttünk lévő részeiben találkozánk. Az Aisopos költötte anyagot, úgy mond, hatos jambusok művészi köntösébe kívánja feldolgozni: bevallott célja, hogy derítő és mulattató olvasmányban egyúttal némely oktató intéssel szolgáljon az életre vonatkozólag. Műve becsét kicsinyítő szerénységgel alkalmilag «dajkamésék»-nek nevezi (*nenias*: III. Prol. 10.; IV. 2., 3.) példázatait, de kiemeli, hogy több rejlik bennök, mint tán első tekintetre gondolni lehetne. Nagyon is tudatában volt az aisoposi mesék szatirikus fulánkjának, s a mit később egy helyütt (III. Prol. 33. s köv.) a phrygiai rabszolgának tulajdonít, hogy t. i. ez azért választotta a példabeszéd ez alakját, mivel függő helyzetében nyíltan nem szólhatott, de mégis könnyíteni akart a lelkére nehezedő keserűségen, ugyanazt az indítóokot a római szabadosban is hajlandók voltak feltételezni kortársai. A hatalmas Sejanus, akár mert egyik-másik mesétől találva érezte magát, akár pedig azért, hogy mások vádaskodásaira

hallgatott, pörbe fogta a védtelent, kinek vesztére a tanúvallomás és a bírói rosszakarat is összeesküdt, s oly büntetésre (nem tudjuk fogságra, vagy száműzetésre-e) ítélték, mely egy időre nagyon elkésérítette a szegényt. Azon gyanakvó, áskálódó és üldözéssel teli időkben, a melyek egyúttal a szatirairónak is bőven ontották a feldolgozni való anyagot, vajmi könnyű vala oly történetkékeknek, a melyek főértéke éppen vonatkoztathatóságukban állott, élő személyekre való szándékos czélzásokat tulajdonítani, vagy politikai oldalvágásokat szimatolni bennök: hisz csakugyan tükröt tartottak a kor elé, a melyben nem egy közpályán szereplő egyén könnyen magára ismerhetett. Az ártatlan bárány, mely a farkas légből kapott vádai-
nak áldozatává lesz (I. 1.); a sólymot királyukká választó galambok (31.); az oroszlán, a mint a magánál gyengébbekkel a közösen szerzett prédán osztozik (5.); a velőtlen álarezetot kigúnyoló róka (7.), az előkelő állásba jutott üresfejúek e sikerült szatirája; a majomnak a farkas meg a róka perét eldöntő ítélete (10.); a vendégjoggal oly galá-
dul visszaélő terhes szuka (19.) stb. csupa éles czélzásnak minősíthetők. Az oktalan békák meséjében pedig. a melyek erőnek erejével királyt akartak maguk fölébe s e kívánságukért a kígyó gyilkos fogai közt lakoltak (2.), a politikai czélzat már e példázatnak valamikor Pisistratusra történt vonatkoztatásában is elég gyaníthatóvá volt téve. A békáknak a napisten szándékolt házasságával szemben nyilvánított aggodalmát, hogy mi lesz velök, ha ilyenformán a nap, a mely már így is felszárítja az összes pocsolyákat, még magához hasonló természetű gyermekektől segítve fogja e rájuk végzetes munkáját folytatni (6.) újabban némelyek elég önkényesen Sejanusnak Liviával, Tiberius menyével való házasságára vonatkoztatták. Lehet-

séges különben, sőt valószínű is, hogy a legkirívóbb czélzásokot már annak idején törülte a hivatalos könyvbírálat.

Egyébiránt már mindjárt az első könyv sem szorítkozik szigorúan az állatmese szűkebb határai közé, a másodikhoz írt előszóban (9. v.) pedig a szerző határozottan kikéri magának azon engedelmet, hogy a sajátjából is tegyen egyet-mást gyűjteményéhez. Közben-közben afféle dévaj elbeszélések is kerülnek elé, minők a sybarisiak lehetnek: ilyenek a királytól leleplezett kuruzsló varga (I. 14.); a gyermekágyas asszony, a ki sehogy sem akar ágyba feküdni (I. 18.); a két versengő asszony, a kik közös szeretőjüket egészen megkopaszítják, az ifjabb az ősz, az öregebb meg a fekete hajaszálait tépve ki a szerencsétlennek (II. 2.). A jelenből vett s valóban megtörtént esemény gyanánt jelöli meg maga a szerző a tolakodó szolgálatkészségű kapaszkodónak (*ardelio*) Tiberiustól, ennek misenumi villájában esett visszautasítását (II. 5.), a mely epigrammatikus élű korjellemező kép jóval részletesebben van kiszínezve, mint a többinek legnagyobb része. E darab czíme arra vall egyúttal, hogy a teljes épségű gyűjteményben egy másik, szintén Tiberiust szerepeltető történet állott közvetlenül előtte.

Első gyűjteményének kedvezőtlen sorsa még sem szegte a szerzőnek kedvét annyira, hogy műve folytatásáról lemondott volna, csak hogy most pártfogók után nézett, a kiket azonban csak a szabadosok rendjében sikerült fellelnie. Harmadik könyvét valami Eutychnak, egy sokoldalúan elfoglalt, nagy befolyású, de irodalmi dolgok iránt közömbös üzletembernek ajánlotta. Némelyek a hasonnevű ismeretes circusi kocsiversenyzőt s Caligula kegyencét vélték ez Eutychnak ajánlani, a mihez képest

a könyv ajánlása a Kr. u. 40. év körül esnék; e feltevés azonban semmivel sem igazolható. Neki panaszolja el Phaedrus elszenvedett méltatlan üldöztetését s erősen fogadkozik, hogy esze ágában sincs élő embereket megtámadni, csak az emberi jellemeket általában s az életet úgy, a mint ismeri, szándéka ábrázolni (III. Prol. 41. s köv.). Epilogusában aztán még esdeklőbb hangon kéri pártfogója szánalmát és gyors segítségét, hogy legalább még némi csekély ideig élvezhesse e jótéteményt, mielőtt az aggkor tehetetlensége őt egészen megtöri. Ám győződjék meg Eutyclus az ő ártatlanságáról s így mentse fel őt aztán lelkiismeretbeli kötelessége szerint. Ellen-ségekre czéloz, a kiknek elbizakodott önkénye őt üldözi és elnyomja, de nem meri őket megnevezni, hanem az időre bizza, hogy áskálódásaik napfényre kerüljenek (31. s köv. és 63. v.). A költő czéhbéli pályatársai is agyarkodnak rá, kenyéririgységből, úgy hiszi, jóllehet állítása szerint (21. v.) tőle minden vagyonszerzési czélzat távol áll, mert egyedül csak a dicsőségre törekszik, a melyet azonban öntudatosan követel is a maga számára. E törekvésére magát, a görögök közeli szomszédjaként, jogosultabbnak véli a phrygiai Aesopusnál, a skytha Anacharsis-, sőt a thrák Linus- és Orpheusnál is (51. és köv. v.). Mikor e harmadik könyvét írta, már az öregkor küszöbén állott. Kétségtelen, hogy e könyv első példázata a kiürült boros kancsó finom illatáról, mely egykori nemes falernumi tartalmának emléke, a költőre magára vonatkozik, a mint ezt mélabús hasonlatához fűzött ama megjegyzésével, hogy a mint őt ismeri, az tudni fogja, mire czéloz, maga is elég világosan elárulja. De azért ne higyjük, hogy a kancsó csakugyan egészen ki volt már ürítve: inkább még nőttön nőtt az anyag az író keze alatt.

Igy aztán iránta érdeklődő egyik olvasójának, valami Particulo nevezetűnek ajánlotta negyedik, bizonyos Philetusnak pedig ötödik könyvét. E jó emberek teljesen ismeretlenek, habár az elsőt teljességébe ment a költő neki tett azon ígérete, hogy neve, a míg csak a római irodalmat becsülni fogják, életben marad (IV. Epil. 6. s köv.). Mire az ötödik könyvet befejezte, csakugyan elaggett a költő s érezte, hogy ereje mindinkább elhagyja: legutolsó meséje (10.) egy valamikor derék vadászkutyáról szól, a melynek vénségében egészen elkorhadnak a fogai, s így sóhajt föl e példázat végén: «hogy ezt minő czélzattal irtam, jól tudod, Philetus».

A mint munkájában előre haladt, mind jobban a maga lábára állott a költő. Habár kezdetben beírta azzal, hogy az Aisopos nyújtotta anyagot egyszerűen versekbe szedje (I. Prol. 1.), s csak itt-ott engedett meg magának változatosság kedvéért egy-egy kis közbeszúrást (II. Prol. 9.), azért a második könyv epilógusában (12. v.) mégis már a művészi feltalálás érdemét is követeli magának meséiben. A harmadik könyv prologusában pedig már azzal dicsekszik (38. s köv. v.), hogy többet költött, mint a mennyit elődje hátrahagyott; a negyedik könyv ajánlásában meg (12. s köv. v.) azt vallja, hogy csak kevés mesét kölcsönzött Aisopostól, a nagyobb részét a magából tette hozzá gyűjteményéhez, csupán az elbeszélés modorában utánozva előzőjét (v. ö. III. Prol. 29.). Ily értelemben veendő az is, mikor egy más helyütt rosszakaratú bírálójának, a ki műve jobb részét Aisoposnak, gyengébb felét meg neki magának tulajdonítja, azzal vág vissza, hogy az egésznek, t. i. a műfajnak feltalálása amannak érdeme, ő csak az adott keret kitöltését vállalta magára (IV. 22.). Végül az ötödik könyv prolo-

gusában már úgy nyilatkozik, hogy Acsopus nevét csak a művének vele szerzendő nagyobb tekintély kedvéért használja, mintegy czégérül, úgy, mint némely művészek tesznek, a kik azért hozzák saját munkáikat egy Praxiteles, Myron, Zeuxis neve alatt forgalomba, hogy annál drágábban adhassák el.

Különben keserű tapasztalatai megtaníthatták szerzőnket arra, mily igaz Ennius ama mondása, melyet még az iskolában olvasott, hogy t. i. a közrendű ember pórul jár, ha nyílt beszédre meri feltátni a száját. Harmadik könyve végszavában ígerte, hogy ezentúl mindig eszében fogja e mondást tartani. S valóban, e könyv meséinek különben is a szokott szám fele alatt maradó összegéből egy sem tartalmaz olyasmit, a mi bárminő politikai czélzatra lenne magyarázható, némelyek közülök éppenséggel gyermekes ártatlanságok. A sovány farkast láncztól lehorzolt nyakával a szabadság becsére emlékeztető kutya képénél (III. 7.), lehet, hogy a saját sorsára is gondolt a költő. Itt-ott irodalmi ellenfeleivel bajlódik. A dolgozó méhek és a herék vitájáról szóló meséhez, melyben a darázs dönti el a vitás kérdést (13.), zárszót függesztett a költő, kijelentvén, hogy e mesét csak azért mondta el, mivel az ő heréi vonakodtak a nekik megajánlott próbatételre kiállani (v. ö. IV. Prol. 17.). Itt bizonyára oly plagiatorokra czéloz, kik az ő műveivel a magukéi gyanánt kérkedtek s a bizonyítás elől gyáván kitértek. Azoknak, a kik őt nem értik, szól a szeméten drága-gyöngyöt találó, de a kincsnek hasznát venni nem tudó tyúk meséje (12.).

Egyik bírálójának, a ki költőnkkel szemben a tőle művelt műfaj jelentéktelenségét ócsárolta, be akarta bizonyítani, hogy ha éppen akarná, megtanult és tudna ő

kothurnusban is jární (IV. 7.): e czélra tíz versnyi részletet közöl Euripides és Ennius után szabadon egy Medea-prologus elejéből, s a szőrszálhasogató műbírálót, ki a néhai jó öreg Valerius Cato tekintélyét meri magának tulajdonítani, egyben tudatlanságára figyelmezteti, rámutatván arra a történelmi baklövésre, mely az idézett klasszikus sorokban is fellelhető, mivel a Minos tengeri uralma és hajóhada időrend szerint jóval régibb volt az Argo hajónál. Ezért azzal a tanácscsal szolgál a nagyképűnek, hogy inkább hagyjon fel egészen az irodalmi foglalkozással. Lehet, hogy az ily élesen letorkolt ellenfél maga is szomorújátékiró volt. Éppenséggel a fiatal P. Pomponius Secundusra (ki 44-ben volt consul) is gondolhatnánk ez író kilétét gyanitgató feltevésnépen. A következő mese (8.), mely a vasráspolyt megrágó kigyóról szól, szintén oly bírálókra vonatkozik, a kik olykor mégis emberükre akadnak. Nem lehetetlen, hogy a Herculesről szóló mythos, mely szerint az Olympra felkerült félisten az őt fogadó istenek mindenikét üdvözli, csak Plutostól fordul el (IV. 12.), szintén személyes czélzást rejtett magában (v. ö. III. Prol. 21.). Legalább az kétségtelen, hogy az ennek az istenségnek hatalma alatt álló földi javak iránt más alkalommal is kifejezett ellen-szenvvel viseltetett a költő, a miről a kincset őrző sárkány (IV. 21.) említése ötletéből a fősvények ellen fordul, kivételesen szatirikus élű intelmi beszéde is tanuskodik.

Azokat, a kik elbeszéléseinek nagyon is rövid voltát vetették a szemére, egy a hitről és hitelenségről szóló értekezés-félével (III. 10.) igyekezett kibékíteni. Ennek magvául egy epikai részletességgel és terjedelemben előadott bűneset szolgál, mely számos változatban és fordulattal tette

meg szokásos útját, míg eldöntésre került. Phaedrus a tragikus esetnek azzal ad korszerűbb érdeket, hogy mint saját élményét mondja el, s a féltékeny férjétől vádolt ártatlan nő esetét a római centumviralis törvényszék elé viteti s nem csekélyebb személylyel, mint magával a böles Augustusszal dönteti el.

A rövidséget, melyet ismételten (II. Prol. 12., IV. Epil. 5. s köv.) művészete egyik főérdemeül kíván tekintetni, lassankint előrehaladtában mindinkább csakis az egyszerű s tulajdonképeni mesében és apophthegmában érvényesíti. A szorosabb értelemben vett példázat ne terjedjen többre a megértéséhez okvetetlenül szükséges dolgok néhány szűkszavú sorban való előadásánál, mert mentül takarékosabban bánik itt az író a beszéddel, annál nagyobb és találóbb lesz a hatása. Éppen a rövidség okozta nagyobb fokú figyelem és elmélkedés felkeltésében áll e műfaj sajátos varázsa (v. ö. III. Prol. 1. s köv.). Olyféle történetkéek, minő a vajudó hegyről szóló, mely egeret szül (IV. 24.), vagy a fésűt találó kopasz ember esete (V. 6.), néhány sorban elmondhatók. Elmés mondások és válaszok pedig, minő a Sokratesei, ki a háza szűk voltát igazolja (III. 9.), vagy a herélté (11.), a meg gondolatlan hetykét letorkoló Aesopusé (19.), továbbá ugyancsak a phrygiai meseköltő válasza a hajón vele utazók évődésére (IV. 18.), vagy a róka mondása a savanyú szőlőről (IV. 3.), s más effélék már éppenséggel elvesztenék minden savuk- s borsukat, ha szélesre lennének ellapítva. Ellenben pl. már a kutyák Zeushoz küldött követsége s a megalázó elintézés, melyben ügyök részesül (IV. 19.), szinte készítette a költőt, hogy az esetben rejltő mulattató elemet lehetőleg részletes kiszínezéssel tüntesse fel: mint-ha csak saját kora valamely diplomaciai felsülése lebe-

gett volna szemei előtt s ezt akarta volna látható kedvveléssel nevetségessé tenni. Mentül nagyobb tért foglalnak ugyanis az emberi életből merített elbeszélések a többiek sorában, mint a melyek a kiszínezettebb ábrázolást nem csak megtűrik, de meg is követelik, annál szívesebben engedi szabad gyepelőre kényelmes részletességgel elbeszélő hangját a költő, s egészen helyesen tesz, mikor így cselekszik. A görög életrajzíróktól fentartott, hagyomány útján nemzedékről nemzedékre szálló irodalomtörténeti adomák sorából Simonides két élményét kapja ki (IV. 23. és 26.), hogy a költői lángelme elévülhetetlen dicsőségét s az istenek fölötte örökös kiváló oltalmát tüntesse fel bennök. Szépen és élethűen van leírva, hogyan hódolnak a jellemtelen athéniak új uroknak, a phaleroni Demetriusnak, s ugyanitt Menander piperkőcz alakja (V. 1.). Kiváló kedvveléssel és közvetlen szemléletre valló elevenséggel van kiszínezve két római színházi történet, az egyik a malacz visitását kitünően utánzó bohóczról (V. 5.), a másik meg az Augustus korában élt s hiúságáról híres Princeps nevű fuvolajátszóról (V. 7.), a kinek saját leányától készítettett sírfelirata, úgy látszik, reánk maradt. Pusztá értelmi feladatnak tekinthető ama csodálatos végrendeleti pótlék, melynek megfejtésével Aesopus a maga éleselméjűségét igazolja (IV. 5.).

E máris gazdag gyűjteményhez azonban még egy nem éppen jelentéktelen függelék is járul. A tizenötödik század közepe táján ugyanis Perotti Miklós egy kéziratban fennmaradt, Phaedrus-féle meséket tartalmazó anthológiába a nagy számú ismert meséken kívül még 32, egyebütt fel nem lelhető darabot vett fel, a melyek úgy szellemük, mint stíljök és verselési modoruk tekintetében bátran megállhatnak a többiek mellett. Minthogy pedig egy

Theodosius korabeli megbízható tanú, Avianus, a ki aesopusi meséknek elegiai distichonokba való átöltöztetésében fáradozott, a maga idejében nem ismert többet öt phaedrusi könyvnél, az a feltevés a legvalóbbszínű, hogy ama Perotti-féle pótlék a hajdan teljesebb és mai alakjában már hézagossá vált gyűjteményből került elő, még pedig főképp annak második és ötödik könyvéből. Egyébiránt, vajjon ez utólag felfödözött darabok csakugyan valamennyien egy szerzőtől s még hozzá mind Phaedrustól valók-e, azt nem lehet kétségtelenül bebizonyítanunk. Egy s más inkább e feltevés ellen vall bennök, mint mellette. Így pl. abban a vajmi gyöngye tréfában, a mely szegénynek mondja a görög nyelvet azért, mert e nyelven a hód nevére nincsen más szó a Dioskurok egyikének nevénel, alig ismerünk rá ugyanarra a szerzőre, a ki egyebütt nagyra van a görögökkel való rokonságával s igen sokra becsüli a görög irodalmat (Pótl. 28., 2. s köv.).

Az állatmesék közül, melyek e pótlék kisebb részét teszik, némelyeknek szatirikus éle és czélzata van, mások meg az állatéletből ellesett egyes jellemvonásokat tüntetnek föl: hogyan fogja a medve a rákot (20.), hogyan menekül a hód a vadász elől (28.). Sajátságos a pillangónak a lélekvándorlásról szóló keserű elmélkedése (29.). Az embernek Prometheustól való teremtetése némely részletét, egy s más rendellenességet az ember alkotásában már Aisopos is megkísérlette egy-egy tréfás mythoszal magyarázni (IV. 15. s köv.). Ugyanebből a fajtából a Függelék (4.) is nyújt egy csinos példát, a mely elmondja, hogyan keletkezett az alkotó mester távollétében művébe belekontárkodó inasa elbizakodottságából a hazugság torzszülötte. Egy dévaj mese arról szól, hogyan teljesítette

Mercurius két asszony kivánságát, kik nem látták őt maguknál szívesen (3). A darabok túlnyomó többsége azonban a való emberi élet mezején játszik, köztük néhánynak Aesopus, vagy Sokrates egy-egy elmés, vagy böles mondása a tárgya, némelyek meg részben elég nyers tréfákat és bohóságokat tartalmaznak, ilyen a többi közt egy római tábori tréfa Pompejus korából (8.). Akár a Decameronéban is benn lehetne a számárról szóló mulatságos történet, a mely a szegényebb lánykérőnek váratlanul épp jókor, a válságos órában hoz menyasszonyt (14.). Végül a híres özvegy esete, ki férje sírboltjában gyászol és kesereg, s e közben a temetőben őrt álló katona karjai közé veti magát hamar megvigasztalt bánatában (13.). Látjuk e példákon is, mint fejlődött ki az egyszerű példázat kicsinyke magjából a novella.

Phaedrus meséi közül számosat egybe lehet vetnünk oly görög nyelvű változatával, a mely tanulságos módon világítja meg szerzőnknek forrásaihoz való viszonyát. Már Lessing is megmutatta egy-két csattanós példán, hogy olykor bizony a római költő éppen nem szerencsés változtatásokat eszközölt személyekben úgy, mint körülményekben, a mi helyenkint arra vall, hogy eredetijét nem mindig értette egészen helyesen. Így pl. a kutyát folyón át úszva tünteti föl, a helyett, hogy bürün keletné át (I. 4.), s itt nem gondolja meg, hogy a mese csak tükörsíma vízfelület mellett áll meg. Az oroszánt a vad-szamar helyett hozzá éppenséggel nem illő vadásztársakkal kísérteti (I. 5.), a tehenet, kecskét és juhot adván mellette az osztozkodásban, a mi aztán egyben arra is kényszeríti, hogy az oroszlán osztozkodási érveit vizenyős bőbeszédűséggel ereszsze hosszabb lére. A béka minden különösebben megjelölt ok nélkül fujja föl magát az ökör-

rel szemben, míg végre megpukkad (I. 24.). Holott Babriosnál (28.) csak akkor jut e haszontalan kísérletre, miután szülöttei egyikét az idomtalan nagy kérdőző agyontaposta, a miről kölykeitől értesülvén, a maga felfuvása útján igyekszik az ismeretlen szörnyeteg minéműségét legalább megközelítőleg megállapítani. A hangya és a ganajtúró aesopusi meséje (295.) nála a hangya és a légy közötti, meglehetősen elnyúlt beszélgetéssé van kiszélesítve (IV. 25.). A Stesichorus híres meséje (Aes. 175.) elvesztette politikai célzatát, s a szarvas helyébe a vadkan került belé (IV. 4.). Néha a meséhez fűzött tanulságok is a mese tulajdonképeni értelmének félremagyarázására vallanak, olykor meg éppenséggel esetlenek és oda nem illők (pl. I. 11.), vagy semmitmondók (IV. 5.).

Dicsérendő azonban szerzőknél a verselés szabatosága, mely a köztársaság korabeli drámai verselés szabályaihoz illeszkedve, a második és negyedik lábon is megengedi a spondaeust, de a kiejtés szabadsága nélkül, s a Publilius Syrus versméréséhez áll legközelebb. Kitünő stilsztának azonban Phaedrus nem mondható. Sőt az Eutychushoz intézett ajánlás határozottan nehézkes és döcögős részei nem a legszabatosabban illeszkednek egymásba. Egyebütt, kivált a hol elbeszél, kifejezései világosak és szemléltetőek, jóllehet gyakran száraz is egyúttal előadása; gyakran kerülnek elő nála a vigjáték-irodalomra és szatirákra, továbbá Vergiliusra és Ovidiusra is emlékeztető részletek. Egy ízben (III. Prol. 27. s köv.) egy ugyancsak messziről előkanyarított s nem valami jelentős idézettel is találkozunk nála az Aeneisből (II. 77.), a mi arra enged következtetnünk, hogy az iskolás műveltségű költő némely ily helyek tudományos magyarázatával is eléggé ismerős lehetett. Görög szavak bekeve-

résétől nem tartózkodik beszédében. A rhetoriskolából hozta magával azt a felöltő sajátosságát, hogy tulajdonságjelzők helyett az elvont tulajdonságot jelentő főnevet szereti használni, pl. mikor «a nyak hosszúságáról» szól «hosszú nyak» helyett, s «a holló rászédett bámulásáról» beszél a «megcsalatasán elképedt holló» helyett (I. 13., 12.). Némely ódivatú s már nem előkelő használatú kifejezések és szólásmódok arra vallanak nála, hogy nem forgott előkelő társaságban s hogy nem is irt ennek a számára.

Valami különösb szerencséje bizony nem igen volt műveivel, a mint ezt a sanda irigységet, kicsinylést, kedvezőtlen bírálatot és gonosz ellenfeleket emlegető ismételt panaszai bizonyítják. Midőn Seneca, az igaz, hogy Corsicából, Polybiushoz, a Claudius kegyenczéhez intézett vigasztaló iratait szerzette, nem ismerte, vagy nem akarta tudomásul venni a Phaedrus meséit, mert (8., 3.) az aiosoposi mesét, a milyenek irására ösztönzést akar nyújtani, «római tehetségek részéről még meg nem kísérelt munkának» nevezi. A többi írók közül csak Martialis és Avianus említik költönket, a kik maguk is közel állanak hozzá. A grammatikusok nem veszik figyelembe, mert nyelve nem volt éppen mintaszerűnek tekinthető s irodalmi érdeme nem állott valami nagy becsben. De versei egyikének (III. 17., 12.) egy feliraton való előkerülése mégis bizonyos népszerűsége mellett bizonyít, a mely azonban inkább nem-tudós körökre szorítkozhatott.

MÁSODIK FEJEZET.

N E R O K O R A.

Phaedrus meséi úgy szólván az egész császárkor egyetlen népszerűbb költői alkotása. A nevesebb költők nagy többsége a magas műveltségű és kényes izlésű műpártolók zártabb köréhez fordult, válogatottabb közönség tapsaira áhítozott s a legméltatlanabb uralkodót is istenként dicsőítette, a kinek kegyes oltalma boldogítja az egész világot s dalra lelkesíti a lantost. Szégyenletes dolog, hogy az első század költészetének két legtermékenyebb korszaka a két legelvetemültebb császár, Nero és Domitianus uralkodása éveibe esik.

Róma szellemi életét felüldítendő, ismét a provinciából ömlött friss vér a főváros petyhüdt ereibe. *Spanyolországban* régóta meggyökeresedtek már a római szokások és a római műveltség. Már Sertorius, e lángelméjű híve a népuralomnak, alapított (a Kr. e. hetvenes években) egy főiskolát a tekintélyes Oska városban a tartomány előkelő ifjúsága számára, azzal a czéllal, hogy benne a latin és görög nyelv tanárai jövődöbéli római államhivatalnokká képezzék ki növendékeiket. Már akkoriban kerül-

tek ki latin költők Cordubából, a kik a hiú Q. Metellus Pius proconsul tetteit megénekelték s előtte el is szavallhatták, de Cicero ítélete szerint verseik érdekes és idegenszerűek valának; s ez ítéletet Sextilius Ena (II. 414.) példája valóban igen érdekes módon igazolja. Már a gadesi Balbus drámái kísérletéről is szóltunk fentebb (I. 232.). Horatius azonban (Od. II. 20., 19.) már azon népek közé sorolja kitüntetőleg az ibereket, a kiket fejlett szakértelmük és izlésük kiválóan képesekké tesz az ő lyrai költeményei tanulmányozására. Akkoriban ugyanis a spanyolok már teljesen ellatinosodtak. Egyes írói tehetségek, mint régebben az Alpokon inneni Galliából, most már Spanyolországból is kezdtek Rómába költözni. Így kerültek ide Cordubából Porcius Latro (II. 273.) rhetor és barátja *Annaeus Seneca*, azon előkelő írói család legidősb tagja, mely nagy alakító tehetsége- és szellemi fürgeségével a bölcsélet, történelem és természettudomány iránti sokoldalú érdeklődést tudott egyesíteni.

Annak a Senecának három fia közül, a ki Tiberius uralkodása végső éveiben gazdag tartalmú rhetoriskolai emlékeit feljegyezte, a második, *Lucius*, volt a legkiválóbb. Kis gyermek korában jött családjával Rómába, a hol még Augustus korára estek nevelkedése évei. Ifjú korában sokat betegeskedett. Gyakori hurutjai- és lázaiból tartós gyengélkedés fejlődött, melynek következtében egészen lefogyott, s nem egyszer már annyira fokozódott elkeseredése, hogy kis híján véget vetett életének. Csak agg atyjára való tekintetből nem követett el öngyilkosságot, meg hogy áldott jó nagynénjét, az édesanyja testvérét, meg ne szomorítsa, a ki odaadó szeretettel ápolta őt. Nemkülönben barátai vigasztalásai is fokozták kitartását. A stoikus Attalus ékesszóló és szellemes előadásait, melyek

egyszerű, szerény életmódra oktatták őt, nagy lelkesedéssel hallgatta. A Sextiusok új pythagoreus iskolájából való Sotion annyira meggyőzte őt a húsélvezet erköletelenségéről, hogy egy egész éven át lemondott róla. S jól és szellemileg rugalmasabbnak érezte magát ez életrend mellett. Ekkor (19-ben Kr. u.) egy senatusi rendelet eltiltotta az egyiptomi és zsidó vallási szertartásokat és szokásokat és szigorú büntetéseket szabott gyakorlóikra. Ez alkalmat adott aggódó atyjának, a ki különben is gyűlölettel viseltetett mindenféle philosophia ellen, hogy fiát ama felekezettől való elpártolásra bírja. Az ifjú most ügyvédkedni kezdett, de e foglalkozást csakhamar ismét abbahagyta s Helvia ajánlására quaestorrá lett. Caligula alatt (39-ben) egy szép senatusi beszéde, mely a császár féltékenységét keltette fel ellene, majdnem az életébe került volna, ha az udvarbeli hölgyek egyike a dühöngőt azzal meg nem nyugtatja, hogy hiszen a fiatal ember úgy is sorvadásban szenved s úgy sem fog soká élni. Rosszabbúl járt azonban Claudius alatt (41-ben). Messalina, ki férje unokahugát, Juliát, Germanicus és Agrippina leányát, féltékeny gyűlölségével üldözte, addig áskálódott, míg a tisztességtelen étellel vádoltat száműzetésbe nem küldette, s ez alkalommal Seneca, mint az üldözöttnek egyik széptevője, szintén száműzetésbe került Corsica szigetére. Nyolcz évet kellett e puszta szigeten töltenie. Ez idő alatt elég érkezése volt irodalmi munkásságra. Földrajzi, természettani, csillagászati és bölcséleti tanulmányai mellett itt költői kísérleteket is tett.

Mindenekelőtt elegikus epigrammokban adott kifejezést uralkodó hangulatának. Panaszkodik a corsicai nyár emésztő heve (2.), a barbár sziget sivár terméketlensége miatt, mely nem ad egy falat kenyeret, egy korty vizet,

sőt még máglyának való fát sem (3.), mert már halottnak és eltemetettnek kell magát tekintenie. Corduba öltön gyászt és sirassa meg költőjét, híres polgárát, ki rideg szirthez van lánczolva: sohasem volt méltóbb oka e városnak a szomorkodásra (19.). Szeretettel emlékezik meg két fitestvéréről és Marcus nevű kis unokaöccséről, a későbbi Lucanus költőről (51.). Claudiusnak 44-ben a britteken aratott győzelmét egész sor ügyesen szerkesztett üdvözlő iratban ünnepli, változatosan dolgozva föl ugyanazon tárgyat (29—36.), habár az is meglehet, hogy e költemények nem mind ő tőle valók. Alázatosan hizelgő hangon könyörög elhagyatottságában jóakarója, Passienus Crispus kegye- és segítségeért, ki 44-ben már másodízben viselte a consuli méltóságot (15.), Caligula testvérének, Agrippinának a férje volt, s kit a felesége megmérgezett. Halálát a költő catullusi stilusú tizenegyszótagú versekben siratja (55.), de bölcsen hallgat a halál okáról.

Határozottan a Seneca névvel jelölve szállt a hagyomány útján korunkra egy distichonokban írt kis elmélkedés is (1.), a mely az összes földi dolgok mulandóságáról s a világnak valamikor tűz által leendő elpusztulásáról (a mi a stoikusok hitelve) szól. Vajjon e költemény Corsicában, avagy előbb, vagy később keletkezett-e, azt nem tudjuk. Hogy a szerző már száműzetése előtt is irogatott verseket, azt Apollóhoz intézett amaz imádsága (5.) bizonyítja, melyben nem kér praeturát (ekkor már quaestor volt), nem hadvezéri dicsőséget és vagyont az istentől, mert egyedüli vágya, hogy szerény vagyomból gondtalanul élve, egészen a verselgetésnek szentelhesse magát és élte egy napját se kelljen úgy töltenie, hogy legalább egyik fivére ne legyen oldalánál, s ha majdan egykor,

békés, nyugalmas aggkorában csendesen elszenderül, mind a két fivére gyűjtse egybe hamvait. Tehát már akkoriban is, úgy látszik, a költészetben lelte élte legfőbb gyönyörűségét. De különben se nevezhette volna magát Corsicában (19., 3.) avatott költőnek (*vates*), ha nem hivatkozhatik vala, legalább hallgatagon, tehetségének már jelentékenyebb és komolyabb bizonyítékaira. Egyébiránt arra a lehetőségre is jó lesz gondolnunk, hogy azon névtelen apróságok között, melyek a kéziratokban a fönt kiemelt darabok kíséretében járnak, szerzőnk több, vagy kevesebb ifjúkori kísérlete is benn foglaltatik. Némely pajkos distichon és tizenegy szótagú vers catullusi hangot utánoz erotikus, vagy gúnyolódó tartalmával. A Tomiba számkivetett Ovidiushoz hasonlón, itt is egy földre sújtott szerencsétlen kesereg, ki halottnak tartja magát, rosszakaróját vádolja szerencsétlensége okozójaként s boszúállással fenyegetőzik (6. 20.; v. ö. 26.). Más helyek Lucanus gondolatmenetére és fordulataira emlékeztetnek. Nem éppen valószínűtlen, hogy ez unokaöcsésének némely epigrammját a nagybátya hasonló nemű verseinek válogatott gyűjteménye közé keverték. A Cato halálának dicsőítésében (7—9.), Pompejus halhatatlan nevének a Nagy Sándoréval együtt magasztalásában (16. 23.), a három Pompejus (t. i. az atya és két fia) három világrészben szétszórt sírjainak felirattal való ékesítésében (42. 84. 10—14. 64—66.; v. ö. Martialis V. 74.) annyi mással a fiatal Lucanus is versenyezhetett költészetani gyakorlatképen, még mielőtt ily iskolai feladatoktól azon nagyobb munkájához haladt elő, melyből az érintett akkordok különben szintén visszhangzanak. Ugyanezt mondhatni az actiumi csata azon ismeretes adomájáról, a mely két testvéréről regél, kik-

nek egyike az ellenfélen lévő másikat fel nem ismerve, az ütközetben megölte, s mikor utóbb végzetes tévedése tudatára jött, az elesettnek kardjával átdöfte magát s mellette adta ki lelkét (72. 73.). — Az Athenae és Mykenae romjain (21.), Görögország letűnt dicsőségén (57.), a pyramisok és a mausoleum valamikor bekövetkezendő leomlásán s velök ellentétben a home-rosi költemények örök életén tünődő szemlélődések (27. 28.) szintén a Lucanus gondolatmenetébe illőknek tekint-
hetők.

Családjához Seneca melegen ragaszkodott. Így az any-
jához, Helviához intézett vigasztaló iratból jóleső kegyelet
árad, habár tán kevésbbé a szíve indulata, mint az iro-
dalmi feladat ingere adta megírására kezébe a tollat.
Mert egészben véve e munka nem egyéb, mint az akkori-
ban igen járatos műnem egy válfaja, melyben valaki
a maga szerencsétlenségében egy hozzá közelállót vigasz-
tal, a ki részt vesz fájdalmában (1. 3.). Nem esoda, ha
e biztatás, a melyben a személyes vonatkozások csak
úgy özönlöttek a tolla alá s a hol magát és az övéit a
legkedvezőbb világításban mutathatta be, jobban sikerült
neki, mint a Polybiushoz, a császár irodalmi tanácsadó-
jához, ennek fivére halála alkalmára intézett s aligha-
nem megrendelésre készült, mert vajmi erőltetett vigasz-
taló irat. Ennek végén különben maga is mentegeti
magát, azt mondván, hogy a hosszú szárműzetés szár-
nyát szegte szellemének. Égő vágya, hogy a hatalmas
kegyencz közbenjárására végre megszabaduljon szám-
kivetéséből, a császár iránt is a legméltatlanabb hizel-
gésre bírja őt (12. 13.). Sőt egy hasonló tartalmú, szintén
Corsicában készült iratban még Messalinát és az udvari
körök szabadosait is dicsőítette Seneca, a mint e művét

ismerő kortársai tanúsítják, de ezt utóbb maga semmisítette meg, mert szégyenkezett miatta.

Csak Messalina halála után, a 40. év első hónapjaiban kelt föl ismét az író csillaga. Agrippina, Claudiuszal való házasságának mindjárt legelső idejében érdemet kívánt mintegy szerezni magának azzal, hogy Senecának száműzetéséből való visszahívását s a praetorság reáruházását kieszközölte. Hálájának reményében őt, kora legkitünőbb stilisztáját, a szellemes és sokoldalú műveltségű férfiút szemelte ki tizenkét éves fia, a trónörökös *Domitius Nero* nevelőjeül.

A rá bízott növendék elkényeztetett, alaposan elrontott, asszonyok közt fölnevedett fiúcska volt. Három esztendő korában vesztette volt el atyját, anyja Agrippina száműzetésbe került: a gyermek nagynénjének, Domitia Lepidának házába jutott. Első nevelői egy tánczos és egy borbély valának. Csak Claudius trónraléptével (41.) kapta vissza anyját. A tulajdonképeni iskolai nevelésen ekkor már átment volt; mindenféle ügyességekben és művészetekben, festés-, mintázás-, zene- és költészetben, nemkülönben a kocsizásban is ekkor már meglehetősen gyakorlattal bírt: csak a jellemét kell vala még kiképezni mesterének. Szigorúbb böleseleti tanulmányokról azonban Agrippina nem akart hallani, minthogy ezek szerinte fia uralkodói hivatására káros kihatással lehetnének; a régi szónokok tanulmányozását meg Seneca izlése ellenezte. Így a fiú szelleme egészen egyoldalú aesthetikai kiképzésben részesült, hivalkodó műkedvelősködéssre nevelték s a virtuóz és színpadi hős tiszavirág-dicsőségére való áhítozást oltották kebelébe.

Tizenhét éves volt, mikor az Agrippina parancsára inycsiklandó gombaétekkel megmérgezett Claudius halá-

lával (54. október 13-án) trónra került. A növendékéhez méltó derék nevelő sietett megragadni ez alkalmat, hogy azonnal szabadjára ereszsze a zsarnok elleni, soká visszafojtott gyűlöletét, ki őt számkivetésbe küldte volt, s hogy az új uralkodó felkelő napjának hódolatát bemutassa. Azon dicsőítő beszédben ugyan, a melyet tanítványa számára a forumi szószéken való elmondásra készített, még akkora mértékben alkalmazta a szokás szentesítette szépítgetés hizelgő színeit, hogy a hallgatók egyike sem tudta e beszédet nevetés nélkül megállani. De kevéssel utána a senatustól isteni tiszteletre méltatott halott ellen egy gyalázó iratot tett közzé, melynek czíme az apothéosist «Apokolokyntosis»-ra (a «megistenülés» analogiájára mintegy: «megtökülés», vagyis «tökké változás») torzította. A kis mű valóságos remeke a hideg gűnynek és kihegyezett elmeélnek; minden szava csupa mérges szúrás, az egész fölötte szellemes, látszólag csak amúgy könnyedén hevenyészett és mégis a legapróbb részletig finom számítás dolga. Megbecsülhetetlen értéke reánk nézve abban áll, hogy a menipposi szatirának egy majdnem teljes épségű mintáját bírjuk benne. Varro óta itt találkozzunk ismét először e műfajjal.

A bevezetés a tárgyilagos és pontos történetíró komolyságát színleli, a ki senkinek kedvét, vagy kárát nem keresi munkájával s az adatok kifogástalan helyességénél semmit sem visel jobban szívében. De csakhamar, mindjárt a forrásokra vonatkozó kérdésnél a legnevetésesebb bohóságba csuklik át a bevezetés komoly hangja. Az elbeszélés igazságának tanújaként a szolgálalkú senatorok egyike szerepel, ki már egy ízben, Caligula alatt, bebizonyította fejedelmi személyek mennybemenetelét szemtanúként igazolni s akár esküvel erősíteni is min-

denkor hajlandó készségét. A megboldogult elhalálozása a parodizáló pathos és cynikus gúny keverékével van leírva. A mérgezés tényét, mint e halál okát, természetesen elsikkasztja a szerző, ki szerint a nyomorúságos alak 63 esztendőn át sem igazán élni, sem meghalni nem tudván, végre Mercurius megkönyörült rajta s rávette Klothót, hogy szakítsa végét élte keserves fonalának. A mi erre ideleln a földön következett, azt az általános örömjongás sokkal mélyebben bevészte a kortársak emlékezetébe, hogysen leírásra szorúlna: ezek helyett az égben történeteket akarja szerzőnk előadni, a nélkül persze, hogy valóságukért személyes felelősséget vállalna.

Mindenekelőtt a furesa jövevény Juppiter előtt való bejelentése következik és Herculessel való beszélgetése, a kinek, mint a földkerekség mindenféle szörnyetegei sokat utazott ismerőjének, az a feladat jutott, hogy a sajátságos teremtmény származását és mivoltát kitudakolja. Végre is sikerül a tökfilkónak Hercules útján az istenek tanácstermébe bejutnia. De a felvételéről folyó heves vitának az az eredménye, hogy megint kiutasítják. Mercurius most a gonosztevők módjára a *Via sacrá*-n át, a hol a szerencsétlen a maga temetési menetével találkozok, lehurezolja őt az alvilágba. Itt lemészárolt áldozatainak serege fogadja s Aeacus ítélőszéke előtt mint sokszoros gyilkost vádolja, a bíró pedig elmarasztalja. Alig állotta ki a reá mért nevetséges büntetést, Caligula, kitől életében annyi verést kapott, a saját rabszolgájaként követeli magának, de utóbb Aeacusnak ajándékozta, ez meg a saját szabadosának, Menandernek, a kin kétségtelenül a híres vígjátékiró értendő, hogy neki vizsgálati ügyekben segédje legyen, a mivel a szerző

egyfelől a Menander-féle darabokban oly gyakori jogesetekre, másrészt meg Claudiusnak a törvényszéki tárgyalások és a görög vígjáték iránti élénk érdeklődésére céloz.

Ezzel az egész történet fonala hirtelen ketté szakad, a nélkül, hogy az új veretű czimében ígért csodálatos átalakulás csak szóba is kerülne, pedig éppen ez lenne az apotheosis dugába dőlt kísérletének méltán elvárható nevetséges paródiájaként, a kis mű csattanója. De meg az sem tehető fel, hogy a gúnyolódó szerző boszúvágya ily szelíd véggel, minő az említett alvilági hivatalbajutás, beérte volna. Szóval a mű befejezése, mintegy az eredeti kézirat utolsó lapja, kétségtelenül elveszett. E vég pedig alighanem abban állott, hogy a bűnösnek megillető helyre juttatását megkísérlő különféle próbák után, végre az amúgy is vízfejű ficzkót tökké változtatják át, mert az üresfejűnek ezzel a puffadt, vizenyős, ízetlen gyümölcs-csel való egybehasonlítása úgy a görögök, mint a rómaiaknál is közkeletű volt.

A fentartott kéziratok alapjául szolgált példány hiányos voltát különben az is tanúsítja, hogy nyilván a közepéből is hiányzik legalább egy lapnyi, mert a Claudius és Hercules közötti beszélgetés is töredékes. Azt ugyanis nem tudjuk meg, hogy mi által sikerült az égbe jutni akarónak a jólelkű daliás félistent magának annyira megnyernie, hogy ez szinte erőszakkal tolja be őt az istenek tanácsába s itt nem csak pártolja felvételét, hanem még az indítványa melletti szavazatok buzgó gyűjtésében is úgy tünteti fel a dolgot, mint a saját ügyét (9.). Jelöltje ugyancsak csábító ígéretekkel vesztegethette meg az istenséget, a melynek teljesítése kétségtelenül felvételétől függhetett. Az istenek ülésében való

tárgyalás elejéről is elveszett egy jókora részlet: a tanácskozást ugyanis Juppiter nyitotta meg s mindenekelőtt a kérelmező megvizsgálását rendelte el, de a betolakodó szemtelenségén támadt fölháborodás akkora volt, hogy, a mint az már ilyenkor történni szokott, egyszerre egynél többen ugrottak neki nagy hévvel maga a megbotránkoztató indítvány megtámadásának, míg «végre» Juppiter a feltüzelt kedélyeket rendre utasítja s a tárgyalás megzavart sorrendjét ismét helyreállítja (9.). A megmaradt szöveg (8.) ennek a részletnek már csak a végét adja, t. i. csak az épp említett támadások utolsóját, holott pedig már ezt megelőzőleg is jó magas lehetett a vita viharos hangulatának hullámszáma.

A menipposi szatira jelleme e műben annak mind czifra czíméből, mind meseszerű tartalmából, nemkülönben prózát és verset keverő alakjából és főntebb (I. 293.) már ismertetett stilisztikai sajátágaiból is kidomborodik. — Homeros, Euripides, Ennius, Catullus és Vergilius műveiből vett parodisztikus idézetek mellett, a szerző saját tollából való verses részletek is kevervők az előadás nyugalmas menetének közben-közben való élénkítésére a próza szöveg közé. Egy részük szintén parodisztikus színezetű is lehet egyúttal. Mindjárt az elején például az október hó és utána az est amaz órájának megjelölése, melyben Claudius meghalt, az év- és napszak hexametekben való gúnyos körülírásával az epikai fűzfaköltők modoros stílusát teszi utánozva nevetségessé. Ilyenféle mintára látszanak szabva azon hexametek is (15. cap.), melyek a császár árnyának a kilyukasztott koczkavető serleggel való haszontalan bibelődését írják le. A nevezetes gonosztévők alvilági bűnhődéséről szóló részletek is kedvelt közhelyek valának: itt pedig a tárgy maga

is rántal mintegy a Danaidák és Sisyphus hiábavaló munkájára. Hercules a tragikus kothurnuson ágaskodik (7.), hogy az amúgy is félénk császár előtt nagyobb legyen a tekintélye. Szabályszerű hatos jambusokban rivall rá, fütykösével fenyegetve őt, ha nem fog tüstént világosan beszélni, a mire a szerencsétlen már bénult nyelvénél fogva sem képes; továbbá leírja előtte Lugdunum fekvését, hogy megtudja, vajjon csakugyan odavaló-e? A temetés leírásába amaz ünnepélyes panaszdalok (*naenia*) egy parodiája van beszöve (12.), a minőket előkelő családokból való fiúk és leányok szoktak ily alkalmakkor kettős anapaestus-ütemű sorok lassú, indulószerű dallamára énekelni, melynek egyhangú zsolozsmáját csak olykor szakította meg egy-egy rövid szünet. A gyászének tartalma az ilyenféle halottbúcsúztatók szokásos természetéhez képest az igazság és hazugság bizonyos keveréke, itt végesvéig gonosz ironiával fűszerezve.

Ellenben igen komoly szándékú akar lenni az a 32 hexameter, melyben a párkák Nero élte fonalát fonják (4.), s e versek a trónralépett uralkodót a lehető legudvaribb hízlegéssel üdvözlük. Lachesis a fönséges munkához ünnepi díszet öltött, kezében a fehér gyapjúfonál aranszállá változik, mert új aranykor virrad im a világra! Könnyedén és bőségesen omlik a fonál a guszalyról. A munka mintegy magától megy s valóságos gyönyörűség, mert Phoebus dalával és lantja pengetésével kíséri. Az isten kéri a sorsintéző nővéreket, hogy az emberi élet legszélső határain túl engedjék terjedni a kezükbe vett fonalat, mert hisz itt olyannak sorsáról van szó, a ki szépségre úgy, mint énekművészet dolgában hozzá magához hasonló. Egyben boldog jövőt jósol neki. Luciferhez, Hesperushoz, vagy a reggel kocsjára felszálló

fényes naphoz hasonlóan kel föl Nero Róma fölött. E hódoló versek adják meg a dicsőítés ama nemének alaphangját, melyet a hiú caesar egész élte fogytaig nem únt meg hallani. Abban az édeskés stilusban írvák, a mely az efféle hizelgésekhez illik; a czukrászati remekmű igazán művészi elmélyedéssel való alapos kidolgozása nem is igen feküdhett alkotójának szívében.

Egyben mégis különbözik a Seneca mérges csipésű tréfája a Varro hasonló alakba öltöztetett műveitől, s ebben egyúttal rokonabb a Lucilius szatiráival. Mig a reatei kedélyes öreg jóságos évődése a kor általános kérdéseire és állapotaira irányult, addig Senecánál az egész költemény egyetlen személy kegyetlen kigúnyolását és üldözését tűzi ki czéljául, még pedig ugyanabban a modorban, mint azt Lucilius főntebb (I. 285. s k.) vázolt szatirájában az imént elhalt Lupus ellen tette volt. Az ó-attikai vigjáték és e műfaj rokonsága, a melyet már a régiek is felismertek, a Seneca szatirájában különösen szembeötlő: a párbeszéd túlsúlya, a beszöött szónoklatok s még inkább a kardal valósággal bizonyos drámaiságot kölcsönöznek e műfaj szerkezetének. Csak néhány vonás kellene még az egészhez, és kész lenne egy aristophanesi darab vázlata.

Ugyanazzal a mesteri kézzel s mindenesetre ugyanazon eljárás szerint egyesítvék az ábrázolt személy jellemző vonásai megsemmisítő torzképpé, és biztos számítással fűzvék egytől-egyig a cselekvés kellő helyébe. Az egész szennyes ficzkó megtestesült elevenséggel lép a maga bamba hülyeségével az olvasó elé, de az alak csak lassankint válik ki a mind élésebbé és tartalmasabbá alakuló rajzból, melynek minden vonása épp a kellő időben lép a többi mellé kiegészítésül. Philologiai tanulmányok

iránti hajlama, homerosi idézetekben tetszelgő szokása, a római polgárjoggal való alacsony üzérkedése s e jognak barbár népek között való könnyelmű osztogatása, galliai eredete, törvényszéki tárgyalásokban való gyermekes kedvtelése, szórakozottsága és minden komoly gondolkozástól való irtózása, méltatlan magatartása, vérszomjas természete, játékdühe és élvhajhászata, nevetséges hadi tettei, mindez a maga helyén jut hatásosan érvényre.

Hatalmas szabadosa Narcissus, a kinek osztoznia kellett ura szomorú sorsában, szintén szerepel a bohózatban. Ő, miután nem kelle ünnepélyes temetésre várnia, rövidebb úton sietett gazdája elé. Tisztára mosakodva, mint a ki épp most jó a fürdőből (jusson eszünkbe, hogy azon ürügy alatt küldték Campaniába, mintha csúza ellen fürdőre lenne szüksége), azzal az igazán udvaronc szájába illő üdvözlettel fogadja az alvilág bejáratánál az érkezőt, hogy «mit keresnek az istenek itt, az emberek között?» s erre Mercurius parancsára (és podagrája daczára) nyilsebesen siet le a meredek úton, hogy lenn a magas vendéget hangos szóval bejelentse. Cerberus látására meg-hökken, mert csak a saját fehér ölebecskéjéhez van szokva a szeme. Kárörvendve ujjong a rég várt sorsos megpillantásakor maga előtt ide küldött áldozatainak kara, valamennyi név szerint elsorolva, kiket a feledékeny császár e kegyes szavakkal üdvözöl: «nini, csupa jóbarát! de hogy is jöttetek csak ide?»

E közben sűrűn hullanak az oldalvágások és megvilágító czélzások a kor hibáira, egyes költőkre, hazug udvari történetírókra, bölcselőkre és csillagjósokra; a czimek és méltóságok osztogatásával úzótt esalfa játéokra, az apotheosisok szélhámosságára, a törvényszékek megveszte-

gethetőségére, a vádaskodók üzelmeire, az ügyvédek s mindenféle egyéb megvetésre méltó kortársak elkorcsosodására. Az istenek tanácsülése a római senatus gyűléscsinek mintájára van szabva s hű képét adja az ott dívott szokásnak, mint gyűjtötték pl. valamely személyes érdekért korteskedve a szavazatokat, s mint mossa egy kéz ily alkalmakkor a másikat. Méltósággal teljesen, mint egy más, jobb idő alakja, emelkedik ki e környezetből az isteni Augustus, ki felháborodással látja s panaszozza fel, mivé tették az ő birodalmát, és valóságos vádbeszédet dörög a saját házából származó eszeveszett zsarnok ellen, kinek az égből való számkivetését követeli indítványában.

A mint tehát látjuk, a múlt és jövő kezét fognak az undok szörnyeteg gyászos uralkodásával való ellentétük kitüntetésében. Az egész irat mindjárt kezdetén a zsarnok halálával felszabadult fogoly boszúkiáltásául árulja el magát, s ugyan e vonás rí ki a temetés leírásából is: mindenki örvendez s vidám, az egész római nép úgy érzi magát, mintha hosszas elnyomás alól szabadult volna fel.

Hogy a boszúszomjas maró gúny e kis remekműve a kigúnyolt legközelebbi rokonainak hozzájárulásával, tudtával és helyeslésével látott napvilágot, az alig szenved kétséget. Arra volt szánva, hogy az istenné avatás hivatalos tényét mintegy visszavonja, a mely értelemben történt felfogására később az ifjabb Plinius Trajánt dicsőítő ünnepi beszédében (11.) is bátran rá mert már mutatni.

Az éretlen császárnak mindjárt trónra léptekor oda kölesönözte a stilben mesteri jártasságú nevelője tehetőségét a legelső állami okiratok, a hadsereghez és a tanácshoz intézendő beszédek fogalmazására. S a mig vezérelhető volt, addig Burrusszal, a testőrség parancs-

nokával együtt legbizalmasabb barátja- és tanácsadójaként állott mellette. Kettejüknek egyelőre Agrippina hatalom- és boszúvágya ellenére is sikerült a kormány gyepelőjét a senatus óhajtotta mérséklettel kezükben tartani. Britannicus megöletése után azonban (55-ben) már kissé lazábbra engedték a kantárszárat. Ama hóbortos duhajkodásokkal szemben, a melyekre az éjente Róma csapszékeiben és utcáin dorbézoló féktelen ifjú magát ragadtatta, elnézők valának. A «kegyelemről» (55-ben) írott könyveiben a bölcs Mentor még magasztalja az ifjú uralkodó kegyes szívét, kivel egy újabb aranykor virradt a világra, de a sorok közül már itt is kiolvasható azon aggodalma, hogy a vadállat nem sokára aligha föl nem fog a dicsőítettben ébredni. E mű arra irányuló kísérlet, hogy a veszedelmes növendékben saját fölsége ragyogó képének és egyénisége nemesb vonásainak elébe tartása által, a lelkiismeret már-már elalvó szavát ébren tartsa. 56-ban még a nevelő kincsekkel elárasztva consuli méltóságra emelkedik. De az irigység lassankint mind jobban áskálódik ellene. A támadásokra elég okkal és alkalommal szolgált az erkölesprédikálónak vajmi világias életmódja. Már 58-ban elég keserű dolgokat adott a törvényszék előtt egy Claudius korabeli vádlója, P. Suillius, értésére. A vádló beszédében régi bűneire emlékezteté őt, melyek erkölestelen élete megérdemlett büntetéseképen zudították rá ifjú korában a száműzetést, gúnyolta a szigorú elveket hirdető bölcset, ki a császárral való barátságának négy rövid éve alatt 30 millió sestertiust harácsolts össze, ki örökségekre vadász, Italiát és a provinciákat (kivált Britanniát) uzsoráskodó pénzüzleteivel szipolyozza ki, megvető hangon szólt a szűkkeblű iskolamester korlátoltságáról, ki a gyakorlati életnek szolgáló ékes-

szólást sanda irigységgel üldözi (ez a törvényszéki szónokok fizetését eltiltó senatusi határozatra vonatkozik).

Jótevőjével, Agrippinával, Seneca ellenséges helyzetbe került; ugyanis kezdettől fogva oda irányult a törekvése, hogy a császárnét az ügyek vezetésére való döntő hatástól megfoszssa, s az uralkodó és anyja között támadt viszálykodásban és összeütközésekben mindig növendéke pártjára állott. Hogy a császár anyjának megöletéséhez is hozzájárult, sőt e gonosztettnek egy maga szerkesztette császári átiratban a senatus előtt való igazolását is magára merte vállalni (59-ben), az kiolthatatlan szégyenfolt marad nevén mindörökre.

Most, a lelküismerete furiáitól üldözött anyagyilkos, a legféktelenebb művészi őrzöngésnek adta magát. Szakálla első leborotválásának alkalmára (59-ben) «ifjúsági ünnep» (*Juvenalia*) czimén nyilvános színpadi előadásokat rendeztetett, melyekben rangra, korra és nemre való tekintet nélkül, a legelőbbkelő körökből számosaknak kellett szerepet vállalniok, mert ő maga is fellépett lantosnak öltözve és *nomos*-szerűen szerzett dalokat énekelt Attisról s a Bacchus papjai- és papnőiről. Senecának és Burrusnak kellett sűgökul szolgálniok s ők adták meg a jelt a tapsolásra. Azon ürügy alatt, hogy Agrippina az ő élete ellen tört vala, szerencsés megmenekülése ünneplésére 60-ban, a görög versenyjátékok mintájára, *Neronia* néven múzsai-, testgyakorlati és lovagversenyekből álló hármass *agon*-t alapított, melynek minden ötödik évben meg kell vala újulnia. A múzsai versenyt, melyen zene-, ének-, költői és szónoki előadással lehetett pályázni a díjért, a Pompejus-féle színházban tartatta meg, válogatott közönség előtt, s Nero maga nyerte el természetesen egy

beszéde- és költeménye előadásával a birák ítélete szerint a diadalkoszorút.

Azon ellenállhatatlan vágytól emésztette, hogy Rómában újra meg újra hallassa magát, a Neroniákat még a kitűzött évforduló előtt megújította. Ez alkalommal, még pedig az illető öltözetben és álarcczal, Niobe, máskor a vajúdó Canace, vagy az anyagyilkos Orestes, Alkmaeon, majd Thyestes, a megvakított Oedipus, az őrjöngő Hercules, Antigone szerepét énekelte, hangversenyáriáit (monodiákat és szavalatokat vegyest) görög tragédiákból toldva-foldva össze. Burrusnak 62-ben és Senecának 65-ben történt halála után teljesen korlátlanul élt e szenvedélyének. Művészi útra kelt Nápolyba, hol lantosként egy görög nomost énekelt a színházban. Épp így Achajában és Olympiában s visszatértekor diadalmenetben vonult be Rómába, a mely alkalommal az útján nyert koszorúkat vitette maga előtt.

A versfaragást is szorgalmasan művelte. Tacitus azt beszéli róla, hogy tehetséges fiatal költőket gyűjtött maga köré, a kik azonban még nem igen tettek szert ismeretebb névre. Ezekkel való társas összejöveteleken születtek állítólag Nero költeményei részben a tőle való, részben a költőtársaktól magukkal hozott versekből, vagy a császár szolgáltatta nyers anyag együttes kicsiszolása által. Ezzel ellentétben Suetonius Nerót úgy tünteti föl, mint a kinek a versköltés semmi különösb fáradságot sem okozott. Azok véleményét megezáfolandó, a kik a császárt a mások műveinek a sajátjaiként való terjesztésével vádolták, azt hozza fel bizonyítékul Nero szerzősége mellett, hogy a saját szemével látta egy a császár nevével forgalomban volt költemény sajátkezű fogalmazatát, a mely telve volt ugyanazon kéztől való változ-

tatásokkal. Pedig hát az utóbbi korántsem zárja ki az előbbit; s mindenesetre megdöntetlen marad Tacitus azon ítélete a császár költeményeiről, hogy azok bizony nem voltak a benső ihlet egységes szellemben fogant és szerves alkotású szülöttei. Ama költőtársak közé, a kik segítségével és tanácsukkal művei írásában őt támogatták, tartozott a későbbi Nerva császár is.

Ez ugyanis akkori ifjú éveiben elégiákkal adózott a múzsák iránti hódolatának, melyek még egy nerói versben is kora Tibullusának ezimét szerezték meg számára.

A fejedelmi lantos egy trójai tárgyú hőskölteménye (*Troica*) Ilion alapításán kezdődött, a melyet a Vergilius egy helyét (G. III. 36.) félreértő császár Cynthus királynak tulajdonított művében. Részletesen mondta el aztán Paris gyermek- és ifjú korát. Kétségtelen, hogy a költemény egész a város bevétele- és lerombolásáig haladt előre. Ez utóbbi részletet (*halosis Trojae*) szavalta állítólag Nero a Maecenas palotája tetejéről, midőn *kitharoe-dus*-nak öltözve a lángba borúlt Róma rémesen nagyszerű látványában gyönyörködött (64-ben Kr. u.).

Alighanem a Bacchansokról szóló, föntebb említett Nero-féle költeményből vette Persius ama verseit (I. 99. s köv.), melyek egy a mánor istenét ünneplő csapat sivitva ujjongó zenével és kiabálással történő bevonulását írják le. Görög kölesönszavak kellőnél nagyobb száma e verseknek bizonyos esengő-bongó hangfestést kölesönöz, a melynek hatását az énekeloadás még csak fokozhatta. Egy ismeretlen tárgyú másik költeményéből három jó hexameter maradt fenn, melyek a Tigris folyóról szólnak; ismét egy más, magában álló sor egy galamb mozgó nyakának habosan tündöklő fényét írja le csinosan. Valószínűleg az olympiai versenyekre lehettek

szánva azok a versek, melyekben Mithradatest azért gáncsolja, mert az elisi pályán tizfogató kocsival futtatott, a mit pedig a szerző is megkísérlett ugyanott, a nélkül, hogy merész vállalatával felsülésnél egyebet aratott volna. Előkelő kortársai közül többeken állott gyalázkodó versekkel boszút. Ezek egyikének *Luscio* (a bandzsál) volt a czíme, s ez Clodius Pollio, a későbbi praetor ellen irányult. Egy másik ilyen műve Afranius Quintianus senatort állította titkos bűnei miatt pelengérré; ez aztán a rajta elkövetett meggyalázást azzal akarta megboszulni, hogy részese lett a Piso-féle összeesküvésnek. Még a provinciákban kitört lázadás alkalmával is gúnyversekkel hadakozott a gyáva ficzko a felkelés vezérei ellen, s ez iratait saját szerzeményű dallamok szerint maga adta elő asztalánál. Mondanunk sem kell, hogy sikamlós játszi versikék faragása is költői kedvteléseibe közé tartozott. Így második feleségét, Poppaeát is megénekelte s hajának színét egy versében a borostyánkőéhez hasonlította.

E fejedelmi művészpálya a minden uralkodói komoly méltóságról és kötelességről való megfélemlítés botrányos látványán, nemkülönben az összes hagyományos virtuóz szokások és illetlenségek hetyke s mégis szolgálai utánzásán kívül sokkal szomorúbb kihatással volt még a közerkölesökre ama terrorizmus által, melylyel a hiú bolond az állam legfőbb tisztviselőit sem átallotta, szüntelen éber kémek és besúgók szervezett intézményével, tetszésnyilvánításra és mutatványai iránt hódoló figyelemre kényszeríteni. Akkoriban képződött ki a tapsolás kiszámított hatású finom árnyalatokban bővelkedő művészet. Az u. n. augustianusok 5000 fegyveresből álló csapata, mely a színházat mindenütt, a hol a császár fellépett, eleve megszállotta, adta a jelt az általános

tomboló tetszésre, majd az isteni «Apolló»-t magasztalva viharosan ki-kitörő kiáltásaival, majd a fejedelem elragadó hangját dicsőítgetve égisz emelő jelzőkkel, holott e hang voltaképen kellemetlen volt. Ehhez járult még gyermekes féltékenysége, mely vetélytársat nem tűrt maga mellett s egymaga számára foglalt le minden koszorút, és az igazi tehetséget, a hol csak ilyent gyaníthatott, mindenütt erőszakosan elnyomta. És mindezzel e tehetetlen, nevetséges műkedvelő még sem akart állítólag kevesebbet, mint egymaga a saját lángelméje fényével az egész augusztusi korszak dicsőségét elhomályosítani!

A pásztorköltemény.

Láttuk, hogy mindjárt Nero trónraléptével forgalomba került udvari körökben az a jelszó, a mely szerint egy új aranykor virradt föl, a mely ragyogásával az augusztusit felül fogja múlni (58. l.). Vergilius pásztorkölteményei, melyek a naiv pásztorjáték köntösében az új korszakot dicsőítették, szolgáltak egyenes mintául azok számára, a kik a jelenkor fényét és boldogságát azért vélték legalkalmasabban az idyll örve alatt magasztalhatni, hogy így mintegy a nép szavával kürtölhessék esúszómászó hódolatuk hizelgő zöngelmeit. E pásztorköltemények szerzője valami *Calpurnius*, és bizonyára ezek is nyilvános, vagy legalább az udvar bizalmas körében való előadásra kerültek, mint annak idején a Vergiliuséi.

Mindjárt az elsejük csak úgy duzzad az új korszak dagályos dicsőítésétől. Ősz elején vagyunk, 20 éjszakán át ragyog már az égen egy új üstökös: s tény, hogy Clau-

dus megöletése és Nero uralmának első idejében ily égi test volt látható. Két pásztor e tüneményre vonatkozó jóslatot talál egy fügefa kérgébe beróva: nem csekélyebb személy, mint Faunus maga e jóslat szerzője, a mely szerint a földre megint leszáll a közbiztosság és béke szelleme amaz isteni ifjú trónraléptével, a ki már (13 éves gyermek korában) diadalmas ékesszólásának adta bizonyítékát Ilionért, őseinek bölcsőjeért tartott beszédével. A birodalom belsejében is béke és nyugalom fog uralkodni a Clementia (Kegyesség) védőszárnyai alatt, melynek megtestesülését látta volt Seneca is Neróban. Nem fog többé, mint Claudius alatt, a bilincsbe vert senatus a szüntelen feje fölött lebegő pallostól remegni, a kifáradt hóhérok végre megpihenhetnek, a curia nem fog többé üresen kongani s a börtönök nem lesznek a tanács tagjaival tömve, mint eddig. A consulatus ismét visszanyeri régi tisztességét, s megint helyreáll a törvényes uralom. Mind ennek hirdetője a Seneca szerkesztette kormányprogrammal hűséges megegyezésben az új üstökös, a mely tehát egészen mást jósol, mint a Julius Caesar halálával felragyogott csillag, mely véres polgárháborúnak volt előjele. Ezzel azon ellenkezőtől félők jóslatai ellen fordul a költemény, a kik nagy szerencsétlenség követét látták az égi vándorban. A pásztorjáték végén a két fiatal nyájórző ifjabbika azon reményének ad kifejezést, hogy Meliboeus a tőle versbe szedett jóslatot a császárnak tudomására fogja juttatni.

S a jövőndölés csakugyan teljeseedett. Valamivel később, a negyedik eklogában, két fitestvér kettős szakokba osztott párdalt énekel a jelen dicséretére. Ismét halljuk az általános béke magasztalását, a természet ettől újra éledő virulása, a munka biztosított gyümölcse, a falusi vigal-

mak és ünnepek zavartalan derűje e béke áldásának eredménye, melyért a költemény végén a szeretett uralkodónak vajha örökké tartó életet áhít a befejező imaszzerű felfohászkodás. A két dalos közül Corydoné az első hang, Meliboeus hallgatóként szerepel, a kinek amaz köszönheti, hogy gondtalanul élhet Italiában s kenyérért nem kelle Spanyolországba szegődnie. Eddigelé csak alantasabb fajú falusi dalokat szerzett, de az idők megváltoztak, velök most ő is magasbra emelkedik. Tityrus, vagyis Vergilius nádsípját a «műértő Iollas»-tól kapta ajándékba. Meliboeus eleinte kételkedett, vajjon sikerülni fog-e Corydonnak a Vergilius negyedik eklogája hangját eltalálnia, de immár dicséri a simán folyó párdalt, melynek édessége nem marad el a pelignusi, vagyis ovidiusi versek méze mögött.

De Corydon igéri, hogy még szebb dalokat fog zengetni, csak egyszer a saját birtokán élhessen, s megint kéri Meliboeust, a ki előtt nyitva a császár ajtaja, hogy vigye el dalát az uralkodónak. Ezzel, úgy mond, Maece-nasom lehetsz. Közel eső feltevés Meliboeusban az előkelő *Pisót* sejtenuink. Amazt is költőnek dicséri Corydon (53. s köv. v.), mint az utóbbit a róla szóló dicsőítő vers (163. s köv.), még pedig majd bacchicus, majd apollói stílusú költőnek; úgy látszik, hogy az időjárás előjeleiről is írt valamit. Ha pedig Meliboeusnak azért hálálkodik Corydon, mert szegénységén megkönyörült s ifjú évei tanulékonyágát buzdította, ebből azt következtethetjük, hogy ama panegyrikus költemény és emez eklogák ifjú szerzője egy és ugyanaz a személy volt. Piso kegyére való törekvését siker koronázta: belekerült a pártfogója háznépébe s ennek Calpurnius családnevét is felvette. Bizonyára a többi álorenzás személy mögött is azon kor

költői ezéhének egyes tagjai rejtőznek. A szakértő Iollas Corydon-Calpurniusunk költészettani mestere lehetett; öccsét Amyntast Corydon régebben (Claudius alatt t. i.) minden áron le akarta beszélni a költői pályáról, mint a mely semmi hasznot sem hajt (23. s köv.); ez az Amyntas különben szintén említi egy a jelenkor dicséretére már korábban szerzett dalát (105. s köv.).

Valamivel későbben keletkezett talán ama két névtelen pásztorköltemény másodikika, melyek egy einsiedelni kéziratban maradtak ránk csupa véletlenségből. Az előbbiekkel való rokonságát mindjárt a Calpurnius negyedik eklogája kezdő szavaival való megegyezése is elárulja. Kétségtelenül utalni akart rájuk a szerző. Itt is a saturnusi boldog kor és Astraea uralmának visszatérte a magasztalás tárgya, a leírások a szokásos vonásokat mutatják, de valamivel takarékosabban bánik velök a költő. Feltűnő a jelennek a Sulla-féle és a triumvir-uralommal való ellentétbe állítása, mintha éppen a rémuralomra emlékeztető állapotok feltolakodó gondolatát kívánná a költő erővel visszautasítani. A vergiliusi negyedik ekloga sibyllai jóslatával (10. v.) szóról szóra egyező záróvers még egyszer határozottan kijelenti, hogy tényleg Apollo uralkodik mostanában, a kivel Nero magát mindenekfölött összehasonlítani kívánta. A legérdekesebb ez idyllben egy már jelentkező ellenáramlat jelzése. A két gazdaember, a kik e dicsőítést váltakozva elmondják, az udvari körhöz tartozik. Épp az asztaltól keltek föl, s az egyikük megbotránkozással czéloz ama «buta barmok»-ra, a kik tagadják, hogy az emberiség ez idő szerint valóságos újabb aranykorban él.

Nem így az udvari idyll jámbor pásztorai, a kik nem győzik a császárt és alkotásait megcsodálni. Az egyik

eklogában (Calp. 7.) a Rómából visszatérő Corydon elmondja, hogy a fővárosban végig nézte az arénában az ifjú császár rendeletére adott játékokat. Naiv elragadtatással beszél öregebb társának a színpompás épületéről, a játékok nagyszabású előkészületeiről, leírja a ritka állatokat (fehér nyulakat, szarvas vadkanokat, jávor szarvasokat, bölényeket, medvékkel viaskodó fókákat és vízilovakat), melyek az aréna porondján láthatók valának, s végül a császári felségről szól, kinek dicső arczán Apollo és Mars isteni fénye egyesül. A költeményben dicsért színpompás épületét Kr. u. 57 körül emeltette a császár a Mars-mezőn, és a leirt játékokat valószínűleg kevéssel elkészülte után, talán éppen a felavatás ünnepére rendeztette. Ha helyes ama feltevésünk, hogy Corydon, a ki itt is kiváló énekesül van megjelölve, azonos a negyedik eklogabelivel, tehát maga Calpurnius ez idyllek költője, akkor a költemény ama szerény panaszát, hogy Corydont paraszti öltözete nem engedte az ifjú császár közelébe jutni, az udvar fénykörébe való vágyakozás körülírt kifejezésének vehetjük.

Költő és lantművész meg énekes minőségében ünnepli a császárt az einsiedelni eklogák elseje. Két fiatal pásztor egy műértő bíró előtt versengve énekli meg a fejedelem előadásának mindenikükre tett hatását. Ladas, az egyik, kithara mellett énekelni hallotta a császárt, vagyis inkább az ifjú istent, s elragadtatva úgy véli, hogy ilyen lehetett a világ alkotója, mikor a mennyei sphaerákat rendezte mindenható szavával, avagy Phoebus, mikor a Pytho legyőzése után diadalmi paeant zengett. Thamyra meg a színházban egy Trója bevételéről szóló költeményt hallott a császár ajkairól. Ez előadás közben a Helikonra álmotla magát s látta, mint oldta le az agg Homeros

homlokáról a diadalkoszorút, hogy a császár fejét övezze vele; a szintén közelben álló Vergilius pedig megsemmisítette saját művét. Lehet, hogy e jelenetet a színpadon csakugyan el is játszották. Annyi bizonyos, hogy Nero 65-ben (alighanem a második Neroniakon) trójai eposza egy részletét a színházban nyilvánosan előadta; a *halosis Troiae* különben is már 64-ben be volt fejezve.

Calpurnius többi eklogái nem igen érdemelnek bővebb megbeszélést. Meglehetősen könnyed és síma, de önállótlan utánezatai ezek régiebb mintáknak s nem lehetetlen, hogy a negyedik idyllben említett ifjúkori kísérletekkel van itt dolgunk: az egyik versenyéneklésre való kölcsönös ingerkedés és biztatás, a nélkül, hogy versengésre kerülne benne a sor (6); a másik négysoros szaakokban való párdal, melynek két versenytárs leánykérése a tárgya (2); a harmadik egy megsértett leányka bűnbánó féltékenységgel megszólaló szerelmes engesztelése (3). Végül a *Georgica* stílusában írott tanító czélú gazdasági utasításokat foglal magában egy negyedik, a melyben egy öreg pásztor ifjú legényét a juh- és kecsketeenyésztés tudnivalóira oktatja (5).

A bukolikus költészet ismeretes tárgyai és szóvirágai jelennek meg bennök előttünk, újabb választék és elrendezésben és kecses változatossággal mintegy fölelevenítve, hasonlóan egy híres zeneművekből kölcsönvett hangversenydarabhoz, melynek szegény leleményű szerzője beéri azzal, ha az idegen motivumokat néhány sajátjából való összhangzattal fűzi egybe.

Ugyane körből, sőt talán ugyane szerzőtől ered a fentebb (II. 239. s köv.) ismertetett, Messallát dicsőítő köl-

temény párja, a hexameterekben írt *magasztaló vers Pisóra*, a mely szintén egy 20 éven alóli szegény sorsú (72. és 261. vers) és alacsony származású (254. s köv.) ifjú kolduló levele, de nem oly esetlen és valamivel tehetségesebb szerzőre vall, mint az előbbi. A kérelmező a nyájas és bőkezű Calpurnius Piso barátai körébe óhajt bejutni. Nagy valószínűséggel a Nero elleni összeesküvés 65-ben halálba üldözött fejét kell e Pisón értenünk, mert annak Tacitusnál leírt alakja feltűnően megegyez a dicsőítő költeményben rajzolt képpel: ősnemesi származású, tekintélyes külsejű főúr, a ki szeretetreméltóságának és a törvényszék előtti védelemben sikeres ékesszólásának köszöni népszerűségét, jólelkű és szép tehetségekkel megáldott, de könnyelmű. Caligula alatt száműzetésbe küldetvén, Claudius visszahitta onnan s rövid időre helyettesítő-consullá nevezte ki.

A dicsőítő vers szerzője művét teljesen az iskolai retorika kész kaptafájára szabta. Mindenekelőtt a főúr régi nemességét és előkelő érzületét magasztalja. Őseinek hadi tettein, melyekről nem sok mondhatója akadt, néhány általános szólásmóddal hamarosan átsurran, hogy velők az utódok nem kevésbé dicséretes békés alkotásait állítsa szembe. Itt Cicero híres „*cedant arma togae, concedat laurea laudi*” mondását idézi és alkalmazza Pisóra. Igaz ugyan, hogy a centumviralis törvényszék előtt és a tanácsházban, meg odahaza magánkörben tartott beszéd-tusák vajmi szerényen festenek a köztársaság korában vívott hatalmas szónoki csaták mellett: hanem aztán annál telibb tüdővel fújja szerzőnk a dicsőítés harsonáját, mikor arról van szó, hogy Piso beszédeinek a hallgatóságra tett ellenállhatatlan hatását (körülbelül úgy, mint Aper a szónokokról szóló dialogusban), vagy megnyerő fel-

lépését állítsa szemünk elé. Egyáltalában eléggé jól ki-domborodik a költeményből az akkori főrangú társaság képe, a melyben roppant fontoskodással beszéltek a hiúság kicsinyes diadalairól, s a mindennapi élet vásárján közkeletű aprócseprő hizelgési csecsebecséket a legpom-pásabb hangzású szavak aranyával igyekeztek bevonni. Továbbá a jelenkorban ritka érdem gyanánt emeli ki a költő pártfogója házának nemes vendégszeretetét s a társaságában honos előkelő hangot és modort. Nyilván azzal a szándékkal, hogy Piso csélecsap és változékony természetét és izlését mentegelve szépítse, bőségesen osztja a példákat annak a nem éppen új állításnak az igazolására, a mely szerint a változatosság kellemes, s ezzel áttér ura sokoldalú művészi tehetségeinek elsorolására: verselési és a cziterajátékban való készültsége Apollóhoz, majd Achilleshez teszi őt hasonlónvá. S a mint tudjuk, Piso valóban fel is lépett tragikus szerepekben. Most aztán a vívótér ügyességeiben, továbbá a sakkjátékban való jártasságának dicsérete következik, a mely annyiban becses ránk nézve, hogy az utóbb említett játékról legalább megtudunk egyetmást belőle. A költő végére ért valahára ura érdemei elsorolásának, a miért is úgy tesz, mintha kétségbe kellene esnie, nem győzván mind valamennyit elszámolni, s ezzel aztán kérelmére fordítja a beszédet. Nem aranyra áhít, hanem hirnévre s ennek szolgálatába kívánja szánni életét; versei, melyekben ura érdemeit zengi, úgy szeretné, hogy valaha ennek dicsőségével versenghessenek. Pártfogójának halhatatlanságot ígér (v. ö. Calp. IV. 160. s köv.), ha Maecenása lesz, s kéri, hogy nyújtsa feléje, az árban úszó felé, kezét s vonja ki a homályból.

E Piso személyisége ismét Senecához vezet bennünket vissza, ki barátságban állott vele. Burrus halála óta (62.) a simulékony böleselő állása mindegyre tarthatatlanabbá vált. Tigellinus és Poppaea gyűlölték őt, s a császárra való mindenható irányadásuk ellen nem tehetett semmit sem. Ellenfelei mind hangosabban emelték fel ellene szavukat, s vádjaik a zsarnoknak éppen legsebezhetőbb gyengéire számítottak. Újra meg újra ráutaltak a nagy világböles óriási vagyonára, mely egy magánember gazdagságának megszokott méreteit jóval túlhaladja (300 millió a mai érték szerint), s előszámlálgatták kertjeit és mezei kastélyait, melyeknek fejedelminél is fényesebb pompája szemet szűrt.

Azt is kifogásolták benne, hogy polgártársai figyelmét illőnél nagyobb mértékben vonja magára, hogy kiállhatatlan hiúságában magát szeretné a világ egyetlen remek-írójának tartatni, s hogy költő minőségében még magával Neróval is ki mer állani. Mindazt, a mi a császárnak örömet szerez, sanda irigykedéssel nézi, s nyilvánosan gúnyos megjegyzéseket ejt el, ha a fejedelem kocsiver-
senyben, vagy énekelőadással lép fel. Semminek sincs előtte becsülete, ha nem az ő sugalmazásából ered. Már pedig a császár kinőtt valahára gyermekezipőiből: itt az ideje, hogy vén iskolamesterén túladjon. Seneca indítatva érezte magát, hogy elbocsáttatását kérelmezze s egyúttal ajándékba kapott jószágai visszaadását is felajánlotta, azonban mindkét ajánlata barátságos elutasításban részesült. Mindazonáltal jónak látta ezentúl tisztelői szokásos hódolata elől óvatosan kitérni. Hogy szívében ő is az ellenzék hangulatát táplálta, az érthető; vajjon ezélezataiban is osztozott-e azonban, az már más kérdés. Egészségére és tudományos munkásságára való

tekintet örve alatt tartózkodott mindennemű társaságtól, s így 62-ben egy ellene keltett gyanúsítást még sikerült is elnémitania. De Nerótól való elidegenülése azért mind-egyre növekedett. A Róma leégése után megkezdett nagy-szerű építkezésre kellő pénznek Ázsiában és Achajában zsarolás és templomrablás útján való behajtását (65.) annyira helytelenítette, hogy egy távolfekvő jószágára való visszavonulás engedélyeért folyamodott, s mikor a császár ezt megtagadta, betegnek jelentette magát és szobájába zárkozott. Nem sokkal ezután amaz összeeskü-vés fölfedezése, melynek részesei a Ceres-ünnepély szín-köri játékaik alkalmával (április 19-én) nyilvánosan, a nép szemeláttára akarták a zsarnokot meggyilkolni s a nép-szerű Pisót emelni helyébe, várvavárt alkalmul szolgált a kényelmetlen Mentornak láb alól való eltevéására. Senecá-nak egy talán koholt nyilatkozatát, melyet az összeeskü-vés elárulója, Antonius Navalis jelentett fel a kihallgatás-nál, elégségesnek találták sorsa megpecsétlésére.

Híre járt, hogy az összeesküvők egy csoportja titok-ban, de nem Seneca tudtán kívül, azt tervezte, hogy Nero megöletése után Pisót is legyilkolják s így Senecának nyitnak utat a trónra. Pedig bajosan hihető, hogy a hatvanon túl lévő beteges aggastyán, ki évek hosszú során át forrásuknál szemlélte a politikai élet ármányait és veszedelmeit, bármily hiú és nagyratörő volt különben irodalmi téren, kedvet érezhetett volna magában békés nyugalmának ily kalandos úton való kockáztatására.

Császári növendéke parancsára böleshöz illő módon halt meg barátai s őszinte tisztelői körében. Paulina, második felesége, vele együtt akart éltétől megválni, de Nero a végső perczben katonáival erőszakosan útját szegte e szándéka kivitelének, s így a szerencsétlen özvegy

még néhány évig volt kénytelen halálra vált árnyként bolyongni a földön. Minthogy a halálra ítéltnek nem engedték meg, hogy végrendeletet tegyen, előszóval nyilatkoztatta ki végső órájában, hogy barátaira legszebb örökség gyanánt saját élete képét hagyja: tehát úgy látszik, éppen nem háborgatta a bűnbánat lelkiismeretének nyugalma. Egyetemes műveltségű s igen széles körre terjedő, szigorúan tudományos kérdések iránt is eleven érdeklődésű ember volt, bővében a magvas, ha nem is egészen új és alkotó erejű s önállóan mélyreható gondolatoknak, mindig készségben tartva az elmeél csillogó fegyvereit szellemes, észmélkedésre indító és kellemes csevegése közben. Látszólag a legfesztelenebb, szinte pongyola társalgás hangján szólva, Cicero ünnepélyes körmondait nem kerüli kevésbé, mint Sallustius rozsdás ódonszerűségét, melyet épp úgy kigúnyol, mint Maecenas ficsuros, elpuhult, selypítő negédességét. Menten minden vaskalaposság- és teleszájú szónokiasságtól, nem vette meg, ha fején találják a szöveget, a mindennapi élet és a nagy tömeg szavajárásait sem, — nagy hatást ér el azzal a művészetével, mely a gondolatnak meglepő fordulatokkal majdnem mindig epigrammai élt tud adni, s azt mindig új meg új csiszolatban ragyogtatott kristályhoz hasonlóan, tetszetős változatosságban tudja feltüntetni. Elkeseredett ellenfele Fronto ugyan ezért oly szemfényvesztőhöz hasonlítja őt, a ki mindig ugyanazzal a pár labdával dobálódzik s mindig ugyanazokat kapja megint fel a levegőből. S igaz, hogy Ovidiushoz hasonlóan a képzelem és elmeél e játékában nem igen tudja magát elég józanul mérsékelni, könnyen túlságra engedi magát benne ragadtatni, a világért sem tud egy ötletéről, egyetlen képéről is lemondani. Csipős adomákkal és színekben

gazdag leírásokkal mulattatja olvasóját, a ki azonban sohasem melepszik fel hangján, sohasem indul meg erősebben, de nem is fárad ki sohasem. Mert az erkölcs-prédikátor, kinek tanait itt halljuk, elméletileg ugyan a stoa bölcséletének híve, de sem kizárólagos következetességgel, sem pedig merev szigorúsággal nem ragaszkodik ez iskola tanításához. Beéri azzal, hogy élénk állította s követésre méltónak ajánlotta az erkölcsi ideált. Hasonlóan valamely világhi természetű udvari hitszónokhoz, sem hitközségével, sem önmagával szemben nem lép fel szigorúbb követeléssel annál, hogy legalább anynyira-mennyire törekedjenek amaz eszmény felé, s nyomban hozzá teszi azt a hallgatag engedményt, hogy hiszen azért nem kell ám azt el is érni. Látjuk, hogy ő maga sem veti meg a vagyont s az élet élvezetét. Mindenben az adott körülmények iránti engedmények elvét valló ember léte, egyesíteni tudta a bölcs méltóságát a fejedelmi szolga simulékonyságával, a ki szép lassacska csúszik lefelé a sikos lejtőn. Mint a korona ügyészének és az állami okiratok fogalmazójának elég alkalma nyílt bebizonyítani, hogy nincs az a rossz és veszett ügy, a melyet szépítgetni érdemesnek ne tartott volna; sőt mentül kényesebb volt a feladat, annál jobban ingerelte őt tehetségének rajta való megkísérlésére.

Irodalmi nevezetessége lényegében prózai munkáinak pezsgő elevenségén alapszik. Költőként csak melleleg lépett fel, s e téren aratott sikereiről nem tudunk semmit sem. Hogy nagyobb költői dolgozatai is foroghattak közkezen, azt Quintilianusnak azon adatából sejtethjük, mely *poemata*-ról is tesz említést művei sorában; s még éppen élte végső éveiben is egyebek közt azt hányták szemére, hogy csak azért írogat oly szorgalmasan verseket, mert

esászári tanítványa költői hírnevét akarja velök irigyen elhomályosítani.

Ő maga sehol sem említi költeményeit. Hogy a Seneca neve alatt fenmaradt *tragédiák* e böleselő Seneca művei-e, az korántsem kétségtelen. Mielőtt még ezek tárgyalásába bocsátkoznánk, előbb át kell tekintenünk ama szűkös adatokat, melyeket e kor drámairodalmáról egyáltalában módunkban van összeállítanunk.

A dráma.

Már az augustusi korban is úgy láttuk (II. 205. s köv.), hogy a színpadi drámát csak egyes, elszórtan jelentkező, kiválóbb alkotások képviselik. Továbbra is helyet foglal ugyan még a nyilvános multságok sorában, de mindinkább háttérbe szorul a circusi játékok és az amphitheatrum borzalmas mutatványai mögött. A legnépszerűbbek valának természetesen az *atellai bohózatok* és a *minus*. Egy ötödik századbéli forrás valami *Mummius* dicsőségének mondja a Novius és Pomponius soká elhanyagolt művészete újra felelevenítését. De hogy ez mikoriban történt, azt nem tudjuk meg. A színészek és a közönség egyaránt szerettek egyes kedveltebb énekszámokhoz a jelenre és némely kortársakra vonatkozó politikai és személyes czélzásokat fűzni (v. ö. 5. l.). Így pl. mivel Galbát fősvénységének híre előzte meg, trónraléptének ideje táján egy ismeretes énekrészlet (*canticum*) első versét, mely így hangzott: «Dorsennus (a falusi iskolamester) bejött a faluról», az egész közönség kitörő tetszéssel kapta fel és egymás után többször is ismételte. Caligula alatt azonban egy atellana-költő ugyancsak keservesen lakolt egy kétértelmű tréfájaért: a dühöngő zsarnok ugyanis az arená-

ban égettette meg a szerencsétlen író. Enyhébb büntetéssel, Rómából és Italia területéről való számkivetéssel sújtotta Nero azt a Datus nevezetű színészt, ki egy canticumban e görög nyelven mondott szavakat: «egészségedre, atyám; egészségedre anyám!» Claudius és Agrippina meggyilkolására való ezéjzással kísérte, az atya említésénél ivást, az anya szónál pedig úszást utánczó kézmozdulatot téve, a mit azzal tetézett, hogy a dal végén e latin szavakat: «az Orcus elnyel titeket», a senatusra mutató kézmozdulattal tette fenyegető vonatkozást tartalmazókká. Különben már Tiberius óta ismételtén adott a színészek vakmerősége rendőri intézkedésekre alkalmat.

A leghosszabb élete volt valamennyi drámai műfaj között a mimusnak, melylyel még a birodalom legvégső idejében is találkozunk (v. ö. I. 261. s köv.). Caligula halála napján valami *Catullus* nevű szerzőnek *Laureolus* című darabját adták. Ez íróról különben semmi egyéb adatunk sincsen. Darabjának főszemélye a címbe nevezett rablóvezér, kit keresztre feszítenek. A szerző ezen s még más színművei még Juvenalis korában is igen nagy kedveltségnek örvendtek. Egyikük, a «Kisértet» (*Phasma*) című, az újabb vígjátékhoz volt hasonló. Sok esetepaté volt benne s egy kikiáltó volt az egyik főszemélye. Egy Claudius korabeli mimus egy mondása egész a negyedik századig életben maradt s így hangzik: az összes jó fejedelmek nevei rávéshetők egy gyűrűre. Seneca egy helyütt dicséri *Lucilius* barátja három trimeterét, melyek velős mondást foglalnak magukban. Hogy még Afranius, a togata-költő sem volt e korban feledve, azt már föntebb említettük (I. 249.).

Az érzékingerlő látványosságok mindegyre növekedő szomja a zene és táncz mindig nagyobb szerepeltetésé-

nek és előtérbe nyomulásának kedvezett. Így különösen egyes csillogó szerepek rhapsod-előadása jött nagyon divatba. Virtuóz magánénekesek czitera-kisérettel s az illető szerep jelmezében és álarczával görög és latin szomorújátékokból egyes magán ének- és szavalati részleteket adtak elő, s mellettük, a mint ez már régiebb időkben is szokásos volt (I. 233.), egy tánczos megfelelő mozdulatokkal és taglejtésekkel fejezte ki a szerepben ábrázolt lélekállapotokat. Utóbb azonban a némajáték kísérő és kiegészítő rendeltetéséből a fődologgá emelkedett: s így keletkezett az u. n. *pantomimus*. Ebben egyetlen tánczos egymásra következő jelenetek sorában balletszerűen egy teljes drámai cselekvény összes férfi és női szerepeit bemutatta, szüntelen változtatva alakját és jelmezét is, a kar pedig részben előadás alatt, részben az egyes jelenetek közötti rövid szünetekben énekével kísérte és magyarázta mintegy a látottakat. Ez újítás egy Pylades nevű tánczostól való (732/22.). Elsőrangú költők, mint Lucanus és Statius, és valamennyi előtt talán Silo, az idősb Seneca kortársa, nem tartották méltóságukon alólinak e játékokhoz szövegekönyveket (*fabulae salticae*) írni, melyek bármi könnyű holmik valának is, még mindig jobbak voltak a mi operaszövegeink legnagyobb részénél, s nem hogy kisebb, de még inkább magasabb tiszteletdíjakat hajtottak szerzőiknek, mint komolyabb és értékesebb munkáik. A kardalokat fuvolákból, sípok-, cymbalumok-, czitera- és lantból álló zenekar kísérte. Nem csak tragédiákból merítették ily némajátékokhoz az anyagot, mint azt Thyestes, az őrjöngő Ajax és Hercules, Niobe s mások alakjainak ilyenén bemutatása bizonyítja, hanem az éposz tárgyköréből is, így pl. az Aeneis is szolgáltatott néhány szerepet, minők Turnus, Dido stb. A leg-

kedveltebbek s a legnagyobb hatást keltők főleg a szerelmi történetek valának. Efféle előadások általános megértéséhez természetesen egyfelől a mimelő művészet nagyfokú fejlettsége, de másrészt a hallgatóság bizonyos gyakorlata is volt szükséges a néma jelenetek arczjáték- és taglejtés-beszédének felfogásában. Úgy általában a színészet, mint e mimus-játék összes kiválóbb mesterei mind görögök valának, de az újdonatúj fűszerű multság ingere, meg aztán a mindinkább terjedő műkedvelősködési szélhámosság a legelőbbkelő rómaiakat is rávette lassankint arra, hogy részben a színpadon és a karban, részben pedig a szinkörben fellépjenek. Tudjuk, hogy már Laberius is (I. 263. s köv.) engedett e tekintetben Caesar szelid kéntetésének. Később Domitius Nero, az utóbbi nevű császár atyja, aedilis korában a tőle rendezett játékoknak azzal akart nagyobb fényt szerezni, hogy a mimusokban lovagrendű praetorokat és consulo-
kat, sőt a mi még több, matronákat is felléptetett a nyilvános színpadra. Fabius Valens lovag, ki legelőször a Nero császár Juvenaliáin lépett fel parancsszóra, ettől fogva annyira megkedvelte a bohóckodást, hogy azontúl önként is valódi virtuózsággal folytatta e mesterséget. Még a tisztos és érdemes Thrasea Paetus is ráadta egy ízben a fejét, hogy egy tragédia előadásánál az énekkarban közreműködjék, de ezt Pataviumban, szülővárosa egy ősrégi s csak minden 30-ik évben visszatérő hazafias ünnepén tette. Caligula, a ki szenvedélyes tánczos és énekes volt, még halála napjára is egy éjjeli ünnepséget tűzött vala ki, a melynek rendkívüli alkalmával kivánta magát először a színpadon bemutatni. Tehát csak a már megkezdett út további folytatásának tekinthető, ha Nero a színészkedést már valósággal hivatásának nézte; ha

senatorokat és lovagokat, férfiakat s nőket, öregeket és ifjakat vegyest arra készítetett, hogy ünnepein szintén nyilvánosan színészek-, énekesek-, zenészek- és tánczosokul szerepeljenek; és ha kiváló kedvét abban lelte, hogy egy Paulus, Mummius, Appius és mások utódjának képéről a szégyenletükben felvett álarczot az egész nép szeme láttára leránthatta. Meglepő párja ez állapotoknak a francziák XVII. és XVIII. századbéli színházasdi játéka.

Egyébiránt már a köztársaság korában is (I. 225. s köv., v. ö. II. 205.) látunk előkelő férfiakat is a *szomorú-játékirás* felé fordulni, a mi nem is csoda, ha figyelembe vesszük, hogy e műfaj stilusa legközelebb jár a magasb ékesszóláséhoz, a melyben jártasak valának. Most is akadtak még ugyane körökben, bár gyérebben, művelői. Már föntebb (4. lap) említettük a Tiberius korabeli Aemilius Scaurus consularist. Vele egy sorba tartozik *P. Pomponius Secundus* is, az idősb Plinius barátja, ki őszinte tisztelete jeléül a derék férfiú két könyvre terjedő életrajzát is megírta, a mely azonban, sajnos, elveszett. Paetus Thraseával Pomponius levelezést folytatott; legalább még VI. századbéli grammatikusok, mint Priscianus is, vagy legalább az, a kit ő követ művében, egyes nyelvsajátságok megvilágítására szolgáló forrásokul használtak e leveleket. Tiberius alatt Sejanus bukása után e Pomponius is a gyanúsak sorába került. Az elítélt fivére iránti barátsága czimén hét esztendeig (31 óta) saját házában őrzött fogoly volt. Csak Caius (37.) trónraléptével kapta vissza szabadságát s ezzel őt a közélet. 44-ben consul suffectus volt, legatus minőségben sikerrel harczolt a chattok ellen Felső-Germaniában (50.), s jutalmul a diadaljelvényekkel való kitüntetést kapta, a mi Tacitus elismerése szerint, csak kis része az utókorra szállt méltó

hirének. Eleinte mint költő nem igen aratott sikert, Claudius császár legalább 47-ben indítatva érezte magát egy censori szigorú rendelet kiadására, mely a népet a consularis költő módfeletti legyalázása miatt erősen megrója. Úgy látszik, hogy a közönség az ő finomabb írásmodorát nem igen tudta másfajta ízlésével méltányolni. Az öregek, a kikben még élt a köztársaság korabeli magvas tragédiák emléke, szomorújátékait nem találták eléggé tragikusoknak, de annyit mégis elismertek, hogy tudományos műveltség és alaki csín tekintetében fölötte áll a többieknek. És igaz is, hogy a nyelvre, egész az egyes hajlításbeli szóalakok finoman kiszámított használatáig terjedő műgondot fordított. Művei előbeszédeiben, melyeket Quintilianus még egészen fiatal ember korában olvasgatott, költőtársával, Senecával, olykor csak egy-egy szóhasználat, vagy szólásmód stilszerűsége kérdéséről is behatóan értekezett. Ha egy-egy barátjával nem tudott abban megállapodni, vajjon valamely vitás helyet meghagyjon, avagy eltávolítson-e művéből, azt szokta volt mondani: «a néphez fellebbezek». Quintilianus, a ki 68. óta állandóan megtelepedett volt Rómában, őt nevezi a saját életével egykorú szomorújátékírók legjelesebbikének. Tacitus is nagy tisztelettel beszél úgy tehetsége-, mint jelleméről. Kardalainak rhythmusai a verstan elméletét tanítók szemében mintaszerűek valának: ezeknél néhány példaidézetet is találunk műveiből, melyeknek vegyesen anaepastusok- és daktylusokból álló sorai választékos és síma nyelvezetükkel tűnnek ki. E helyek egyikében a rabságba jutott trójai nők siránkozását halljuk, a mint a töredékből kivehető: városuk meghódítva, Priamos elesett, őket messzire elhurcolják hazájukból, Neptunhoz fohászoknak tehát, hogy sülyeszze őket inkább a Danaokkal

együtt a tenger mélyébe. Ha e versek, a mint bizvást feltehető, a szerzőnek *Aeneas*-ából merítvék, akkor nincs jogunk e darabot *praetextá*-nak tekinteni, mert a színtere Trója és nem Róma. Egyéb darabjainak tárgyai közül még csak egy *Atreus*-ról van tudomásunk. Egy ismeretlen nevű darabjából való az a kardal, mely ünnepi eziterajátékra serkent igen jó hangzatú daktylusi tetrapodiáival (négy ütemű sor), a minőket már Ennius is használt volt.

Bármily hézagosa is e töredékek és hírek Pomponius művészetét illetőleg, annyi mégis kiviláglik belőlük, hogy finom izlésű, a legapróbb részleteket is gondosan kidolgozó, és mindenekfölött a régibb tragédia lyrai versmértékeit is előkelő könnyedséggel alkalmazó költő lehetett.

Kétségtelen, hogy egész iránya és modora homlok-egyenest ellenkezik ama tragédiák mezében fellépő szónoklatoktól, a melyek *Seneca* neve alatt maradtak reánk. Mindenekelőtt sorra vesszük e darabokat tárgyuk és meséjük főbb mozzanatai tekintetéből, melyek elseje valamennyiben az atheni klasszikus szomorújáték, különösen pedig az Euripidesének tárgyköréből van merítve. Nagyobb részüknek pedig már egyes köztársaságkori költők nyitottak volt utat a római színpadon.

Phaedrája az Euripides két Hippolytosából és Ovidius negyedik heroidájából (v. ö. II. 296. s köv.) van összehátolva; de eredeti részletek is vannak benne. Az átdolgozó főfeladatának a hősnő szerepének kidomborítását tekintette: ezért nyúlt vissza az euripidesi dráma első alakjára. A darab elég élénken indul Hippolytus egy vadászdalával, ki társainak Attica tágas vidékét jelöli ki vadászterületül. A görög szerző fönmaradt művében (58. s k. v.) csak röviden érintett mozzanat itt szélesebb kivitelű s mellette minden további beszélgetés elmarad. *Phaedra*

egy magánbeszéde bepillantást enged szenvedélytől fel-
 dúlt lelki világába: itt is az erdők- s hegyekbe való
 sovárgás és vadászó kedv tölti el őt, mint az eredetiben.
 Végzetes eltévelyedéseért itt is, mint a Heroidában, The-
 seust hibáztatja, ki magára hagyta őt (91. sköv.). Amaz
 ugyanott (53. s köv.) kimondott gondolat is visszatér a
 darabban, hogy a szerencsétlen és vészthozó szerelem
 átka Phoebus egész nemzetségének végzetszerű öröksége
 (124. s k.). Dajkája már ismeri szenvedélyét, s eleinte
 éles szemrehányásokkal akarja felébreszteni lelkiismeretét.
 Aggkora jogot ad neki a szabadabb szólásra, erkölcsi
 elvei szigorúak, s a beteges szerelem forrását a gazdagok
 féktelen élvágában látja (a miben korszerű czélzás
 rejlik). Csak a mikor Phaedra kijelenti, hogy inkább
 meghal, mint sem szerelméről lemondjon, szánja rá magát
 a hűséges gondviselő, hogy Hippolytos szívét neki meg-
 nyerni megkísértlte. Hiába reméli azonban előbb mégis,
 hogy időközben a királyné jobb útra fog térni, a miért
 is ígérete teljesítését halogatja. Hogy különben a terv
 kivitelének leírása Euripides után indul, mutatják Phaedra
 most következő beszédei. Az első Hippolytosból van át-
 véve s egyúttal az ovidiusi levél vonásaival számos egyes
 részletre nézve is megegyezést mutat a királynénak a
 szeretett ifjúval való nagy jelenete. Ez határtalan fel-
 háborodásában kardot ránt, hogy a térdeit esdekelve
 átkulesoló királynő karjai közül kiszabaduljon, egészen
 úgy, mint ez egy — természetesen görög forrásra utaló —
 pompejii falfestményen látható, s aztán szégyentől és
 iszonyattól magán kívül elrohan, a mire a dajka ott felej-
 tett kardját felemeli, hogy majdan rágalma bizonyítékául
 használja fel. Hippolytus nem lép fel többé. Theseus, ki
 Pirithousszal az alvilágban járt volt (e motivum a Sophokles

Phaedrájából látszik kölesönvettnek), feleségét még életben, de tompa kétségbeesés zárkozott némaságába mélyedten találja, a karddal kezében, halálra készen. Végre megszegi szótlanságát s mostohafiát az ellene megkísérlett erőszak vádjával illeti. Mikor azonban utóbb az ártatlannak darabokra szaggatott tetemét hozzák elébe, ennek láttára bevallja férje előtt bűnét s az áldozat kardjával döfve át magát, ott hagyja a szerencsétlen atyát emésztő bánatával.

A *Medeában* is egy boszúszomjas női szörnyeteg ábrázolása a költő világosan kitetsző főcélja. A feleség és anya lágyabb érzelmei egészen háttérbe szorítvák, a metsző gúny, ádáz gyűlölet és őrjöngő düh kitörései az uralkodók. A dajka előkészítő prologusa és a nevelővel való beszéde hiányzik, s mindjárt kezdettől fogva a már eltaszított, szenvedélye tetőfokán tomboló, a legvégsőre elszánt nő lép elénk. Lelki állapotában nem látunk semmi fokozatos okadatolást, semmi emelkedést. Mindjárt első magánbeszéde, a mely a darabot megnyitja, elejébe vág minden további fejlődésnek. Ezzel ellentétben igen erősen kiemelkedik Jasonnak gyermekei iránt való szeretete, őket nevezi egyetlen vigaszának; hogy őket megmentse, azért mondott le Medearól. Éles szemmel kilesi a boszúért libegő, hogy ez oldalról lehet őt a legfájóbban sebezni, s erre építi boszútervét. Egyetlenegy, de igen erős szónoki hatású jelenetbe van összefoglalva mindaz, a mit hűtlen férjének mondhat s a mit tőle kérhet, valamint az is, a mit ez neki válaszul adhat. Az Euripides-féle elemek szabadon vannak feldolgozva, sorrendjük meg van cserélve, egynémely dolog össze van vonva, más meg annál jobban ki van élesztve. Itt-ott óvidiusi gondolatokkal is találkozunk ismételten. Részletesen ki van

színezve — s e tekintetben egészen a kor izlésének hódol a költő — a dajkának Medea varázsmesterségét leíró beszéde (670. s köv.), a mely után nyomban maga a bűbajos nő egy egész hosszú énekrészlete (*canticum*: 740. s köv.) következik, tele varázsigékkel, imádságokkal s a gyűlölt menyasszonynak küldendő ajándék előkészületeivel. Ellenben a szolgának a mérég hatását festő remek beszédét (Eur. 1121. s köv.) pusztán egy egészen rövid és száraz jelentés (879. s k.) pótolja. Csak most határozta el magát arra Medea, hogy szökése előtt boszúja művére, a gyermekek meggyilkolásával, rá tegye a koronát. Hosszas szónoklattal adja szörnyű tette okát (893. s köv.), de míg Euripides e helyzetben éppen a hősnője ajkára adott híres beszéd (1019. s k.) révén az anyaszív mélységeibe enged betekintenünk, addig Senecánál a szörnyű tettere készülő csak furiaszerű dühtől tajtékszik, és szeretete meg szánalma gyenge ellenvetéseit hideg dialektikával és szónoki fogásokkal némítja el; azt igyekszik pl. elhitetni magával, hogy a Jason kedvéért lemészárolt kis öcsese árnyának tartozó engesztelő áldozatként kell saját gyermekei vérént ontania. Már leölte az egyik fiúcskát ott a színpadon, a mikor közelgő emberek zaja meggátolja véres munkája folytatását: erre úgy a megöltnek hulláját, mint a még élőt magával ragadja sárkányfogatára, melyen a magasba emelkedik. Onnan fölülről sebezi metsző gúnyával a kesergő atyát, kinek esdeklései daczára ott, a szeme láttára gyilkolja le a másik fiút is, aztán mielőtt légi útjára kelne, oda dobja lábai elé mind a két holttestet.

A *Trójai nők* czinű darab, lényegében (Polyxena és Astyanax kivégzése), szintén az Euripides ugyanily nevű szomorújátékának visszhangja. De valamint már Accius

is felhasználta volt a Sophokles Polyxene című darabját, úgy Seneca is kölcsönzött ugyanebből néhány mozzanatot ; itt-ott pedig a Hekabe első fele szolgált neki mintául. Igaz ugyan, hogy az ősz anya a római hideg átdolgozásban külsőleg mellékszerepű, mert a prologuson kívül csak azután lép fel, mikor a két unokája halálos ítélete már visszavonhatatlanul ki van mondva. De mégis mintegy benne testesül meg Trója sorsa, ő a laza összefüggésű jelenetek szellemi középpontja és kapcsa. A régi dicsőség és hatalom összedőlt romjai közt egyedül ő áll még magános, ott felejtett oszloptöredékhez hasonlóan, leütött koronával, a kire senkisémet vet ügyet. Még a halál is úgy halad el mellette, mintha észre se akarná venni s nem hallgat könnyörgéseire. Csak panaszát hallatni van még a világon. Mint az euripidesi Hekabe című szomorújátékban, itt is Achilles árnyát látták az elmúlt éjjel sirja fölött megjelenni, hogy Polyxena feláldozását követelje, s a mit a kar ott is említ (116. s k.), az itt megtörténik, midőn a hadvezérek mindegyike versengve követeli magának e kívánság teljesítését. Agamemnon itt is az emberáldozat ellen nyilatkozik, míg ellenben Pyrrhus atyja jogos követeléséhez ragaszkodik. Kettejük közt egészen a szónoki viták iskolás modorában folyik a szóharez, melynek eldöntését végül Calchasra bízzák, a ki nem csak Achilles kívánságát mondja teljesítendőnek, de még a kis Astyanax leölését is sorshatározatnak jelenti ki. Ebből már most két nagy jelenet, illetőleg felvonás fejlődik. Mindenekelőtt Andromache gyermekét aggódva elrejtteni kereső igyekezete, a melylyel az áldozatra szánt atyja sírboltjába törekszik eltüntetni, a mit azonban Ulixes ravaszsága megghiúsít. Hiába könnyörög a szegény anya irgalomért, szánakozó búcsúzásnál egyebet nem ér

el esdeklésével. Ezek után tulajdonképen nincs már a darabban semmi tennivalója, de azért mégis a színen marad, hogy a következő felvonásban még szemére vetesse Helenának bűneit és megcsodálhassa Polyxena lelki erejét, melyet ez a sorsát tudtára adó ítélet meghallásakor tanúsít. Vajjon az az ötlet, hogy Helenát Polyxena násszasszonyaként szerepelteti a szerző, csakugyan az ő leleménye-e, az kérdéses. Az igaz, hogy van benne valami kihegyezett számítás és a helyzetnek oly élére állítása, a mely a Sophokles szellemétől egészen idegen. Alakja különben, úgy látszik, az Accius Astyanaxában is a színre került s ott is szemrehányásokat kelle hallania (VII. töred.). Senecánál egyébiránt ez az egész részlet hatástalan a laza összefüggés miatt. Csak a záradékul jövő hírnöki jelentés ad ismét a szerzőnek ragyogó leírásokra várvavárt alkalmat: ehhez is lényeges vonásokat szolgáltatott Euripidesnek a Polyxena haláláról szóló gyönyörű elbeszélése (Hek. 518. s k.). Más részletekben csak csekélyebb nyomai látszanak a görög eredetiekből vett kölcsönzéseknek. Az eredetinek hatalmas vonásai azonban általán véve tetemesen összezsugorodtak a rómainál, kinek nagy hangja üresen kong: mi is volt neki, a rhetornak, Hecuba?

De már aztán amúgy istenigazában a római ember szíve szerinti tárgy volt Atreus szörnyű bosszúja öcsésén, Thyestesén. Hogy csak a legnevezetesebbeket említsük, Ennius, Accius és Varius foglalkoztak volt már vele. A görög előzők közt megint leginkább Euripides volt az, kitől e tárgy drámai alakítása legmaradandóbb bélyegét nyerte. De Sophokles is feldolgozta, úgy látszik, a Mykenaei nők (Atreus) czimű darabjában. Az kétségtelenül szembe-tűnő, hogy a nerói korszak legalább is éppen olyan fogé-

kony volt efféle vérengzések élvezete iránt, mint a Sullaféle. Meg is látszik a Seneca darabján, hogy nagy szeretettel készült. Minthogy pedig ez az egyetlen feldolgozása a tárgynak, a mely a borzalommal teljes mese egész menetét élénk tárja, s így a többi összes elveszett feldolgozásokért ez az egy kárpótol bennünket, már csak ezért is kiválóbb figyelmünkre érdemes. Szerzője ismerte úgy a sophoklesi, mint az euripidesi szomorújátékot s bizonyára az Accius-félét is (v. ö. I. 217.), mert az utóbbinak némely töredékeiből is kiviláglik még az újabb római darabnak ama régibbel való helyenkinti párhuzamosága.

A *Thyestes* színhelye Mykenae. Mindjárt a prologusban élénk lép az uralkodóház gonosz szelleme, Tantalus árnya, kit a fűriák üldöznek fel akarata ellen az alvilágból, hogy a két ellenséges fitestvérben egymás elleni ádáz gyűlöletet szítson. De már pusztá megjelenése akkora háborgást és rombolást okoz a természetben, hogy nyomban vissza kell vonúlania földalatti börtönébe.

Atreus, az őrzöngő zsarnok, mindjárt legelső fellépésétől kezdve, hallatlan boszútervet forral s dül-fül dühében öcsese ellen, ki feleségét elcsábította, az aranygyapjút tőle elrabolta, hogy ezzel az uralmat a maga kezére játszsza. Abból a feltevésből indul ki, hogy Thyestes is vesztére tör neki: meg akarja tehát őt előzni s oly gáztettet siet kieszelni, a melynek pokoli furfangjáért amaz őt még iszonyú fájdalmában is irigyelni lesz kénytelen. Hiába igyekszik egy bizalmas szolgája jobb útra téríteni. Boszútervek közt hanyódó képzelme a Philomela tettében állapodik meg: követet küld száműzetésben lévő öcsese- és ennek gyermekeiért. Csak habozva, fiai sorsáért aggódva jó ezekkel Thyestes. A három fiú leg-

idősbike. Tantalus, minden gyanútól menten s a reá váró korona reményétől csábítatva, csak nagynehezen tudja atyját a félúton való visszatérésről lebeszélni.

Atreus a hálójába kerített áldozatok láttára alig tudja gonosz kárörömét visszafojtani, de mégis uralkodik magán, színlelt gyöngédséggel üdvözli az eltaszítottat, ki erre megindulva bűnbánóan leborul előtte s térdeit átkulesolva, ezentúli hűsége túsza gyanánt felajánlja neki gyermekeit. Atreus, bármint törekszik is öcsese az uralom felét magától elhárítani, erővel rákényszeríti a hatalomban való osztozást, s ennek jeléül a királyi homlok-övet boglyas haja köré illeszti, a minek utána azzal a kétértelmű mondással távozik, hogy az isteneknek áldozni megy. Az ártatlan fiúk feláldozásáról és az iszonyú lakoma elkészítéséről szóló hírnöki jelentés a borzalmas részletek aprózó kiszínezésében kéjeleg. A kar a hirtelen beálló éjjeli sötétségen megrémülve kérdi: vajjon nem jött-e el a világ vége? Ekkor jó büszkén emelt fővel Atreus. Boszúja ki van elégitve egynek híján, s ez: hogy a szerencsétlen atya szemei elé tárja a borzasztó valót s irtózatot kinjaiban gyönyörködhessek. Feltáratja az ajtókat. Benn, az ünnepélyesen kivilágított teremben Thyestes még az asztalhoz dőlve hever, jóllakottan nyújtózva el vánkosán, bortól nehezült fejét kezére támasztva, félig mámoros jókedvében iddogálva s egy dalra gyűjtva, melyben a múlt minden gondja- és bánatának feledéséről, a régi Thyestes sutba dobálásáról énekel. De a szerencsétlenségtől megviseltek még a sors kedvező fordulatával szemben is gyanakvó természete szerint, csakhamar ismét elborul a kedve, búgond, aggodalom és keserűség tölti el szívét, hirtelen könnyek tolnak szemébe, maga sem tudja, miért. Ekkor lép Atreus ádá

szándékú nyájaskodással melléje, kétértelmű szavakban biztatva őt, hogy gyermekeit látni sovárgó vágya mindjárt teljesülni fog, iszik vele abból a serlegből, melynek bora öcsese gyermekeinek vérével van keverve. Thyestes, a mint a poharat ajkaihoz emeli, irtózat és szédülés lepi meg s úgy érzi magát, mintha az égboltozat mindjárt rá akarna szakadni. Esdekelve kéri bátyjától gyermekeit, mire Atreus azt feleli, hogy mindjárt megkapja őket és soha többé el sem kell tőlük válnia. Thyestes a lelkében tomboló szörnyű sejtelemtől zaklatva újra könyörög és eseng gyermekeiért. Erre Atreus ördögi gúnynyal nyújtja feléje fiainak fejét s kezeit, kérve tőle, vajjon rájok ismer-e? «Bátyámra ismerek bennök», felel ez megsemmisülve. De még mindig nem tudja az egész rémitő valót. A holttetemetek s elföldelésük engedélyét kérő könyörgésére azt a rejtélyes választ adja neki bátyja, hogy: «íme nálad vannak gyermekeidnek meglévő és meg nem lévő maradványai», a mire aztán feltárja előtte irtózatot tettét. Hiába koldul tőle Thyestes egy kardot, melylyel magát megölhesse: előbb végig kell hallgatnia apróra, mint ölték meg s vagdalták darabokra, mint süttötték meg fiait, s csak ezután tör ki, nem az Atreus ellen szórt híres átkozódásba, melyben Ennius eredetijét hiven követte volt, hanem az ég urához intézett siralmas könyörgésbe, hogy sújtsa őt agyon villámával. Atreus pedig diadalmaskodva még azzal a gúnynyal ostorozza a szerencsétlent, hogy fájdalmát azon való elkeseredésére magyarázza, a miért neki sikerült az öcsését, s nem ennek őt megelőznie a boszúállás versenyében.

Mintegy a Thyestes cselekményének a folytatásaként csatlakozik hozzá az *Agamemnon*-é, melynek elején egy

magánbeszédben Thyestes árnya jósolja meg előre a király meggyilkolását, megemlékezvén az uralkodóház nemzedékről nemzedékre szálló borzalmasságairól, saját gonosztetteiről s ama sorshatározatról, a mely szerint Aegisthus, a saját leányán elkövetett vérfertőzés szülötte, van kiszemelve atyja megboszulójának. Az átoksújtotta kárhozottat, ki lenn az alvilág árnyai közt sem bír nyugalomra lenni s kinek az elköltözöttek sorában sem akad társa, családja újabb rémtetteinek sejtése üldözi föl nemzetsége jól ismert lakába, a honnan azonban csakhamar megborzadva tér vissza. Ha nem is az Aischylos eredeti műve, de legalább is e nagyszerű tragédia egy újabb átdolgozása, melyet Livius Andronicus is felhasznált volt Aegisthusában, okvetetlenül mintául szolgált Senecának. Hogy a régibb római költő munkája, bár talán ugyancsak egy újabb átdolgozásban, szintén nem volt ismeretlen a későkori utód előtt, azt némely jelenetek hasonlóságán kívül egyes helyeknek a régiebb darabnak nem egy töredékével való szószerinti egyezése is tanúsítja. Egynémely vonás továbbá az Accius Clutemnestrájára, vagy ennek eredetijére vall (v. ö. I. 218.): így a királynő féltékenysége barbár versenytársnőjére, mint a gyilkosság indító oka, s más egyéb. Clytaemnestra jelleme különben Senecánál kisebb arányú vonásokkal van ábrázolva: a bűn lejtőjén lefelé haladva közben-közben még olykor habozni, kételkedni látjuk őt. Bevallja dajkájának, hogy szívében még tusát vív a bűn a szeméremmel: határozatlanságában hajlandó magát a véletlenre bízni. Önigazolására férje vétkeibe fogódzik: Iphigenia feláldozása, férje ismételt hitszegése, most legújabbán is Cassandrának házába hozatala, kiben ő, a törvényes feleség, gyermekei egykori mostoháját kénytelen maga mellett látni,

szolgálnak meintségéül. Eleinte úgy tervezi, hogy férjével együtt magamagát is megöli. Majd meg, mikor a nyomorúlt Aegisthus, ki a győztes király közelgő visszatérésevel reá váró büntetéstől remeg, Clytaemnestra segítségét kéri gyilkossági terve kiviteléhez, szégyen és undor tölti el arra a gondolatra, hogy ily aljas fizkő büntársává szegődjék. Bánat és ama szándék támad szívében, hogy megint visszatér hitvesi kötelességéhez; egy ideig állhatatos is marad a csábító szavaival szemben, még gúnyosan el is utasítja, de utóbb mégis enged, mert nem tud vele végkép szakítani: közös bűnük tudata láncolja őt hozzá s most már hajlandó vele a további teendőkről tanácskozni. Eurybates fellépése, honát üdvözlő szavai, Clytaemnestrától való fogadtatása s a hajóhad hazatértéről szóló jelentése nagy vonásaiban az aischylosi minta nyomán halad, de e részletek mind tetemesen összetömörültek a hajótörés leírása kedvéért. Cassandra alakja is csak egészében és általánosságban emlékeztet Aischylosra, hasonlóképen a jósnő beszéde a karral és látomása is. A többi foglyokkal együtt már Agamemnon megérkezte előtt lép a színpadra. A királynak nejétől való fogadtatását csak némajáték jelzi, melyet a kar néhány szóval ad tudtunkra. E jelenet a következőnek esett áldozatul, melyben Agamemnon a földön isteni ihletéstől vonagló Apollo-papnővel találkozik s tőle, miután magához tért, balvégzetére czélzó sötét sejtelmeket hall. Miután a fejedelem a palotába ment, a jósnő szemei előtt egészen tisztán tárul fel az ezalatt benn történők képe, s most kegyetlen részletezéssel írja le, még pedig nem szaggatott versszakokban, mint Aischylosnál, hanem folyó iambusi beszédben a benn lejátszódó véres jelenetet. Ugyanígy volt e jelenet a Livius Andronicus drá-

májában is szerkesztve. Hogy egymagában befejezetté tegye a szerző darabját, még néhány rohamosan egymásra tolakodó jelenetet függesztett hozzá záradékol: először is a kis Orestes megmentését, kit Elektra a ház régi barátjára, Strophiusra bíz. Ez Olympiából jött volt, a hazatért királyt üdvözlendő, de most azonnal visszatér, győzelmet aratott kocsijába saját gyermeke, Pylades mellé emelve új fogadott fiát, s oltalom és egyben a jövőre utaló előjel gyanánt, ennek kezébe adván a versenytéren nyert pálmát. Alig hogy távozott, Elektra rövid szóváltásban daczczal és megvetéssel szegül anyjának ellene, a mire Aegisthus e jelenethez járulván, börtönbe hurczoltatja (a mi Sophoklesnél csak reá váró büntetésnek van jelezve), Cassandrárt pedig halálra küldi. A jósnő nem zúgolódik sorsa ellen, mert minden földi vágya betelt azzal, hogy Trója elpusztítójának ily szörnyű végét megélhette, s utolsó szavaiban, melyekkel az őt gúnyoló Clytaemnestrának felel, Orestes egykori boszúállását sejteti.

Igen világosan kitetszik a Seneca átdolgozási módja *Hercules* című darabjából, melynek kétségtelenül az Euripides őrjöngő Heraklese volt a mintája. Ugyanazt a cselekményt adja, ugyanazokkal a személyekkel és jellemekkel, sőt nagyban és egészben ugyanazon szerkezetet, érzelmeket és gondolatokat is látjuk darabjában, mint a görög eredetiben, a mint az már az egyazon mese követségéből önként folyik, de az egyes részletek kivitele mégis majdnem teljes önállóságot mutat. Prologusában az átdolgozó nem akarta mellőzni a féltékeny égi királynőt, az ábrázolandó katastropha szerzőjét, mert ez fontos bekezdésre és élénk szónoki beszédre való alkalmat nyújtott neki. Míg Euripidesnél Iris Hera parancsára

csak közvetlenül a katastropha előtt vezeti az ellenkező Lyssát a Zeusfi házához, úgy, hogy az örömből egyszerre bánatba való fordulat meglepi a nézőt, addig itt Juno már eleve fölidézi az ádáz boszúállás sötét szellemeit, még mielőtt munkájukhoz foghatnának, s ezzel már előre elárulja a dráma későbbi fejleményét. A római szerző a színpadra viszi Hercules örült dühöngését és gyilkosságait, melyeknek csak végső kimerülése vet véget azzal, hogy álomba hanyatlik; az Euripides gyönyörű hírnöki jelentését pedig Theseusnak az alvilágról s a Hercules megfékezte Cerberusról szóló beszéde pótolja nála. E czélra mindjárt ott fogja hőse mellett ennek athéni jóbarátját s kísérijét, a helyett, hogy mint Euripides teszi, előbb honába küldené s csak később léptetné fel ismét a visszatérő Theseust. A hazaérkező családapának felesége- és gyermekeitől való meleg fogadtatása nem egyezett meg a római deklamátor másféle izlésével; a pokol kutyájának a föld színén hallatlan megjelenése sokkal fontosabbnak tetszett neki, s a fáradatlan küzdőt nem hagyhatta semeddig se valami újabb tennivaló nélkül. Így tehát nála a kölcsönös megértésre untig elég pár fukarul kimért szó, s nyomban ismét munkára siet Hercules, hogy a trónrabló Lycust megölje. Ez utóbbinak szerepe, mely Euripidesnél egészen alárendelt, Senecánál egy újabb vonással gyarapodik, mely durva egyéniségének valamivel több drámai érdeket kölcsönöz. Felkapaszkodott jött-mentnek érzi magát, a ki ősök és örökjog híján a maga erejével vívta ki magának az uralmat, de most, alattvalói hajlamát megnyerendő, arra határozta magát, hogy Megarát, Hercules nejét, feleségül veszi. A megkérés jelenetében (melyhez némileg hasonlít a Shakespeare III. Rikárdjának IV. felv. 4. jel.) álnokul békítő

szavakkal akarja kicsalni Megara beleegyezését; a megvető visszautasítás, melyben ez őt részesíti s a bitorlónak a távollévő Hercules ellen szórt rágalmai, melyekkel magát megboszulni igyekszik, arra valók a szerzőnek, hogy bennök a hős ez aljas ellentétét amannak fönséges méltóságával szembeállítva annál élesebben megvilágítsa. Megara is fontosabb szerephez jut az ellenállás által, melyet így tanúsítania alkalma van, s Lycus kegyetlen parancsa, melylyel a kérését megtagadónak az oltáron való elégetését rendeli el, azzal csak érthetőbbé válik, hogy immár reménye porba hullt s még hiúsága is sebezve van. Euripidesnél Lycus csak egyetlenegyszer ejt kicsinylő szót Hercules tetteiről s árul el kételkedést a hősnek Zeustól való származása iránt, a miért Amphitryon alaposan letorkolja; Seneca ellenben egész az úntatásig emlegetteti, hogy Herculesnek Juppiter az atyja, a miből az is kitetszik, milyen sokat adtak a költő hatalmas kortársai a maguk családfájának elismerésére. Nem egészen érdektelen, hogy kiváltképen a jólelkű Amphitruo van arra kiszemelve, hogy helyt álljon nevelt fia isteni eredeteért.

Finom műérzékre vall az a vonás, hogy Hercules maga jön szörnyű tette nyomára. Miután Amphitruo a hős kérdéseire csak rejtelmes válaszokat ad, ez benső felindulásában az öreg felé nyújtja kezét s midőn látja, hogy nevelőatyja a magáét tőle visszavonja, ijedten kezdi sejteni, hogy valami bűnmocsokkal kell fertőzve lennie, s erre felismeri a saját nyilait, melyekről tudja, hogy csak ő lőhette ki azokat, mert rajta kívül senki a világon az íjját nem tudná felajzani (1192. s köv.). Euripides (1111. s köv.) az ő Amphitryonjának nem engedi el a tett részletes előadását, bármint vonakodik is tőle az öreg.

A másik *Hercules*-tragédiának a Sophokles «Trachisai nők» című darabja szolgált alapul, de a deréképületnek mindkét szárnyán hosszú toldalékkal való megnyújtása által ez egyszer nem csak ellapult, hanem laza összefüggésű is lett a mű. Sajnos, hogy az átdolgozó szabad utánzatában a görög eredetinek első részét is majdnem teljesen átalakította, illetőleg eltorzította egész a katasztrópháig, vagyis a mérgeg hatása első észrevételéig, mely Dejanirát rémületbe ejti (663. s k. v.). Megszokott modorát, a rögtön teljes gőzzel való nekirugaszkodást itt is követve, Iola ellen Hercules szelíd neje azonnal a leghevesebb féltékenység kitörésével fordul és a legengesztelhetetlenebb boszú szomjával dühöng hűtelen férje ellen (237. s k., 256. s k.). Már mindenről tudomással bír, el is van tökéelve a hitszegő megölésére, kelljen bár fegyveres erőszakhoz, vagy ravasz fondorlathoz folyamodnia, s csak a dajkája ajánlatára, a ki bűbájos mesterséget és varázsigéket javasol neki, jut eszébe a Nessus végzetes hagyatéka s így gondol ennek felhasználására. A mint nem sokkal azután, hogy Lichasnak a halálhozó ruhát átadta, tévedése tudatára ébred, Hercules ellen imént táplált haragja tüstént elpárolog. és most már erkölesi undorának egész hevességével támad saját maga ellen. Sophoklesnél Deianira, Hyllosnak apja szenvedéseiről szóló jelentését meghallgatva, szótalánul távozik (813.) s gyöngéd érzülettel a dajkára van bízva (871. s köv.) kétségbeesése kitörésének és tragikus halálának elmondása. E részletet a római átdolgozó egy száraz rövid jelentésbe zsugorította össze, melyet Hyllos ad kínjaiban dühöngő apjának tudtára (1456. s k.).

Az apának fiától való bucsújával és végső rendelkezésével azonban a római szomorújáték még koránt sin-

esen befejezve. Nem csak hogy a fiatal Philoktetes még kimerítően elmondja a hősnek az Oeta hegyén szemeláltára történt elégését: hanem még az áldozat anyja, Alkmene is, tart fia hamvvedrével kezében egy hosszú kettős gyászbeszédet, a melyhez még egy sirató ének is járul. S végül az emberiség nagy jóltevőjének megdicsőülését az új églakónak hangja s a fénylő magasságban való megjelenése adja a gyászolóknak tudtára. Ha még ezt a hatásos záró jelenetet némileg igazolhatnók is, már a bevezetésnek kétségtelenül nincs meg a következőkkel való kívánatos összefüggése. Nem is a darab további részének színterén, Trachisban, hanem Oechaliában lép elénk Hercules, a mint az Eurytuson aratott győzelem után önmagát dicsőíti, fényes pályája végén a csillagok között követelve magának lakóhelyet. Az oechaliai fogolynók karát a trachisi jelenetekben Deianira szolgálói váltják fel. Iola is csak egy magándalt énekel, s azzal végkép eltűnik a színpadról. Ez előjáték tehát (1—232.), a mely nélkül, az igaz, bajos lenne a darabban feltételezett előzményeket egy könnyen megértenünk, tulajdonképen nem egyéb, mint a prologusnak egy saját-szerű alakja. Nem csoda, ha éppen ezek a darab elejéhez és végéhez toldott részletek, a melyekben a szerző a maga leleményére volt utalva, még jóval inkább duzzadnak az üres, sokszor vajmi sületlen szónoki handabandázástól, mint a darab többi részei. A darab hosszadalmasága nem egyszer arra is késztette a költőt, hogy önmagától vegyen egyetmást kölcsön, s régiebb drámái, főleg pedig az őrjöngő Hercules némely fordulatait és ötleteit itt újból elénk tálalja. Még ennél is rosszabb, hogy a darabban magában sem ritkák az egymást ismétlő helyek, még pedig néha oly szembeszökő s oly közel

egymás mellett álló ismétlődések, hogy szinte azt a szint kölesönzik az egész műnek, mintha nem is kész munkával, hanem csupán ideiglenes tervekkel és előleges rögtönzéssel volna benne dolgunk. Ellenben azt a feltevést, hogy a darabban nem egy, hanem több különböző szerző munkáját lássuk, az egészben és nagyjában mégis csak egyöntetű írásmodor nem teszi valószínűvé.

Oedipus tárgyával Senecaig csak a fiatal Julius Caesar próbálkozott volt meg, a kinek kiforratlan kísérlete azonban nem látott napvilágot (I. 228.). Szerzőnknek tehát nem volt római előzője, a kire támaszkodhatott volna, midőn a sophoklesi szomorújáték átdolgozásába fogott, mert ezen kívül csakugyan nem lehet egyéb mintájára gondolnunk. Mind a cselekvény menete, mind a jelenelek sorrendje tekintetében itt szorosabban ragaszkodott eredetijéhez, mint egyéb darabjaiban, és mégis alaposan elrontotta utólérhetetlen mintaképét a sajátjából hozzáadott járulékok- és önkényes változtatásokkal. Az eredeti jellemzésének és megokolásának összes finomságai elmosódnak nála. Mindjárt az elején nem tagadhatta meg benne magát a római rhetor, s hősét a reá váró borzalmak aggasztó sejtésének lelki kínjában vergődve kellett bemutatnia, ezzel jelleme és sorsa fokozatos előttünk való fejlődésének mindjárt elejével bevágva az útját. A tőle segélyt esdőkkel s papi szószólójukkal tárgyaló király helyett, kiket a sophoklesi tragédia remek jelenete vezet elénk, Seneca az ő *Oedipusát* egy *Jocastához* intézett hosszú s egészen monolognak vehető beszédben mutatja be, a melynek elnyújtott fonalán és szónoki hevű előadásából megtudjuk a királyúő előtt szívét feltárónak aggodalmait, egyben a dögvész borzalmait (melynek színei részben a Sophoklesnél szereplő papnak és karnak

leírásából kölcsönözték), továbbá a hősnek a Sphinxszel győztesen megállott kalandját. Creon jelentésében a delphii istenség megkérdése trochaean tetrameterekbe szedett lyrai sallangokkal van felezifrázva, a jóslat maga meg daktylusokban tánczol, melyek mintegy a hiteles szószerinti szöveget akarják feltüntetni. Az eredeti rohamos hevességű kérdésének és tartózkodó feleletének hatásos kettős sorai, melyek távoli mennydörgés tompa morájához hasonlóan hangzanak, így vannak ellapítva. A néphez intézett felszólítás helyett az isteneket kéri Oedipus, hogy Laius gyilkosának ne irgalmazzanak s hasonló értelemben fogadkozik ő maga is. Igen esetlenül kell éppen Creonnak, a ki pedig nem volt a hely színén a dolog történetkor, a fiúnak atyjával való találkozására helyét, a három út kereszteződését körülményesen leírnia. A két erre következő jelenet teljesen át van alakítva. Tiresias, leánya Manto kíséretében, hivatlanul jelenik meg, hogy áldozatát bemutatva a rejtelmes titok nyomába jusson. Ő csak rendelkezik az áldozat előkészületei iránt s a leánya igen szakértő válaszokat ad kérdéseire, kimerítően szólva az egyes áldozatjelekről, az oltárláng alakjáról, az áldozati állatok viselkedéséről, vére- és beleiről; az elszörnyedt látnok magának Laiusnak szellemét is fölidézteti, hogy megczáfolhatatlan tanúvallomást tegyen gyilkosa ellen. Az idézést Oedipus Creonra bizza. Ez a helyről, hol a megholt árnyával beszélt, visszatérve, előbb irtózik a valót fölfedni s kéri (mint Sophoklesnél Tiresias), hogy engedjék el neki annak feltárását, míg végre a király heves fenyegetéseinek engedve, bőbeszédűen előadja az egész esetet: leírja a Dirce-forrás melletti cyprusligetet, a lélekidézés egész bűbajos szertartását minden apró részletével, mint nyílt meg előtte a föld s

mint látott be nyilásán a Tartarus rémületességébe, hogyan szólította elő a bátor pap az árnyakat, melyeknek sűrű sorai tolongtak előre szavára, köztük a thebai ősök sorában végre Laius is. A megölt király hosszú beszédét is, melyben az iszonyatos bűnnel terhelt uralkodóra vall és számkivetését követeli, szintén végesvéig ismétli Creon. Erre épp úgy, mint Sophoklesnél, Oedipus viharos kitörése s a hazugsággal vádolt híradó elfogatása következik. Innentől fogva aztán rohamos sietséggel gördül le egészben és nagyjában a jelenetek ugyanolyan sorrendje szerint, mint a görögben, a dráma fonala. Hogy Oedipus csak ily későn, a szolga leleplezése folytán jó a tényállás felismerésére, az mindjárt a darab elején hangoztatott aggódó sejtelmeivel nem igen fér össze. Egészen máskép áll a dolog a sophoklesi hősnél, kinek teljesen más az öntudata. A darab vége felé a szolga jelentése Oedipus válogatott kegyetlenséggel elkövetett magamegvakításának (saját körmeivel tépi ki szemeit) elmondására szorítkozik. Jocasta pedig, a gyöngédség legelemibb követelményeivel is rikitó ellentétben, még egyszer a színre jó, hogy utójára lássa megvakított férjét, fiát, s azután ugyanazzal a karddal, mely Laius éltét kioltotta, átdöfje önmagát, annyi szerencsétlenségnek szülőjét. — Egyébiránt mindazért, a mi történt, a végzetet hibáztatja.

Minthogy e párbeszédre tagolt szónoklatok tulajdonképeni célja korántsem egy-egy drámai cselekvény költői feltüntetése volt, hanem csupán egyes elbeszélő, vagy leíró részletek, avagy beszédek meg szónoki viták ünnepléses díszben való színrehozatala, ebből következőleg olykor azzal is beérhette a szerző, hogy csupán egyes jeleneteket dolgozott ki, a nélkül, hogy e mellett valamely drámai egésznek megszerkesztett tervére gondolt

volna, a melynek ama jelenet kiegészítő része lehet vala. Így az Oedipus szerzőjét még a thebaei tragikus monda-körnek két tárgya vonzotta s indította arra, hogy vele megbirkózzék. A Sophokles-féle Oedipus Kolonosban arra szolgált neki indítékul, hogy a vak királyt leánya, Antigone, kíséretében a Kithaeron hegyén, vagy az oda vezető úton mutassa be, a mint sírhelyet keres magának, mert ebben jó alkalmat látott arra, hogy az istenektől megátkozott olthatatlan halálvágyát, hűséges kísérője ellenvetéseivel heves szónoki harcztot víva, tüntesse föl. Antigone e vitában apjával szemközt a stoikus álláspontot foglalja el (188. s k.). Nem az élettől való félelem s ennek következtében a halálba sovárgás az igazi erény (*virtus*), hanem a legiszonyúbb szenvedések hősiek kiállása. A ki győztes lábai alá tiporta a sorsot és az élet javait elhajtotta magától, a kinek istenre semmi szüksége sincsen, miért óhajtsa az a halált? Az még nem veti meg a halált, a ki kívánja.

Egy rövidebb, sem az előbbivel össze nem függő, sem magában teljesen be nem fejezett jelenet, melynek az előbbiével egyazon puszta vidék lehet a színtere, alkalmat ad Oedipusnak arra, hogy a thebaeiek kérelmét, kik tőle remélik a hazájukat fenyegető testvérharcz lecsillapítását, keserű szavakkal elutasítsa (*Phoen.* 320—362.). Beszédében fiait, a reá nehezedeő istenátok örököseit, epés gúnynyal bizza sorsukra és minden, ügyeikbe való beavatkozást megtagad. Barlangjában, a sűrűség mélyén, benső elégtétellel fogja, úgy mond, hallani a természet-ellenes tusa borzalmainak messziről hozzája érkező hírét.

Ismét magában áll, de más előfeltevésre épült, mint az előbbi, egy másik, a kéziratban az iméntihez csatlakozó töredék, melyre az Euripides «Phoeniciai nők» című

drámájának első része adhatott a szerzőnek ösztönzést, s alighanem ettől vette kölcsön az előbbi jelenetek fölébe nem is illő «Phoenissae» cím-feliratot is. A szerző Euripidesszel együtt (327.) abból a feltevésből látszik kiindulni, hogy Oedipus katastróphája után Thebaeben maradt (553., 623.). Jocasta rövid prologusát, közvetlenül a harez kitörése előtt, egy katonának a királynőhöz intézett ama kérése követi, hogy békítse ki az ellenséges testvéreket. Jocasta eléje is rohan az érkező seregnek, s az iménti vitéz a fal tetejéről a táborra letekintve elmondja, mint veti magát a királynő a hadsorok közé s mint könyörög, könyeket hullatva, két hajthatatlan fia előtt. Erre nyomban a város előtti térségre vezet bennünket a szerző s most eljásztatja előttünk az épp röviden már leirt jelenetet. Polynicesszel szemben Jocasta igen bőbeszédű, holott ennek válasza szűkebb szavúak. A rideg, zsarnoklelkű Eteocles előtt már nem sok szót veszteget anyja. Ennek a töredéknek is hiányzik a vége. Kardalok egyáltalában nincsenek benne.

E jeleneteknek egy teljes egészét alkotandó szerkezetté szándékolt egybefűzése egyáltalán elképzelhetetlen, ellenben nem egészen valószínűtlen az a feltevés, hogy két befejezetlenül maradt darab részei, melyeknek elsejéhez Oedipus Kolonosban, másikához pedig a Phoenissae szolgálhatott alapul.

Ha e darabok nem a színpadnak, hanem csak szavai előadásra voltak szánva, akkor a szerzőnek nem is igen volt oka a borzalmas és iszonyatos netovábbját valamivel kiméletesebben ábrázolni. Herculest őrzöngése tetőfokán vezeti elénk: nyilaival lövöldöz, ajtófélfákat

tép ki, füttykösével agyonveri feleségét; körötte hevernek övéinek holttetemei. Medea fiai egyikét a nyílt színen öli le, aztán kocsijára emeli, hogy onnan a másik gyermeke hullájával együtt lehajítsa. Jocasta és Phaedra a színpadon szúrják le magukat. Hippolytus szétszaggatott testrészeit a színpadra hozzák, s a karvezető nem mulasztja el egymáshoz illesztésükre vonatkozó utasításaival fokozni e jelenet borzasztóságát. Thyestesnek is a nyílt színen dobja oda Atreus gyermekei fejét s kezeit.

Seneca tragédiái valósággal nem egyebek drámai alakba öltöztetett szavalati daraboknál, s a végletekig kihegyezett, túlesigázott retorikai mesterkedés művei. Keletkezésük korának túlfeszített s ennek következtében eltompult idegzete s az ebből támadt nagyzás hóbortja, mely a fejedelmek telhetetlen kéjelgés által feldúlt lelkületében a császárőrültség szörnyű betegségévé hatalmasodott el, ugyanez a kór dühöng e darabokban is a tragikus hősök álarcza és jelmeze alatt. Jellemfejlesztésből, szervesen előre haladó cselekvényből vajmi kevés látható bennök: mindenütt ugyanazok a merev vonások elejétől végig. A hősök és hősnők mintegy önmagukat látszanak szüntelen hevesb tombolásra sarkalni és ösztökélni, hogy minden eddig hallottnál szenvedélyesebb kitöréseikben egész a legvégsőig jussanak; dicsekesznek úgy eddigi, mint még csak ezentúl elkövetendő rémtetteikkel, lázongó érzelmeik- és vadul tomboló szenvedélyeikkel. Kéjelegve gázolnak a gonosztettek és mértéktelen iszonyatosságok fertőjében; féktelen boszúszomj, elvetemült gabszág, izzó hevű bűnös képzelem forrong e szörnyetegekben. Agyon kinozzák a rémtettek kieszelésében fáradatlan elmeélüket, s e mellett epigrammai élbe hegyezik ki, mesterkéltnél alakzatokba fűzik szörnyű dolgokat hallható szavaikat.

A düh, az átkozódás és a kétségbeesés nagy mondásaival a végkimerülésig menő visszaélést látunk: az ég és pokol összes hatalmai szüntelen mozgásban vannak és a fúriák meg Hecate egy perczig sem lehetnek békében. Juppiter villámai meg a nap, hold és csillagok akár egyebet se tegyenek, mint egyre hulljanak és szakadjanak a mindüntalan reájuk hivatkozó átkozódásokra, melyek az egész világegyetemet kiforgatnák sarkaiból, mindüntalan az ősi chaosszal fenyegetőznek és a feneketlen sötétség mélyéből minden szörnyet felidéznek, mikor e drámák eszeveszett szájhősei fenyegetőzni, vagy jajveszékelni kezdenek. Épp ily vad túlzásokra ragadtatják magukat mindannyiszor, mikor egy-egy «*sohasem*» szavuknak nagyobb erőt akarnak kölcsönözni: «előbb fog a természet rendje felfordulni», mintsem ez vagy amaz történni, egyike kedvelt szólamaiknak, a melyekben rendesen pazar bőséggel ontja a szerző a retorikai kibővítés (*amplificatio*) áradatát. Nem elég például, hogy Jocasta szárnyakon szeretne két ellenséges fia közé repülni, hogy kibékítse őket, hanem azt óhajtja, vajha egy sphinx, vagy egy stymphali madár, avagy még jobb lenne, ha egy harpya vinné őt a hely színére (Ph. 420. s. k.).

Érdekesebbek ezeknél a szópuffogatásoknál azok a metsző gúnyolódások, elmés ellentétek és éles visszavágások, melyek egymásra csattogó vivótőrökként kereszteződnek versről versre, sokszor egy-egy vers két felében, sőt néha az egymást kergető szavak ingerült hevedességű váltakozásában. Itt érvényesül kiváltképen az ügyesen esztergályozott gnomikus vers, a tömör és finoman kihelyezett élű kifejezés azon művészete, melyre a retoriskolák folytonos gyakorlata edzette és nevelte a szellemet. Általában véve nem mondhatjuk, hogy e drámák

nyelve bárhol is erő, izomzat és rugalmas feszesség híjával volna, csakhogy ez izmok és feszült inak nem a természettől ép, erős és egészséges ember, hanem a kitanított viaskodó és birkózó túlságig nevelt izmai és inai. Meg aztán ne feledjük, hogy a kifejezés stilisztikai szabatosága nem ritkán fagyos és mesterkélt is egyúttal.

Hosszú *szónoklatok* úgy a párbeszédekben, mint a monológokban bőven kerülnek elő. Majdnem mind megannyi rábeszélő (*suasoria*), vagy vitabeszéd (*controversia*), hanem pusztán leíró, vagy elbeszélő diszletdarab. Az iskolás technika üres alakisége főleg abban mutatkozik, hogy ott is a legaprólékosabb ténykörülmények szelvében való elsorolásával találkozunk, a hol egy-egy rövid említés, vagy célzás is úntig elég lenne. Amphitruo (Órj. Herc. 205. s k.) a Herculest bölcsőjében megtámadó kigyókon kezdi s a hős valamennyi munkájának elsorolása előtt nem is hagyja abba beszédét. Hercules különben maga is elszámolja a nevét viselő második darab prologusában s aztán kinszenvedése közben (1176. s k., 1236. s k.) még egyszer összes tetteit. Pyrrus hosszú előadást tart Achilles viselt dolgairól, hogy atyjának halottáldozatra való jogát beigazolja (Trój. 204. s k.). Oedipus a Cithaeron felé vivő útján megemlékszik mindazon gyászos eseményekről, melyeknek e hegység színtere volt (Phoen. 12. s k.). Hosszú elsorolásban (*anaphora*) vezeti szemé elé Clytaemnestrának dajkája mindazon lehető veszélyeket, melyeket Agamemnon Trója előtt elkerült (Ag. 207. s k.). Deianira, miután vétke tudatára ébredt, az alvilág összes elszámolt büntetéseit kész elszenvetni, s aztán sorra veszi a rossz feleségek egész légióját, melyhez magát is hozzászámítja (Herc. az Oeta h. 936. s k.). Épp így Theseus a Phaedra záradékában (1229. s k.). A bő-

beszédű szavaló bekalandozza az összes országokat és tengereket, az eget minden csillagképével, s minden ok és szükség nélkül halmoz nevet névre, hegyeket, folyókat és népeket sorolva el töméntelen mennyiségben, hogy mentől tágabb kilátást nyisson előttünk csodásnál csodásb s messzinél messzibb dolgokra és eseményekre, elégszer pedig csak azért, hogy olesó tudakosságát ragyogtassa és üres szavakat kongasson fülünkbe.

A darabokban előforduló mindenféle borzalmasságok bőséges anyagot szolgáltatnak a legrikítóbb színű *leírásokra*: így pl. Hippolytusnak lovaitól való meghűrezol-tatása és szétmarczangolása, Oedipus önmegvakítása, Hercules kinhalála, s mindenekfölött Thyestes gyerme-keinek Atreustól való iszonyú lemészárlása.

A rhetor-iskola egyik legkedveltebb gyakorlati felada-tának tekintették a tengeri vihar és hajótörés leírását. Híres görög minták nyomán legelőször Livius Andronicus Aegisthusában, aztán kiváltképen Pacuvius a Teucerben és Accius is elbeszéltette Clytaemnestrájában a Trójából hazatérő görög hajóhad tengeri veszedelmét (I. 202. s k.). Természetes tehát, hogy Seneca sem mulaszthatta el Aga-memnonjában e tárgy feldolgozását. Előtte különben, csak úgy mint Lucanus óta az epikusok előtt is, ezek főmestereinek, Vergilius- és Ovidiusnak mintaképei is lebegtek. Az anyag ily bőséges halmazából meritve, nem fáradtak bele ugyanazon feladat úntig való újra meg újra megoldásába, némely vonásokat különféle változta-tásokkal és fokozati eltérésekkel egyre ismételvén, ugyan-azokat a színeket mindenféle újabb meg újabb talál-mányú árnyalatokká kevervén. Seneca e téren egy a maga nemében igen gondos kivitelű mesterművet alko-tott, a melynek csak egy a hibája, az t. i., hogy nagyon

hosszúra nyúlik. Igen jól sikerült leírásában az elindulás vidám hangulatának s a tükörsima tenger ezzel egyező derűs képének ábrázolása. Már a vihar festésében azonban nem tart kellő mértéket a költő s az egyes szelek iskolás elsorolásával vét a jó ízlés ellen. Egészen természetellenes pedig az, hogy a tenger dühöngő moraja közben a rajta hányatott szerencsétlenek összeségével (mert nem nevez meg közülök egyet sem) tartat egy beszédet, a melynek szerencsére még elég hamar véget vet a háborgó elemeknek fölébe kerekedő tombolása.

Kiváló kedve telik s nagy szakismeretet árul el főleg az áldozati és bűbajos szertartások, méreg és varázsszerek keverése és hatása, szellemidézések és az alvilág borzalmainak leírásában. Az ő korában hittek is mind e babonaságokban. Így Nero is kísérletet tett meggyilkolt anyja mágusoktól felidézett árnyának megengesztelésére. Medeát hosszú beszédben mutatja be dajkája, mint bűbajos méregkeverő boszorkányt (670. s k.). A varázslónő bűvös igéivel a földkerekség összes kigyóit előhívja rejtekeikből, de még ezzel sem éri be, hanem még az égről is leszólitja a csillagképek összes kigyóábráit. A legkülönbözőbb vidékek termette összes halálhozó fűveket és nedveket összegyűjti, hogy e szörnyű bőségből főzze aztán a mérget, mely boszúja eszközeül szolgál. Valóságos pazarlása az undok boszorkánymesterség valamennyi fogásainak, a mit művel.

Oedipus végzettragédiájában a delphii jóshely fönsége, a borzalmas áldozati előjelek és a szellemidézés leírásának szintén bőséges helyet juttat a szerző. A hellenistikus kor kezdetétől fogva, tudjuk, hogy általan mily elterjedt és közismeretű volt a bűbájosság minden nemének gyakorlata, Rómában meg éppenséggel teljes virágjában

állott költőnk korában. E mellé még a tájképi hangulat iránti fejlett érzék a rémes szintér feltüntetését is megkivánta. Ósrégi, sötét lombú fák szent áhitatot keltő árnya a berek mélyén, hová nem férkőzik be kandi napsugár, ez a részletekig gondos kivitelű díszlet. Most a papok ruházata és megjelenése, az áldozat, az ígérés, a természet felháborodása, a megnyilt föld tátongó repedésén át az alvilág feltáruló képe, az onnan feltóduló lelkek szertelen sokasága, köztük utóbb a thebai ősök szellemei s végül Laius árnya jó, mind részletesen és apróra leírva, s erre következik csak a felidézett fejedelem megsemmisítő beszéde. Nagyban és egészben, de még egyes részleteiben is, ez a leírás annyira egyez a Statius Thebaisában előfordulóval, hogy vagy a későbbi költőnek a regiebbtől, vagy pedig mindkettőjüknek egy közös görög mintától való függését kell feltételeznünk.

Még gondosabban, mint az Oedipusban (530. s köv.) van megrajzolva egy berek képe a Thyestesben (641. s k.). Ez az a hely, a hol Atreus az öcsese fiait lemészárolja, s ezért a legkomorabb színekkel van festve. A mykenaei Pelops-vár magasból alászálló lejtőjén, a tágas trónterem mögött sötétlik az őserdő magányos rengetege, melynek taxus és cyprus bokrai közül szálas tölgyek koronái emelkednek. Ez erdő mélyéből újul meg Tantalus ivadékainak nemzedékről nemzedékre vérontással, gyilkos erőszakkal öröklődő uralma, innen merítenek erőt és segítséget a szükségben és veszélyben. Itt függ a számos áldozati ajándék közt Pelops koronája, az ország kincse, a hadizsákmány legjava része. A sűrűség ölen lomha forrás szivárog, a mely körül kísértetek raja úzi rémes játékát, míg egy közeli barlangból a végzet határozatait hirdető jószavak hallatszanak. Itt végzi Atreus,

mint pap. kegyetlen áldozatát. Az eleven leírás szinte azt hiteti el velünk, hogy a költő közvetlen szemléletből ismerte a mykenaei várat és környékét.

Egy alvilági út kiszínezése is sokkal ingerlőbb alkalom volt szerzőnk előtt, hogysem elszalaszthatta volna. Mig Hercules Lycuson a büntető boszúállás művét végrehajtja, addig Theseus Amphitruo kérésére elmondja a hős alvilági kalandjait s a Cerberusszal való küzdelmet. Már Sophokles is leíratta volt Phaedrájában az alvilágból éppen hazatérő Theseusszal a pokol kutyájának meghunyászkodását. Lehet tehát, hogy Seneca az Aeneis klasszikus mintáján kívül (VI. 236. s k.), a melyet némely helyütt elég hiven követ, még az említett, vagy más görög forrásból is merített egyetmást. A hosszú leírást Amphitruo közbeszóló határozott kérdései elég ügyesen tagolják egyes részletekre. Ilyenek a Taenarus barlangján keresztül való leszállás, a lenn uralkodó félhomály, a lefelé vonó ellenállhatatlan vágy, a renyhe Lethe-folyó számtalan tekervénye. A morotvás Cocytus partjain keselyűk, kuvikok, baglyok s egyéb halál- és rémmadarak serege tanyáz, s egy sötét taxus alatt ádáz daemonok rágódnak az élet velején. Köröskörül mindenütt siri csend, szomorú pusztaság. Messze beljebb fakadnak közös forrásból a Styx és az Acheron, az egyik csendes, a másik rohanó morajlással; árnyas berekbe rejtve áll Dis, a rettenetes fenségű isten palotája, itt ítélnék a halottbirák, büntetést szabva rég feledés mohával borított bűnökre is. Csak mindezek után jut az elbeszélő Herculesnek a Lethén való átkelése leírásához s mondja el, mint kényszeríti a hős az ellenkező Charont a vele való átkelésre, miközben a csolnak egyikük terhétől mind a két oldalon a víz alá

merül, s csak most jó végül a pokolbeli kutya rajza, viselkedése és legyűrése.

A *szerkezet* iskolai szabályaihoz lelkiismeretesen ragaszkodott a szerző. Szolgai hűséggel követi Horatius dramaturgiai törvényét, mely a színen együtt szereplő és beszélő személyek számát háromra korlátozza. A hol esetleg még egy negyedik személy van e három mellett, vagy járúl jelenet közben hozzájuk, ott az utóbbi néma, vagy csak az előbbieket egyikének távozása után jut szóhoz.

A cselekvő személyek *lyrai* részleteket is énekelnek egyik-másik darabban, de az ilyenek egészben mégis ritkán kerülnek elő. Hippolytus egy anapaestusos vadász-dallal nyitja meg a «Phaedra» jelenetsorát. Midőn a «Trójai nők»-ben a kis Astyanaxot elővonszolják rejtekéből, hogy kiszolgáltassák Ulixesnek, szerencsétlen anyja anapaestusi dimeterekben akarja az ellen szívét megkérlelni. Változó ütemű hosszabb canticumot énekel Medea, mialatt a vetélytársának szánt nászajándékot a maga készítette méreggel átítatja: előbb e dalban trochaeusi tetrameterekkel hívja fel az alvilág hatalmait; majd Hecatéhez fordul iambusi trimeterekre következő epodusi párversekben, a melyekhez anapaestusi dimeterek csatlakoznak. Cassandra látomásai egyikét, mielőtt önkívületben a földre rogya, anakreoni versekkel végzi. — Thyestes félmámorosan jőve a szörnyű lakomáról, anapaestusokban énekel. A Hercules első felvonásában Jola egy magándala, az utolsóban pedig Alkmene egy anapaestusos siratóverse fordul elő, s az utóbbi a megdicsőült hős égből hangzó szavaira is előbb anapaestusi, majd daktylusi tetrameterekben lüktető dalra lelkesedik.

A «*Phoeniciai nők*» czimű töredék kivételével az összes darabokban vannak *karok*, melyeknek éneke tölti ki az

egyres felvonásközöket. A párbeszédbe e karok ritkán és csak szerény mértékben avatkoznak. Két szomorú-játékban a kar darab közben változik, minthogy a cselekvény menete így kívánja. Mind a két esetben, az Agamemnonban épp úgy, mint a Herculesben, az egyik kar a hős kíséretében honába hurezott rabnőkből, amott Trója, itt Oechalia bevételének hadizsákmányából áll. Minthogy Hercules mindjárt a darab elején lép a színre, az oechaliai lányok dala (103. s k.) az első karének. Miután ezek a palotába vonódnak, helyöket Dejanira cselédleányai foglalják el (583. s k.), kik úrnójük gondterhében és sorsában részvételt osztoznak. Agamemnon előtt ellenben, a ki csak a negyedik felvonásban kerül elének, csupán a harmadiknak végén (586. s k.) lépnek fel a trójai fogoly nők (köztük Cassandra is), holott az első és a második után argiv hajadonok énekelnek, még pedig igen különböző hangulatú kardalokat: amott Fortuna szeszélyes változóságáról szóló elmélkedést, itt meg a diadalmas király hazatérte örömeire ünnepélyes győzelműt paeant.

Egészben a kar összefüggése a hős sorsával meglehetősen laza, habár dalai többnyire hozzácsatlakoznak a megelőző felvonás cselekményéhez és alaphangulatához, és nem egy részletben a darab görög eredetijét követik. Így pl. a Bacchus segélyül hívása a sophoklesi parodos zárszakában (209. s k.) szolgált alapúl az Oedipus egy hosszú kardalához (403. s k.). Gyakran meg egyes gondolatok, képek, sokszor a kifejezés némely részleteinek szoros megegyezésével Lucretius, Catullus, Vergilius, Horatius és Ovidius helyeiből vannak átvéve. Így az Oedipusban a Thebaet alapítása idejétől fogva látogató csapásokat a kardal (709. s k.) egészen az Átváltozások

harmadik könyvében lévő elbeszélés nyomán sorolja el, részben szószerinti egyezésekkel. A karok elmélkedései általában vajmi gyakran elesévelt közhelyeket tartalmaznak. Ilyenek: «Miért uralkodik az egész természetben állandó törvényszerűség, holott az emberi életben Fortuna vak szeszélye rendelkezik, a gonosz sokszor győz, a jó pedig elbukik» (Phoen. 959. s k.)? Mennyire másképp hangzik megint, természetesen a darab meséjével meg-egyezőleg, az Oedipus (980. s k.) legkiemelkedőbb tanulsága, a mely szerint «a sors uralkodik mindenek fölött, sokan épp azzal rohannak örvényébe, a mivel ki akarják kerülni; a világon minden előre meg van határozva éltünk első pillanatától fogva, és nincs az az isten, a ki végzetünkön valamit változtatni bírna». A testvérek színelleges kibékülése a Thyestesben (546. s k.) az életben szüntelen váltakozó öröm és bánat hullámozására tereli a kar gondolatait, a melyekből az a tanulság, hogy sem a szerencsében nagyon elbizakodnunk, sem a balsorsban kétségbe esnünk nem szabad. Így Orpheus is, miután Eurydicéjét másodszor is elvesztette, a maga megvigasztalására dalt énekelt a getáknak nem csak az összes földi dolgok, hanem az egész mindenségnek az istenekkel együtt való mulandóságáról (Here. az Oeta h. 1061 s k.). A trójai rabnők a halált minden nyomorúságainktól való szabadítónak dicsőítik (Ag. 589. s k.): ő ad mindenkinek örök békességet, azért is nyomorúlt az, a ki nem tud meghalni. Egy helyütt (Trój. 371. s köv.) egészen epikurosi szellemben a mesék országába utalja a szerző a túlvilági létről való képzelgést: a testtel együtt a lélek is elpusztúl; a halál után nem következik semmi sem, maga a halál is semmi. Az oechaliai fogolynők is (Here. az Oe. h. 104. s k.) boldognak magasztalják azt, a ki

könnyen hal meg; a ki akár mindjárt kész az élettől megválni, az sohasem szenvedhet hajótörést e földi létben. A királyok elbizakodottságával, uralmuk csalárd fényével, hirtelen lehanyatlásuk szüntelen fenyegető veszedelmével szívesen állítja szembe a szerző a szerényen megelégedett középrend jóllétét s az alacsony sorsúak békés biztosságát (Phoen. 1132. s k., Ag. 57. s k., Thyest. 336. s k., 559. s k., Oed. 882. s k.). A királyok lelkét szüntelen új meg új gond zaklatja. Azt akarják, hogy rettegjenek tőlük s máskor mégis visszaborzadnak az ily félelmes méltóságtól. Annyi alattvalójuk között alig akad egyetlen hűséges. Aranyos küszöbükön Erinys áll őrt (Herc. Oeta h. 604. s k.); palotájuk ajtaján az álnokság, csalás és orgyilkosság jár ki s be; útjában a fejedelmet léptenyomon a kaján irigység kíséri. Az egyik csupa nagyra-vágyásból csügg rajta, a másik kapzsiságból, a harmadik uralomvágyból. A beszédek és beszélgetések közben is előkerülnek itt-ott a zsarnokok igazságtalanságát és kegyetlenségét keményen feddő, őket az alvilágban rájuk váró büntetésekkel fenyegető kitörések, önző s haszonleső udvaroncokra s hiú kapaszkodókra való czélzások, az udvarokban tenyésző bujaság és ármánykodás, az uralkodás megbízhatatlan csalfa fénye s más hasonlók emlegetése (Herc. Oe. h. 922., 936., 737. s k., Trój. 258. s k., Oed. 6., Phoen. 483. s k., Thyest. 442. s k.). Phaedra dajkája (136. s k.) megjegyzi, mily nehéz annak akaratát, ki a legfőbb hatalom birtokában van, a jóra és igazra hajlítani. Atreus- és Aegisthus-féle zsarnokok nyíltan vallják a szóváltások során, hogy a fejedelemnek korlátlan önkényre van joga (Ag. 269. s k., Thyest. 217. s k.). A trónon két uralkodó nem fér meg egymás mellett, oktatja Thyestes fiát (Th. 445.). Mindezen czélzásokból helylyel-

közzel a jelenre való szándékos vonatkozás, a kortársaknak mintegy eléjük tartott tükörben való feltüntetése félreismerhetetlen. Erősen kidomborodik valamennyi közül a stoikus böleselet eszményképe is, a mely szerint az az igazi király, az az úr a maga és a mások sorsa fölött, ki minden szenvedélytől menten, mindennek fölébe emelkedett s félelem és panasz nélkül néz a halál szemébe.

Más dalok leírásokat tartalmaznak, még pedig néha elég terjedelmeseket: Phaedraban (274. s k.) Amornak az egész földkerekséget leigázó hatalmáról, öreget s ifjat, embereket, isteneket és állatokat leigázó uralmáról szól a szerző iskolai gyakorlat modorában; egy dal Hippolytus férfias szépségét dicséri ugyanitt (736. s k.). A Medea (301. s k.) kardalainak egyike az Argonauták vakmerőségét és hajózási ügyességét az őskor ártatlan egyszerűségével hasonlítja egybe s kilátást enged a jövőbe, a melyben lesz oly idő, a mikor az egész földkerekség tárva fog állni az emberiség előtt, s Thule nem lesz többé az ismert világ véghatára. Nem lehetetlen, hogy e nevezetes jövendölésével a Claudius korabeli britanniai expedícióra gondolt a szerző. Az Oedipusban a döghalál leírásán kívül (154. s k.) nagy helyet foglal el Thebae multja (709. s k.), Bacchus élettörténete (403. s k.) és Indiába való útja (110. s k.); a két Hercules-tragédiában e hős tettei (Órj. Herc. 524. s k. Herc. az Oe. h. 1518. s k.). Ugyanezek különben még az Agamemnonban (808. s k.) is szolgálnak egy kardal anyagául, minthogy a tirynti Hercules volt Argos legnagyobb szülőtte s Trója első megvívója. Az Agamemnonban Trója gyász-sorsa (612. s k.), a Thyestesben pedig (122. s k.) a Tantalidák iszonyatoságai kerülnek megéneklésre. Hippolytus vadászdala a <Phaedra> kezdetén a kutyákról és a vadászati esz-

közökről szól, továbbá Diana nagy kiterjedésű birodalmát ünnepli és bőséges zsákmányt kér tőle. Egy reggeli dal az Őrjöngő Herculesben (125. s k.) idylli természetfestés aprólékoskodó vonásaival kaczerkodik.

Ha már most e dalokról kölesönvett elemeiket lehámozzuk, vajmi kevés marad bennök a szerző saját leleménye javára, s ez alig egyéb bizonyos számú száraz szóvirágnál és néhány mesterkélt kihegyezett szellemeskedésnél. A mit legkevésbé szabad nála keresnünk, az a természetes való érzés, a szív őszinte hangjai. Még a trójai rabnők szenvedélyes kitörésű jajveszéklése is (Troj. 67. s k.), bármily rikitók benne az ázsiai vadság színei, teljesen hidegen hagyja lelkünket.

Gondosan szerkesztvék a párbeszédék iambusi trimeterei. Ellenben a lyrai versmértékek megválogatása és alkalmazása már csekély műérzékre vall, sőt inkább az elődök finom izlésétől való elpártolást mutat. Hogy egy Horatius-, Catullus- és Varróról ne is szóljunk, még a Plautus canticumaival egybevetve is, csupa üres szócsilingelést hallunk szerzőnk dalaiban. A mindenkori hangulat és a versmérték közötti bensőbb rokonság alig észlelhető nála: az utóbbi egészen önkényesen van az iskolai készletből általában kikapkodva. A leggyakoribbak az anapaestusi dimeterek itt-ott záradékul közbeszótt monometerekkel: csupa hosszú, egyhangúan kelepelő verssorozat, a rhythmusi kapcsolat minden határozott szabálya nélkül egymásba öltve, a csoportosítás minden törvénye híján, a szakasz katalektikus záradéka nélkül. Egyszer, az Agamemnonban (310. s k.), váltakoznak eposz-szerűen dimeterek monometerekkel, a hazatérő király fogadására énekelt ünnepi dalban. A többi versalakot majdnem valamennyit megtaláljuk már Horatiusnál, csakhogy drámáinkban a szakokra

való tagolás hiányzik s az utóbbiakból egyes elemek önkényesen ki is vannak szakítva. A legkedveltebb az asklepiadeus és a sapphoi tizenegy szótagú vers, az utóbbi ritkán, s ha igen, akkor is többnyire egyenlőtlen szakokra tagoltan s rendszeren csak egyszer, vagy egyáltalában nem zárulva adonisi sorral. A Medea egyik kardala (579. s k.) strophás szerkezetű, még pedig részarányos tagozódással: 7 közönséges sapphoi szak és 7 ugyanily méretű, de kétszeres terjedelmű stropha, t. i. mindig 8 sapphoi sorra egy-egy adonisi verssel. Ritkábbak a glykoni versek, melyek Oedipusban a daktylusnak spondeussal való felcserélése által el vannak rontva. Magában áll egy eposz-szerű részlet változó iambusi trimeterek- és dimeterekben (Med. 771. s k.), vagy egy neme a négy-soros szaknak (logaoedikus daktylusi záradékkal: Phaedra 1128—1131.) s más efféle. Ugyancsak egyszer, a Medea-ban, találkozunk több anakreoni csoporttal, melyek katalexisszel záródnak. Takarékosabban bánik a szerző a néha átmenetekül használt daktylusi tetrameterekkel, melyeket Pomponius Secundus kedvelt, mint mondják, kiváltképen. Közönségesen, még pedig elég hosszú dalokban is, ugyanaz a versalak fut sorról sorra megújulólag a dal elejétől végeig. Néha változatosság kedvéért, a hol újabb tárgyra tér át az ének, vagy minden különösb ok nélkül is egy más mértékű letenye csatlakozik az előzőhöz. Ily változást kiváltképen a Medea és a Phaedra dalai mutatnak. Feltünőbb változatosságú tagolást látunk különösen az utóbbinak magándalában (740. s k.).

A jó ízléstől való sajnálatos eltévelyedésnek tekintendők az Agamemnonban (589. s k., 807. s k.) és csekélyebb mértékben az Oedipusban (403. s k., 709. s k.) is előforduló vegyes dalok, melyekben a szerző nem csupán

minden érzék és hallás nélkül hányja össze tarkabarka keverékbe a horatiusi lyra önkényesen kiválogatott mértékeit, hanem gépies iskolai elmélet szerint járva el, egyes elemek erőszakos kitépése és mások hozzátétele útján új, hallatlan torzalakokat tákol össze, iskolásfiúhoz illő nyomorúságos kontármunkát végezve, a melylyel különben a dalok mag és velő nélküli üressége teljes megegyezést mutat.

E gépies verselési eljárás egészen a *Caesius Bassus* tanát követi, a ki a metrika elméletéről szóló irataival nemkülönben, mint saját szerzeményű lyrai költeményeivel is igen nagy és tartós hatással volt. Már a Tiberius és Claudius korabeli öntelt Remmius Palaemon grammatikus is, a kinek e Bassus tanítványa volt, szerette ügyességét a változatosb és ritkább versmértékek gyakorlásában mutogatni, valamint a visszajáról is olvasható sorok, meg egyéb hasonló versjátékokban. Egészen a nerói korszak elfajult virtuóz-ízléséhez és a lágy, velőtlen zene esiklandó ingereiben tetszelgő idegességéhez illett ez a gyerekes játék, mely a klasszikus lyra nemes versalakjait értelmetlen és oktalan torzképekké csonkította és habarta, mindenféle nevelés visszaélést üzve velük. Mint-hogy a kor nem értette többé azon tiszta rhythmusok benső törvényszerűségét, azt hitte, hogy a Varro óta a rómaiaknál is közkeletű azon iskolai elmélet, a mely szerint a daktylusi hexameter, vagy a iambusi trimeter alapképleteiből hozzátétel, elvétel, felcserélés, vagy összekapcsolás által bármely tetszőleges versmértéket lehet alkotni, egyúttal mindennemű önkényes változtatásra is feljogosít. Terjedelmes tankönyve fenmaradt nagyobb töredékében Bassus e gépies szótag-tologatás játékát az archimedesi alakrakosgatás mulatságához hasonlítja, s valószínű, hogy

részben derült, részben komolyabb hangú saját költeményeiben is csak ilyenféle szórakozást keresett.

Az iskolai elmélettel egyező e darabok dramaturgiai tagolása is: a Seneca-féle teljes tragédiák mind, a horatiusi szabálynak megfelelően, öt *felvonásra* vannak osztva, melyek mindegyikét egy-egy kardal választja el a következőtől. A kar rövid dala, mely az Oedipus utolsó felvonásában a hírnök jelentése s a megvakított király ebben közvetlenül előkészített fellépte közé van szúrva, csak arra való, hogy a hallgató lelkületének egy kis pihenőt engedjen a nélkül, hogy azért a eseklmény folytonosságát megszakítaná. Az expositio felépítése meg lehetős változatosságot mutat e darabokban. Gyakran Euripides eljárási módját utánozva egy előjáró beszéd jő, mely vagy a tragikus katasztróphát láttatja előre (így Juno beszéde az Őrj. Herculesben s a Thyestes árnyáé az Agamemnonban), vagy pedig a helyzetet vázolja (mint Hecubáé a Trójai nőkben s Medeáé a róla czimzett darabban). Másutt egy-egy párbeszéd szolgál ugyane célra, mint Oedipus- és Jocastaé, a melyben azonban az előbbi szavai jóval túlnyomók. Valamivel dúsabb felszerelésű az első felvonás a Phaedrában és a második a Herculesben. Ez utóbbi különben az egyetlen oly darab is, mely a karnak egy, bár rövid dalával záródik. Az egyes felvonások gyakran csupán egy hosszabb jelenetből, vagy egy magánbeszédből, meg egy erre következő dialogusból állanak. A Thyestes és a Phaedra negyedik felvonását egészen a hírnök jelentése tölti meg, melyet ott csupán a karvezető, itt meg Theseus rövid kérdései szakítanak meg. Épp így az Agamemnon harmadik felvonásában a királynő mellett majdnem csakis a hírnök Eurybates jut szóhoz. Kiemelendő azonban a Phaedra második fel-

vonása, mely a fontos jelenetek sorában elénk vezeti a dráma összes főszemélyeit és ügyesen bonyolítja a tragikus csomót.

Hogy e könyvdrámáknak ki a tulajdonképeni szerzőjük, e kérdésre nem adhatunk biztos feleletet. *Seneca* volt alighanem e szerző neve, de hogy az e nevet viselők melyike, azt a legjobb (a mediceus) kézirat írója maga sem tudta, minthogy két előnév közül enged szabadon választanunk (Marci Lucii Annaei Senecae). Lucius a böleselő neve volt; vajjon kit kelljen a Marcus néven értenünk, az előbbi atyját-e, vagy mást, azt éppen nem lehet eldöntenünk. Ugyanily ingadozást mutatnak egyéb kéziratok is. Terentianus Maurus (2136.) a daktylusi tetrametereknek Annaeus Seneca szomorújátékai kardaliban s «előtte» a Pomponius Secunduséban való használatát említi. Quintilianus, Diomedes, Priscianus és mások többet idéznek e tragédiákból, de mindig csak egyszerűen Seneca néven. Holott határozottan megkülönbözteti a böleselőt a tragikustól, mind a kettőt cordubainak mondva, Apollinaris Sidonius (Carm. I. 231.), a ki azonban már elég későkori tanú. Ebből tehát az tűnik ki, hogy a Kr. u. V. században legalább, korántsem tartották e kettőt egy személynek. Továbbá eléggé feltűnő, hogy Quintilianus a Seneca sokoldalú irodalmi munkásságának általános jellemzése közben éppen nem említi tragédiáit, hanem költői műveit egyszerűen a «*poemata*» gyűjtőnév alá foglalja össze. Azt sem mondja meg, hogy melyik Seneca volt az, a ki Pomponiusszal azon főntebb már említett «előszók»-ban, egy az utóbbinak darabjában előkerülő kifejezés jogosultságáról értekezett. Egyáltalán ő

éppen úgy, mint mások (Martialis és Statius), mind a bölcselet, mind a tragikust egyszerűen Senecának nevezik, minden megkülönböztetés nélkül. Pedig hogy e név még csak nem is volt kizárólag az Annaeusok családjának tulajdona, azt már azon szintén Seneca nevű rhetor példája is bizonyítja, a kit «Grandio» csúfnévvel illettek azért, mert semmi sem volt neki elég nagyszerű. Tehát éppen nincsen minden kétséget kizáróan beigazolva, hogy a bölcselet Seneca egyúttal tragédiákat is írt s különösen, hogy az e néven fennmaradtakat ő írta. A darabokban előkerülő hasonlóságok a bölcselet gondolkodás- és kifejezőmódjához alig elégségesek arra, hogy e feltevést teljesen kétségtelenné tegyék. Legföljebb annyit bizonyíthatnak ez egyezések, hogy a szomorújátékok szerzője ismerte a Lucius iratait. Egyébiránt ez egyező helyek a kor közös kincsei, vagy a mindkettejük közös iskolájáé is lehetnek. Sokkal mértékadóbb ennél ily kérdésekben az összehatás, melyet e darabok keltenek. Már pedig a hagyományban reánk örökített név híján alig jutna valakinek csak eszéágába is, hogy oly tiradákat és izléstelenségeket, oly gondolat nélkül szükölködő és unalmas stílusgyakorlatokat, a minők e tragédiákat helyenkint elégtelenítik, Senecának, a finoman csipős szellemű értekezőnek tulajdonítson. Avagy tán maga is szégyenlette magát miattuk, hogy sehol sem említi őket? Talán corsicai számkivetésében írta még e darabokat? Vagy később, miniszter korában? Ezek voltak talán azon versek, melyekkel élte végső éveiben Nero költői babérjáért versengni s a császárnál nagyobb dicsőségre szert tenni akart? Mindezen feltevések egyike sem éppen lehetetlen, de nem is bizonyítható be egyikük sem. Nem igazolható továbbá meggyőző módon az sem, hogy e darabokban a jobbat

a selejtesebbtől elválasztva, e részeket különböző szerzőknek ítéljük oda: az alaphang és a modor ugyanis általában véve mindenütt ugyanaz bennök. Azon fent említett szándékot, hogy Piso helyett a bölcselő Senecát juttassák az összeesküvők Nero után trónra (Tacitus Ann. XV. 65. szerint) Subrius Flavius tribun azzal az érveléssel támogatta, hogy éppenséggel nem fordulnának a dolgok jobbra azzal, ha egy Nero-féle lantpengető helyett egy tragikus színész kerülne a trónra, a milyenül Piso tudvalevőleg fellépett volt. Vajjon megállhatott volna-e s nem hitta volna-e ki maga ellen rögtön a czáfolatot ez az éles gúnyú megjegyzés, ha Seneca is írt, vagy szavalt volna legalább szomorújátékokat? Akármint áll is különben a dolog, annyi bizonyos, hogy e darabokat, a melyek sokáig a drámai technika mintaképei gyanánt szolgáltak a román népeknek, a legnemesb görög művészet későkori torzított utánezatainak kell tekintenünk, látva azt a tátongó ürt, a mely az iskolai gyakorlatnak ez ideges, vérszegény, felpuffadt és mesterkéltszerű termékeit egy Aeschylus, Sophokles és Euripides fönséges alkotásaitól elválasztja.

Senecához csatlakozva s mintegy az ő és szomorújátékai emlékezetére nem sokkal Nero halála után egy követője kísérletet tett, nem lehetne-e az ő modorában egy a közelmúltból merített nemzeti tárgyat is drámailag feldolgozni, s ezzel a régi *«fabula praetextata»*-t megint új életre kelteni. Tárgyát szerencsésen választotta meg. A Nero-féle uralom rémtettei, melyek még mindig remegéssel töltötték el a kortársak lelkületét, bátran mérkőzhetek akár az Atridák történetének borzalmasságaival is. És a

Claudiusok házának, az Erinysek e kedvelt lakának, egy megrendítő esete csak annál mélyebb hatást kelthet valaha háttérében Róma lealázott, bilincsekbe vert fönségét, s egy hatalmas népfölkelés legalább kitűzött, s még inkább, ha el is ért céljául az e gyalázatos békókból való felszabadítást állítja oda a költő. Kár, hogy a dráma középpontjában egy ugyan megható, de csakis szenvedő személy áll, a ki még a küzdelemben is, mely az ő érdekében foly, csupán szenvedő szerepet játszik. Ez alak Claudius és Messalina leánya, a nemes *Octavia*, kit egykor, tizenhatéves leány korában, akarata ellen, dynastikus érdekből a tőle utált Neroval házastottak volt egybe. Most, több évi szerencsétlen és csak színleges házasság után eltaszítja őt magától a zsarnok, hogy szolgálóját, a szép Poppaea Sabinát emelje helyébe, s midőn a közszeretben álló fejedelemnő érdekében hozzájárulása nélkül néplázadás támad, a mely ugyan csakhamar elfojtatik, a felkelés ártatlan okát a császár számkivetésbe küldi, a hol egy puszta szigeten gyilkosság áldozata lesz.

A költő, a mint jogában is állott, a történeti eseményeket összevonta, úgy, hogy Octavia eltaszítása, a második nővel való házasság, a lázadás és az elsőnek száműzetése nyomról-nyomra következnek gyorsan egymásután, holott valóságban a császárnak Octaviától való elválása már régiebb keletű volt s már hosszabb elkülönzés előzte meg az ellököttnek végső katastrófáját. A darab szerkezete lényegében a Seneca-féle tragédiák egyöntetű modorát követi. Itt is hosszú szavalatok és vitabeszédek, a melyek szónoki tusáit rendszeren bő szóáradatú beszéd és ellenbeszéd nyitja meg, míg végük felé éles ellentétű párversekké, sőt egyes és félversek egymásra csattanó váltakozásának párviadalává élénkülnek. Eléggé előtérbe

nyomúl benne a lyrai elem is, úgy magán-, mint pár- és kardalok alakjában. De a szavalati részek iambusi sorain kívül csak anapaestusos verseket használ a szerző, ki a Seneca mértékeitől kivált abban tér el az övéiben, hogy sűrűbben hinti a többiek közé a monometereket és valamivel pongyolábban versel. Ötször lép közbe a darabban a kar, de nagyon aránytalan közökben és épp ily egyenlőtlen terjedelemmel, úgy, hogy nem tekinthető az egyes felvonások szabályos elválasztó jelének. Csak a második felvonást nyitja meg a szokásos rend szerint a kar bevonulása. A harmadik már e helyett Agrippina árnyának feltüntével kezdődik, a ki fia gonosztetteinek megboszulójául támad fel alvilági honából, a nélkül azonban, hogy átka a darab további folyamán teljesednék. Megjelenése Tantaluséra emlékeztet a Thyestes prologusában és a Thyestesére az Agamemnon elején. Csak Octavia egy magándalára következik aztán a második kardal, mely élénken pártját fogja a szegény fejedelemnőnek (669. s k.). A darab további menetében azonban megváltozik a kar érzülete, vagy pedig azt kell hinnünk, hogy egy másik lépett az elsőnek helyébe. Mig ugyanis a kar előbb ismételten szégyenkezve a szomorú jelen miatt, a dicső ősök emlékében keresett vigaszt, kik elűzték a zsarnok királyokat (288. s k.), magasztalá a nép hajdani erejét, mely parancsolni tudott a birodalom határain belül és kívül (676. s k.), miután oly lázadó kivánságot is nyilvánított, hogy Poppaea képmásai erőszakosan ledöntessenek, őt magát hurezolják ki a házasságtörő nyoszolyából, a nép gyűjtsa fel és ostromolja meg a császári palotát (683. s k.), — utóbb, a lakodalom multával már csak csodálni tudja az új menyaszony szépségét (762. s k.) és az Octavia javára kitört zendülés hírét hallván, azon

hitének ad kifejezést, hogy Amor hatalma leküzdhetetlen, és balsikert meg súlyos büntetéseket jósol a felkelőknek (806. s k.). Az utolsó felvonásban is csak jóakarató közönyösséggel nézi a történeteket. Hogy e dalokat a palota szolgálóival, vagy szolgálónőivel-e, avagy mi más személyzettel énekelteti a szerző, azt alig lehet belőlük kivenni, oly határozatlan és kevésbé jellemző vonásokkal van a karnak a cselekménnyel szemben elfoglalt állása megrajzolva.

Az egész első felvonást a szerencsétlen Octavia panaszai töltik be; hiába igyekszik őt hű dajkája megnyugtatni s vigasztalni, a reá erőszakolt férj iránti engedékenységre oktatni. A darab elejének panaszló anapaestusaihoz és az ezekre következő kettős dalhoz nyilván a Sophoklész Elektrájának kezdetét vette a szerző mintául: még szószerinti hasonlóságok és egyenes vonatkozások sem hiányzanak a kettő között, minő pl. hogy Octavia irigyli az Agamemnon leánya sorsát, kinek legalább szabad volt atyjáért boszút állania. Mi mindent kelle neki máris és mi mindent fog még elszenvedni! Fivérének, Britannicusnak meggyilkolását, anyja, Messalina megöletését, kinek vérrel bemoeskolt ábrázatát saját szemével kelle látnia, mostohája, Agrippina gyűlölségét, ki atyjának gyilkosa és az ő Erinyse, az útált zsarnokkal, az isteni és emberi törvények e megvetőjével való házasságának fáklyavivője; túrnie kell az aljas szolganő elbizakodott gögjét, ki nem csak kitérta őt hitvesi jogai-ból, hanem még a fejét is kívánja saját bujálkodása béreül. Agyában megvillan a gondolat, hogy a maga kezével oltja ki kinzója életét (173.). Azt a tanácsot, hogy engedékenységgel igyekezzék őt meglágyítani, felháborodva utasítja vissza, de a boszúállás és szaba-

dulás napjának egykori felvirradásában sem tud hinni, midőn dajkája ezzel akarja őt biztatni, s kétségbe esik sorsán, mert az istenek engesztelhetetlen haragját látja a családjában törtétekből, a kik azóta nem szünnek meg nemzetségét üldözni, a mióta anyja a Siliusszal elkövetett házasságtörés által Venust maga ellen ingerelte. Az üstökös, mely két éve (60-ban K. u.) feltűnt, szintén azt jelenti, hogy még a levegőég is meg van fertőzötve a zsarnok lehelletétől (231.). Juppiter villámát kéri le esdve a szörnyeteg fejére, ki gonoszabbúl dühöng, mint valaha Typhon, és meggyalázza az Augustus nevet.

Az e felvonásban elének tárt *expositio* ellen nem lehet kifogást tenni. De jóval gyengébb már a második felvonás, a melynek az a feladata, hogy az előzővel ellentétben Nero és a neki meghódolók nézeteit és hangulatát tolmácsolja. Az utóbbiak közül Seneca mindjárt fellépésétől kezdve unalmas szobatudósnak mutatkozik be, a mint (magánbeszédben!) az elvetemült jelenkor erkölceit rosszaló megjegyzei feleziczomázására egy szabályszerűen kidolgozott (Ovidius *Metam.* I. 89. s k. nyomán haladó) értekezést tart a világ korszakairól, melyek az aranykor óta egymást követték. Beszéde az iskolai szónoki gyakorlatok szemenszedett példája. A történeti valósággal eléggé feltűnő ellenmondásban panaszkodik, mennyire bánja, hogy corsicai elvonultságából, a hol békében ráért természettudományi vizsgálódásainak élni, kiszabadították. Nem csoda, ha e csendesen szemlélődő bölcselőnek jámbor intelmei az önkényes császárt egy csöppet sem hatják meg. Az utóbbit elég jól mutatja be felléptekor őt mindjárt élesen jellemző ama rendelkezése, mely a testőrség parancsnokának gondjára bizza, hogy két, a városban kedvelt s ezért veszedelmes szám-

űzöttnek, Plautus- és Sullának a fejét mielőbb elhozzák neki. El van tökélve, hogy minden emelt fejet leült nyakáról. Octaviának is buknia kell. A viláért sem szépítgeti alattvalóihoz való viszonyát, s egyáltalában nem vágyódik arra, hogy a haza atyjának tekintsék, mint előde Augustus, a kinek példáját Seneca követendőül állítja elébe; erre alapos történelmi készültséggel és kiváló élvezettel mutat rá azon vérpatakokra, melyeket e nagy előd kiontott, míg trónját felépítette. Gúnyolódva önmagának is helyet remél hódítani a csillagok sorában, ha egyszer sikerült neki összes ellenségeit láb alól eltenni és háza fenmaradását magához méltó utódokkal biztosítani. Ez a gondolat juttatja őt azon határozata közlésére, hogy a szép Poppaeát nőül veszi. Hijába igyekeznek Seneca egy jó szót kockáztatni a törvényes feleség érdekében, feddhetetlen erényét dicsérve. Amor ingereinek csapodár mulékonyságáról szóló tanulságos előadását az uralkodó ez istenség világfentartó hatalma örök voltával torkolja le, s megtilt neki minden további ellenvetést, annál is inkább, mert Poppaea már szerelme zálogát hordja szive alatt. Már másnap meglesz, így akarja a császár, az esküvő is, a mely a harmadik, igen sovány felvonás eselekménye. A nászfáklyát az új házasok előtt Agrippina árnya viszi s megjósolja a boszú napjának egykori felvirradását. Octavia elhagyja a császári palotát.

A drámai feszültség csak a negyedik felvonásban ér tetőfokára. Poppaea álmában látta a rémes nászaszonyt, s egyéb baljóslatú jelek is tüntek fel lelki szemei előtt. Sötét sejtelmeit igazolni látszik a nép lázadásáról szóló hírnöki jelentés, mely a felkelők azon követeléséről értesíti, hogy Octavia hivassék vissza a trónra. Erre csak annál nagyobb az ötödik felvonás okozta csalódásunk,

midőn a praefectus szájából a zendülés könnyű szerrel való elfojtását halljuk. A zsarnok most még vadabb dühre ingerül, a melynek Octavia lesz a legelső áldozata. Míg a száműzöttet a hajóra kísérik, mely őt Pandatariába vinni készül, a kar azzal az óhajtással bucsúzik tőle, vajha enyhe szellők szárnyán Tauris földére jutna szegény, mint hajdan Iphigenia, mert azon távoli ország barbár népe bizonynyal jobb szívvel lenne iránta Rómánál. Ime látnivaló, mint tér megint vissza darabja végén a költő a görög tragédiához, melyet kezdetén is követett. Sem Octavia, sem Poppaea nem kerülnek össze sem egymással, sem Neróval a színen. Egyáltalában nem lép fel (a karon kívül) soha két beszélő személynél több egy-egy jelenetben. Minthogy a három főszemély ilyenformán gondosan s mintegy szándékosan távol van egymástól tartva, nem is fejlődhetik szemünk láttára köztük drámai bonyodalom. Pedig Poppaea jelleme, a mint Tacitus megrajzolta, szinte kinálkozott rá. Milyen jól értékesíthette volna a házasságtörő ágyas a császár előtt ármánykodása, rágalmazása és gonosz élű gúnyolódása fegyvereit, s minő jó alkalom lett volna ez kaczerkodási művészete feltüntetésére, melylyel Tacitus szerint Nerót hálójába kerítenie s Octavia vesztét okoznia sikerült. Ha a szerző Poppaeát ismerte volna, bizonyára nem mulasztja el, feltéve, hogy egyáltalában értett a drámai jellemzéshez, e tulajdonságokat a vetélytársnő alakjának gondosabb ábrázolásában jobban kiemelni. A rémítő álom, melyet elbeszél, sejteti ugyan lélekállapotát, nyugtalan és aggódó lelkiismeretét, de árnyait a darab keretén túl veti, épp úgy, mint a Nero elleni fenyegetések és Agrippina szellemének átkai. Figyelmet érdemel a kegyelet, melylyel Octavia atyja emlékének adózik (25. s k.); dajkája pedig már

egész az úntatásig ismétli Claudius britanniai hadi tetteinek dicséretét (41. s k.). Csak azt jegyzi meg róla feddőleg, hogy nem szerette eléggé a saját gyermekeit, a mit azzal bizonyított be a dajka szemrehányó szavai szerint, hogy saját fiát, Britannicust, feláldozta Nero kedvéért s nőül vette Agrippinát (137. s k.). Nero képe a lehető legsötétebb színekkel van a darabban festve: olyan minden gonoszságra elszánt zsarnoktermészettel bírónak van feltüntetve, mint Atreus, a ki saját féktelen ösztönein kívül semmit sem ismer el irányadónak. Hirtelen haragja, vad kitörései és érzékisége csak fokozzák e kép visszataszító voltát.

Egészben véve annyival mégis följök magaslik Octavia a Seneca-féle drámáknak, hogy először is az önálló tárgyválasztás és feldolgozás érdemével bír emezek ellenében; továbbá hogy az egyes részletek kivitelében és a stilus egészét tekintve aránylag jóleső nyugodtságot és természetességet mutat emezekéhez képest. A Seneca darabjainak túlhevített pathosa itt tetemesen alább van szállítva. Mégis csak legalább embereket hallunk megint beszélni, s nem csupa eszeveszett szörnyeteget.

Hogy a tragikus költészet, ha nem virágzott is többé a színpadon megelevenülve, de azért legalább felolvasásra szánt darabok alakjában még mindig fogékony és műértő közönségre talált Rómában ez idő tájt is, azt *Curiatius Maternus* példája is bizonyítja, kinek igen megnyerő és tiszteletre méltó alakja oly vonzóan van a «szónokokról» tárgyaló szellemes párbeszédben megrajzolva. A dialogus szerzője (a ma elterjedt, de eléggé nem igazolt feltevés szerint Tacitus) mintegy Kr. u. 75. táján hallá, úgy mond,

e beszélgetést, melynek fonalán Maternus, az egykori híres ügyvéd, ki most egészen a költészetnek él, a költők állása- és hivatásáról táplált mély felfogását a tárgy érdeméhez illő méltósággal és magvas gondolatokat termelő ihlettséggel adja elő. Jóllehet értekezésében (36—41. cap.), melynek az eleje, sajnos, töredékes, a magasb stíli nyilvános ékesszólás feltételeiről szólva, a jelen állapotok szerencsés voltát dicséri, nem lehet mégis félreismerni e nyilatkozatában az elfojtott elégületlenséget leplező színtelt megnyugvás mögött az ironia keserűségét. Szive a képzeletétől eléje varázsolt dicső mult nemes alakjaiban keres vigasztalást, és a köztársaság régiebb korának büszke polgárerénye, férfias bátorsága és szabadságszeretete magasztos példáin gyönyörködik. Szomorújátékaiban, melyeket nyilvánosan felolvasott és olvasók számára ki is adott, politikai eszményképeit bátran és hatásos erővel állította kora elé. Már az első lépése is a költői pályán sikeres támadás volt, még pedig oly hatalmas személy ellen, a milyenné alacsony mestersége mellett is Vatinius, a Nero kegyében álló udvari bohóc emelkedett (megjegyzendő azonban, hogy a 11. fejr. erre vonatkozó szövege nagyon bizonytalan értelmű).

Ily mély hatást okozó művek nyilvános felolvasása érthető feltűnést keltett: a városi közbeszéd tárgyai voltak, úgy, hogy még egy Vespasianus türelmes kormánya alatt is már-már aggódni kezdtek a szerző barátai sorsa miatt, s iratai némely erősebb kitételeinek enyhítésére törekedtek őt rávenni, — de hasztalanúl. Tárgyait részben a görög mythologia, részben a római történelem köréből vette. Agamemnon, Thyestes, Jason és Medea ismert szerepeibe a saját szellemét lehelte; de természetes, hogy meggyőződése és érzülete tolmácsolására még alkalmasabbaknak

kellett a nemzeti tárgyakat tekintenie, s így már e körülmény is a «*fabula praetextata*» felé terelte. Ha a fent említett párbeszéd szerzője, a ki ez érdekes költőt illetőleg egyedüli forrásunk, adatai- és czélzásaiban a történeti időrendhez híven ragaszkodott, akkor a 75. év azon napjaiban épp az író *Cato*-jának még egészen eleven hatása alatt állott a közvélemény, telve várakozással a *Thyestes* iránt, melynek megjelenését nem sokára ígérte a költő, s a melyben még nyiltabban ki akarta fejezni mindazt, a mi szívében feküdt. Épp azért sietteti úgy a *Cato* megjelenését, hogy mentül előbb teljesen ez új művének szentelhesse magát.

Tehát egymás mellett és nem egymás után művelte Maternus a tragédia mind e két nemét. Nem csak egy praetextata tárgyának általában, hanem kiváltképen Maternus gondolkodása- és érzésmódjának nyilvánítására is igen alkalmas és mintegy önként kínálkozó volt *Cato*, az utolsó nagy köztársasági jellem tragikus bukása. Hősenek a költő a polgári szabadságról és az egyeduralom ellen szóló, nagyon is világos czélzásokat adott ajkaira. Már kevésbbé bizonyos egy régiebb darabjának, a *Domitius* címűnek tartalma. Kérdés, vajjon a Pompejus-párti *Domitius* értendő-e e néven, *Cato* sógora, ki a polgárháború kezdetekor *Corfinium*ot tartá megszállva, aztán saját emberei árulása folytán *Caesar* kezeibe került, kitől nagylelkűen kegyelmet kap, de szabadon bocsáttatván, másutt megint újra kezdi ellene a harczt, míg a pharsalusai csataterőről menekültében a halál utól nem éri? Ez a *Domitius* személyes ellenségeskedésben állott a senatuspárttól gyűlölt hirhedt *Caesar*-párti *Vatinius*szal. Vajjon tehát ama praetextatának *Corfinium* meghódolása volt-e a tárgya? Ez vajmi hálátlan, tragikus alaknak nem igen

illő hős körül forgó cselekmény lett volna. Aztán meg bajos elhinni, hogy Maternus már Catója előtt egy ugyan-ezen tárgykörből merített, ugyanazon szenvedélyeket és részben személyeket is feltüntető eseményt választott volna ki feldolgozás végett. Hát még arra a föltevésre vajjon kinek jutna eszébe csak gondolni is, hogy Domitius és Cato ugyanegy dráma két személye volt talán, a mely esetben a cselekvény, a helyszín és az érdek minden egységét feláldozta volna a költő, és az egyik, felette hatásos és jelentékeny főcselekményhez, egészen fölösleges módon, egy lomhán, vontatottan utána czammogó függeléket csatolt volna kolonezul! Sokkal elfogadhatóbbnak tetszik ennél az a föltevés, hogy e Domitiuson Cn. Domitius Ahenobarbust kell értenünk, a ki előbb Brutus és Cassius, utóbb pedig Antonius párthíve volt és végül Actiumnál Octavianus zászlaja alá szegődött, ez utolsó színeváltoztatását azonban csak néhány nappal élte túl. Ez alapjában erős, tehetséges, lelke mélyén becsületes katonatermészet volt, csupán zavaros korának áldozata, melyben a jóbarát személyes hajlamai vajmi könnyen ellentétbe kerültek s végzetes tusába keveredtek a hazafias érülettel és politikai meggyőződéssel. Miután dőzsölésbe elmerült barátja (Antonius) saját hibájából eljátszotta hűségre való minden igényét, bajtársa tőle megundorodva s ügye iránt kétségbe esve odahagyta a süllyedő hajót, de e szakításban megtört szívvvel csakhamar a szégyen és bánat emésztő kinjainak martalékakép vált meg az élettől. Egy tragédia középpontjába állítva ez alakot, még jóval mélyebb erkölcsi felfogással lehetett kidomborítani, mint ezt Shakespeare tette, ki szintén elég hatásos mellék-személyül tünteti föl az «Antonius és Cleopatra» keretében.

Maternus jóval nagyobb mértékben öntötte át drámáiba saját egyéniségét sok más költőnél. Irásmodora, jóllehet ő is a retorikai iskolából került ki, mégis melegebb, bensőbb lehetett s jóleső ellentétben állhatott a Senecáé-
nak természetellenességével. Annál sajnálatosabb veszteségnek tekintendő, hogy egyetlen szó sem maradt fenn tőle számunkra. Maternust, az embert, azonban a szónokokról írt dialogus egészen megtestesült elevenséggel varázsolja elénk. Szinte látni véljük, oly jól van képe megrajzolva. Vidám arcczal és koszorúzott fővel kívánta ő maga egykor síremlékén e képet megörökíttetni. Domitianus alatt (91-ben Kr. u.) egy Maternus nevű «sophista» halálbüntetéssel lakolt egy iskolai szónoklat miatt, melyet a zsarnokok ellen tartott. De ez nem lehetett az előkelő tragikus, kiről itt szólunk, mert ez már akkor sem volt az élők sorában, mikor a fent említett dialogus íratott (mintegy 81. körül).

Lucanus.

Nem csak Nero éretlen henczegése kürtölte világgá azt a törekvést, hogy korának az augustusi irodalomnál fényesebbet kell termelnie, a műkedvelő császár szellemes minisztere is magáénak vallja ezt a nagyravágyást, s még nálánál is mélyebben el volt vele telve Seneca unokaöccse, az Annaeusok szép tehetségű családjának legifjabb sarja. Csakhogy ennek a kiváló tehetségnek is betegség rágódott a gyökerén.

M. Annaeus Lucanus Kr. u. 38. november 3-án született Cordubában. Fia volt M. Annaeus Melának, a rhetor Annaeus Seneca három fia közül a legfiatalabbiknak. Atyja

császári főadószedői minőségében nagy vagyont gyűjtött és senatori rangban a lovagi rendhez tartozott. Anyja Acilia szintén cordubai születésű és Acilius Lucanusnak, egy előkelő ügyvédnek a leánya volt. Lucanus már nyolcz hetes korában Rómába került; itt nevelkedett és nőtt fel. Az eleven eszű s mulattatón pajkos fiúcska az egész család öröme és beczeje volt. Tanítója, a családbeli stoikus Annaeus Cornutus volt, egy a pergamumi iskolához szító grammatikus, a ki Vergiliushoz írt hosszadalmas kommentárjában a hézagos tudásnak és fonák okoskodásnak számos bizonyítékát adta. A korán érett gyermek rajongó csodálattal ragaszkodott több évvel idősb tanuló társához, Persiushoz. Athénból, a hol tanulmányait betetőzni kívánta, Nero, úgy látszik, visszahíttá, hogy a császár költőbarátjai és segítőtársai körébe lépjen. A császár kegye jóval a törvényszabta 25 éves kor előtt a quaestori, majd az auguri méltósággal tüntette ki. Előbbi minőségében a szokásos gladiator-játékokat rendezni ő sem mulaszthatta el. Már az iskolában is feltűnt ékes-szólásának, a törvényszéki védelem terén is, fényes tanújeleit adta.

Költői munkássága neki is, mint Ovidiusnak, már gyermekéveiben kezdődött. Rövid életideje alatt termelt irodalmi hagyatéka, mely teljességében igen tetemes volt, bizonyítja, mily könnyen alkotott a szorgalmas és becsvagyó ifjú. Még iskolai dolgozat volt a Hektor halála és teteme kiváltásáról szóló költemény (*Iliacon liber*), a melyben egy közkedveltségű tárgyat dolgozott fel (v. ö. II. 413.). Azon kis mutatóványból, mely ránk maradt, kitűnik, hogy e mű éppenséggel nem volt az Ilias utolsó énekeinek puszta fordítása. Szellemesen hasonlítja benne össze a költő Hektor körülvonsozoltatását Phaëthon örült

kocsizásával (v. ö. Phars. II. 410. s k.). Az alvilágról szóló költeménye (*Catachthonion liber*) szintén legkorábbi tanulmányai közé tartozott.

Nyilvánosan legelőször a Kr. u. 60. évben lépett fel az éppen akkor alapított Nero-ünnepélyen. *Nerót dicsőítő költeménye* ez alkalommal koszorút nyert, a miből következik, hogy jól értett a hizelgéshez, mert e versengésben csak az lehetett győztes, a ki a legjobban jeleskedett e művészetben. Talán ugyanez időbe esik *Orpheus* című, hexameterekben írt költeménye is. Az előzőitől már únos-úntig agyon nyakgatott mondát azzal akarta kissé élvezhetőbbé tenni, úgy látszik, hogy a részletfestés aprólékos-ságaival új vonzóerőt igyekezett neki kölesönözni, így például belemélyedt a lantost áhitattal hallgatók, a faunok, a párduczok és számos más vad meg szelíd állat gondos rajzába, melyeket a thrák énekes lantjával a Strymon hullámaiba csalogatott; leírta Eurydice visszatérését az árnyak közé s ezeknek azon reményükből származó örömét, hogy ez által Orpheust talán még egyszer láthatják körükben s újra hallhatják majd elbűvölő dalát. A költemény főczélja azonban, a mint látszik, mégis csak az volt, hogy a varázshangú thrák énekest az isteni Nero személyében újra feltámadottnak jelentse ki, minthogy a dicső fejedelem trónralépte óta immár régen nincs a párkáknak semmi tennivalójuk, félretették munkájukat, fonaluk nem perdül az orsóról, s így nem is metszi el a végzetes olló.

A nyilvánosság előtt elért sikertől nekibátorodva, a magasra törő ifjú csakhamar nagy művéhez fogott, a melylyel Vergilius dicsőségét homályba gondolta sülyesztetni. Lucanus ismerte azon sületlen versezetet, a «Szünyog»-ot (*Culex*, l. II. 419. s k.), melyet egy hamisító

a fiatal mantuai költő neve alá csempészett s a melyről egy képtelen hagyomány azt tartotta, hogy nem a tizenhat, hanem a huszonhat éves Vergilius írta; képzelhetjük tehát, mekkorának tünt a saját szemében Lucanus, az ekkor huszonhárom, vagy huszonnégy esztendő s ifjú, midőn nemzeti eposza első mutatványát a nyilvánosság előtt elszavalta! A bevezető előadásban nem tagadhatta meg magát annyira, hogy öntetsző dicsekvéssel ki ne emelje saját, a «Szűnyog» híres költőjéénél még ifjabb korát.

Azon küzdelmeket, melyek az egyeduralom megalapítását megelőzték volt, főképen pedig a második triumviratus hadjáratait és az actiumi döntést már az augustusi korszak több költője is megkísérelte epikus alakban feldolgozni (II. 414. s k.); Julius Caesar, Augustus és udvara főembereinek dicséretét Varius énekelte meg (II. 126.). Prózában pedig a legkülönbözőbb terjedelmű és czélzatú személyes visszaemlékezések, magasztaló- és vitairatok s történelmi munkák gazdag irodalma halmozódott fel az első triumviratustól innen lezajlott három viharos évtizedet illetőleg, úgy, hogy kényelmesen és bőven válogathatott a még közeli utókor a kisebb, vagy nagyobb terjedelmű, s ilyen, vagy olyan pártállású, de csak igen ritkán tárgyilagosan nyugodt hangú források közül. Brutus és Cassius bajtársai szemtanúkul beszéltek Philippiről, Cato barátai és tisztelői leírták életét; Labienus, a szenvedélyes hevű Pompejus-párti, annyira maga ellen ingerelte a különben elnéző Augustust, hogy iratait császári parancsra elégették; ugyanily sors érte Tiberius alatt Cremutius Cordus évkönyveit (de Caligula megint felmentette a lefoglalás alól mind a két író művének még fenmaradt példányait). Pontos és pártatlan,

előkelő függetlenséggel megírott volt Asinius Pollio munkája a polgárháborúkról Metellus consulsága óta (694/60.), holott Livius és az idősb Annaeus Seneca Pompejus felé hajoltak irataikban. Talán éppen említett nagyatyjának munkája és az a körülmény, hogy a Caesar és Pompejus közötti háború költői feldolgozásának a római irodalom még híjával van, keltette fel a fiatal Lucanusban azt a gondolatot, hogy nagyszabású eposzát e tárgyról megírja. Művéből tíz ének van előttünk, melyeknek tartalma nagyjában és vázlatosan a következő.

A nélkül, hogy a senatus és Caesar közötti tárgyalásokkal untatná olvasóját, a költő az általános bevezetés után nyomban a háború eseményei közé vezet bennünket. Caesar átkel a Rubiconon, beveszi Arimiumot, mozgósítja galliai seregeit, s a rémület, mely jöttét megelőzi, kisöpri Rómából a senatusi pártot Pompejusszal egyetemben. A második ének eleje az elhagyatott város szorongó aggodalmát írja le. Caesar feltartóztatás nélkül halad előre, míg Brundisiumban menekülő ellenfelét utól nem éri, ki itt titokban átkelve a tengeren, elillan előle. A harmadik könyv elmondja, mint veszi Rómában Caesar az államkinestárt birtokába, aztán Massilia ostroma jó egész Dec. Brutustól való elfoglalásáig; a negyedik könyv arról szól, mint erőszakolja ki Caesar Hispaniában Ilerda előtt Afranius meghódolását, továbbá a pompejusi párt Illyriában (Salona alatt) és Afrikában (Curio ellen) aratott sikereit adja elő. Az ötödik Caesart Iberiából Italián át Brundisiumba s innen veszedelemmel járó átkelés után az epirusi partra vezeti, a hol sikerül neki seregét az ellenség haderejével szemben egybegyűjteni. A Dyrrhachiumért folyó harcok és a Thessaliából való kivonulás töltik meg a hatodik könyvet, a Pharsalusnál vívott döntő

ütközet a hetediket, és Pompejus menekülése meg halála a nyolczadiknak tartalma. A kilenczediknek középpontjában Cato áll és az ő útja a pusztán át ez ének fő-tárgya; a tizedik Caesar alexandriai tartózkodásáról, Cleopatrával való találkozásáról s a hatalom birtokosainak ellene intézett támadásáról szól.

Miután a költemény ekkép a főeseményeket illetőleg a Caesar-féle emlékiratok fonalán haladt egész idáig, hirtelen minden befejezés nélkül félbeszakad, még pedig majdnem ugyanott, a hol ezen emlékiratok végét érnek. Az utolsó könyvnek már a többihez arányított rövidsége is arra vall, hogy nincsen befejezve. Az elbeszélés hirtelen megakad; hogy mennyire kívánta még a szerző tovább folytatni, azt bajos bizonyossággal megállapítani. Annyi természetes, hogy legalább az alexandriai háborút még szándékának kellett lenni, hogy végig elmondja. Thapsus és Cato halála előtt semmikép sem lehetett a költeményt abbahagyni, ha teljes akart lenni. Akkor azonban bátran feltehetjük akár azt is, hogy a költő egészen Caesar meggyilkolásáig kívánta folytatni művét. Mert a szabadságon elkövetett bűnének e méltó bünhődésére ismételten és nyomatékallyal rá is mutat a költemény (V. 206. s k., VII. 586. s k., X. 338. s k.). Csak ezzel érte volna a mű tárgyához mért természetes végét. Igen ám, esakhogy Statius a nagy költemény tartalmát körülírva (Silv. II. 7., 64. s k.) Philippit is említi, nem csupán Pharsalust. Feltűnő továbbá az is, hogy a költeményben magában is kezdettől fogva és ismételten az összes polgárháborúk egész láncolatáról van szó, még pedig oly hangon, a mely az olvasót mintegy a még következőkre látszik előkészíteni. Az első könyv végén, a tudákos csillag- és előjelmagyarázat után, mely a legközelebbi

jövőre vonatkozik, a matrona látomása mintegy a távolabbi jövőről lebbenti föl a fátyolt: jósszeme Philippitől Actium felé révedez (I. 694. s k.). Sőt már a bevezetésben is (I. 39. s k.), mint alább a pharsalusi ütközet után megint (VII. 847. s k.), ugyanez a távolba való kilátás tárul elénk. Cleopatrárt is Róma sorsára leendő nagy hatása kiemelésével vezeti be a költemény, rámutatva azon vakmerő reményére, melylyel valamikor diadallal vél felvonulhatni a Capitoliumra, s hogy csak a véletlentől függött Actiumnál, vajjon egy nőé, még pedig nem is római nőé legyen-e a világoralom. A hatodik könyv záradékaiban (812. s k.) az Erichtho felidézte árny Sextus Pompejust atyjával biztatja, ki majdan Siciliában (álombeli jelenés alakjában) meg fogja neki jósolni további sorsát. Cornelia is atyai örökség gyanánt köti ünnepélyesen fia szívére a háború folytatását (IX. 84. s k.). Ha már most azt kell feltennünk, hogy mindezekben a költő műve tervbe vett későbbi, de el nem készült részleteire akart utalni, akkor valóban nem akarhatott kevesebbet, mint hogy költeménye óriási keretébe a még következő eseményeket egész a monarchia szilárd megalapításáig befoglalja. A Pharsalia cím ez esetben, melyet egyszer maga is használ (IX. 985.), a nagy tragédiának csakis első felvonására illetet volna mintegy, vagy pedig annak a gondolatnak akart kifejezője lenni, hogy az egész világtörténelmi fejlemény az első végzetes testvérharc kénszerűséggel következő eredményeképp tűnjék föl. E terv pedig nem csak óriási, de művészietlen is lett volna, mely a meglévő énekek kétszeres számánál is többet követelt. De vajjon miért ne támadhatott volna az ifjú, erős öntudatú ember kebelében, ki előtt még hosszú élet nagy évsora integethetett biztatóan, miért ne születhetett

volna meg lelkében a vágy, hogy az Ilias 24 énekével, vagy akár mind a két homerosi hősköltemény negyvennyolezával is birokra keljen?

A költemény kezdősorai, melyek tartalmát jelzik, határozatlanságukkal többféle értelmezést engednek és nagy várakozást keltenek, a mint ily bevezetésnél az helyén is van. «Az emathiai mezőkön folyt harcokat énekeljük, melyek rosszabbak valának polgárháborúnál»: a mi nagyon jól vonatkozhatik Pharsalus mellett Philippire is. E szavak pedig: «s mint ölté fel a bűn a jog mezét» a Caesar-féle dictaturát mindenesetre megilletik, de egyúttal az egyeduralomnak Octavianustól való megalapítására is érthetők. A következő sorok nem tájékoztatnak bennünket közelebbről: egyszerűen csak ugyanazon thema változatai, a mire már Fronto is megtette korholó észrevételét.

A költemény alapérzése: undor és iszonyat a polgárháborútól, mint a haza elleni természettagadó bűntől. Eleinte a költő pártonkívülinek látszik: hisz' vétek szentinte azt még csak kérdezni is, hogy melyik félen volt a nagyobb igazság (I. 126. s k.). Találó, tömör mondatokba foglalt s Tacitus rajzaival vetekedő vonásokkal festi a kor szellemét, mely a végzetes kór csiráit kitérésre érlelte: bujaság és élvhajzás, önző fenhéjázás, a törvények megvetése, mértéktelen becsvágy és a vagyoni helyzet megrendülése készítették elő hosszú időn át a háborút, mely mindig többek szemében ölté fel a zavarokból való egyetlen menekvés látszatát (I. 158. s k.). Hogy az egyeduralkodás (*regnum*) volt a küzdelem végczélja, azt mindjárt műve elejétől fogva jól látja: két oly ember, mint Caesar és Pompejus, nem férhetett meg Rómában egymás mellett, mind a ketten nem bírhatták

egyszerre az uralmat (129. s k.). Igaz ugyan, hogy a bevezetés egy helye (33. s k.) úgy is értelmezhető, mintha a szerző a monarchia dicsőítését s a jelen népboldogító állapotait akarná vele zengeni: «Ha a sors az egykor jövőendő Nero számára nem tudott más utat nyitni, akkor, ó istenek, nem panaszkodunk, mert ily áron még a vétség és bűn is tűrhetőnek látszik előttünk». Erre az Augustus-korabeli költők módjára keresgélti képzelete szárnyain a helyet, melyet Nero egykor a csillagok között elfoglaland, s végre belátja, hogy e hely csak a mindenség közép-pontjában lehet, mert különben az égi testek kizökkennének egyensúlyukból (45. s k.). Csakhogy ezzel az egyetlen hódolattal aztán teljesen be is éri a költő, sőt már a negyedik könyvtől kezdve keserű haragban tör ki az egyeduralom méltatlan igája és az istenítés ledér hazugsága ellen, kivált azon elmélkedésében, mely a Pharsalusnál vívott ütközetet közvetlenül megelőzi (VII. 385. s k.). E nap szerinte a legszerencsétlenebb mindazok között, melyek Rómára felvirradtak: ez okozta, hogy a barbarok nem félnek többé Rómától, hogy a szabadság eltávozott a Tigrisen és a Rajnán túlra, a honnan soha vissza nem tér többé. «Ó, vajha soha ne is ismertük volna!» így sóhajt fel a költő, »vajha ne éltünk volna soha oly időket, midőn a törvények uralkodtak s az éveket a consulok nevei szerint számították. Boldogok az arabsok és médek, kik világélte óta mindig zsarnokok uralma alatt állottak. Mi ránk csak most kerül a szolgaság járma, kik szégyeljük azt viselni. Valóban, nincsenek istenek fölöttünk; a vak véletlen intézi sorsunkat és Zeus uralma csupa hazugság. S mindezért Rómának az az elégtétele, hogy a polgárháború óta maga alkothat magának isteneket, egyes elholt embereket ruházhat fel a vil-

lám és égi dicsfény jeleivel, s templomaiban elköltözött halandók árnyaira esküdhetik». Pompejus eleste egy Róma mindörökre való bukásával (640. s k.). A kardok, melyek e harcban győztek, gyilkosai az egész jövőnek, mely szolgaságra van kárhoztatva. De mit vétettek a gyermekek és unokák, kik az egyeduralom igájába belé-születnek? Nyakukat elődeik gyávasága miatt nyomja a járom lealázó büntetése (v. ö. IV. 807. s k., V. 385. s k., IX. 204. s k., 601. s k.). A monarchia gyűlöletéből fakad költőnknek Nagy Sándor elleni bős haragja is. Fülöp «veszettül dühöngő sarjá»-nak, a «szerencsés rabló»-nak, az összes népeket egyaránt sujtó villámnak, a nemzetek balesillagzatának nevezi őt. Ő adott a világnak kárhozatos példát arra, mint lehet annyi ország egyetlen ember uralmának alávetve. Csak a természet tudott féket vetni esze-ment hódítási szomjának. Tetemeit szét kellett volna szórni a földkerekségen: s e helyett Alexandriában mauzoleumba helyezték őket, melyet Caesar is meglátogatott (X. 20. s k.).

A hang e kiélesbedése, ez elkeseredés Lucanus és császári pártfogója között támadt személyes szakadás következménye volt. A tehetséges ifjú emelkedő hírneve (így mondják) a vele majdnem egykorú fejedelmi műkedvelő féltékenységet keltette fel. Már azt is elég érzékeny sértésnek vehette a költő, midőn egy ízben a császár azon ürügy alatt, hogy szabad levegőt akar szívni, hirtelen félbeszakította Lucanus egy nyilvános felolvasását, alighanem a Pharsalia egy részlete bemutatását, és rögtöni tanácsulást hitt egybe, a mivel a felolvasó hallgatóságának legelőbbkelő részét is elvonta tőle. De még ennél is boszantóbb gátakat vetett a császár a költőnek úgy írói, mint szónoki munkássága elébe, a miért aztán

a mélyen sértett epés, de néha elég silány élczekkel, sőt még egy gyalázó költeménnyel is igyekezett boszút állni a császáron és leghatalmasabb barátain. Végül egyikévé lett a Piso-féle összeesküvés leghevesb párthiveinek, és a zsarnokgyilkosok nyílt dicséretére meg dicsekvő fenyegetésekre ragadtatta el magát hevében. Ily hangulatban költötte a Pharsalia legnagyobb részét, s ez meg is látszik a költeményen. Még a köztársaság egykori visszaállítására való nyílt czélzást is mert tenni az óvatosságot nem ismerő ifjú, midőn Catót dicsőíti a haza igazi atyjaként, ki mindenek előtt oltárt érdemelne; «az ő nevére esküdni nem kellene magad szégyenleni, Róma; őt fogod egykor, ha előbb, vagy utóbb megint szabad léssz az igától, istenül tisztelni» (IX. 601. s. k.). Az ötödik könyvben (111. s. k.) azt panaszolja Lucanus, hogy a delphii jóslóhely hallgat, «a mióta a királyok remegnek a jövőtől s megtiltották az isteneknek, hogy beszéljenek». Az ebben alig leplezett Nero elleni czélzást már a költő ó-kori magyarázója is felismerte. Anyja halála után ugyanis (59-ben Kr. u.), úgy mondják, egyszer kérdést intézett a császár az oraculumhoz, de azt a visszautasítást nyerte válaszul, hogy anyagyilkosok itt hiába várnak feleletre. Erre megtiltotta a jóslóhely további látogatását, nehogy ott bárki is a császár jövő sorsát tudakolni merje s ellene áskálódjék. A költő korának kormányja elé mintegy tükröt tart Pothinus, az udvari herélt, beszédében, melylyel a fiatal Ptolemaeus királynak azt tanácsolja, hogy ne álljon szóba a megvert Pompejusszal s ne adjon neki oltalmat és segítséget (VIII. 484. s. k.). Politikai elvei az ördögi gonoszság szemén-szedett gyöngyei. Mint a tűz a vízzel, olyan ellentétben áll szerinte a hasznos az igazsággal. A kormánypálcza egész hatalma veszendőbe megy, mihelyt

a fejedelem azon kezd töprengeni, hogy mi a jogos és igazságos; a korlátlan szabadsággal vétő önkény és a kard féktelen használata a trón legbiztosabb oltalma. A ki lelkiismeretes és hű akar maradni, az távozzék az udvarból. Erény és legfőbb hatalom nem járhatnak együtt. A ki szégyenli a kegyetlenkedést, az örökös félelem martaléka lesz. Valóságos zsarnoki elvek ezek, méltók egy Atreushoz és egészen a Nero-féle erkölcsen keretébe illők. Alighanem az uralkodó halálhozó közellétére vonatkozik azon keserű élezt, melyben a Medusa-fő kővé meresztő hatásáról van szó (IX. 636. s k.). «E szánandó szörnynek, úgy mond, legalább megvan az a jó tulajdonsága, hogy bátran a szeme közé nézhet akárki. Ki is félt valaha a rémalak dermesztő arcától? kit is ölt meg mindazok közül, a kik merev tekintettel rászégezték szemüket? inkább megszabadítá őt a mindnyájunkkal közös sorstól, mert csak a testét bénította meg, a lelke épen maradt benne; az árny nem szakadt ki hüvelyéből, csak belédermedt a tetem börtönébe.» Meglátni a szörnyet és megmerevedni egy vala, s a kettő közé nem férközött a kinszenvedésnek egyetlen pillanata sem. Hasonló czélzattal utal a költő a hóhérnak Caligula óta magas fejlettségre emelkedett művészetére, mikor Septimius kontárművét említi, melylyel Pompejus hulláját fejétől megfosztja: akkoriban még nem értettek a mester-vágáshoz, melylyel a lecsapott fejet egyben mindjárt a levegőbe pördíti fel a hóhér kardja (*caput ense rotare* VIII. 673.).

Az is jellemzi a költőt, hogy mindarról szándékosan hallgat, a mi a jelen kormánynak netán becsületére válhatnék; így például a tizedik könyvben a Nilus forrásairól szólván (272. s k.), említi ugyan Nagy Sándor

nilusi expeditióját, de a Neroét hallgatással mellőzi. Más helyütt lehetőségképen beszél a korinthusi földszorosan átvezethető csatornáról, mely a Malea-hegyfok veszedelmes körülhajózását fölöslegessé tenné (VI. 57. s k.), de elhallgatja, hogy e csak a mi napjainkban valóításnak indult tervet már Nero kormánya is (59-ben Kr. u.) szemügyre és fontolóra vette.

Már eleve is csupán a gondolat, hogy a költő a polgárháborút énekelje meg, ha csak nem akart határozottan Caesar pártjára szegődni, azon korban igen merésznek tetszhetett, s aligha nyerhette meg Nerónak előleges beleegyezését is. Hisz már maga egy nagyszabású történeti hősköltemény terve is okvetetlenül kihitta maga ellen a hiú műkedvelő féltékeny irigységét. Tudjuk ugyanis, hogy a hóbortos nyegle azzal a képtelen tervvel foglalkozott, hogy mint hajdan Ennius tevő, az egész római történelmet hatméretű versekben megénekelje. Az igaz, hogy még minekelőtte csak egy sort is leirt volna e művéből, leginkább azon töprenkedett, hány könyvre kelljen majd a költeményt tagolnia. Tudós embereket hitt össze e ezélből tanácskozásra, köztük Cornutust is, és nagyon megboszankodott azon, hogy ez, a mikor a császár 400 éneket említett előtte, e tervet azzal a megjegyzéssel vélte elejtendőnek, hogy senki sem fogna ennyit végig olvasni. Büntetésül egy szigetre küldték számkivetésbe. Azon parancs tehát, melyről csak annyit tudunk meg, hogy Lucanust eltiltotta a költői munkától és nyilvános szavalástól, éppen keletkezőfélben levő költeményére vonatkozott, mely elejétől fogva gyanút támasztott ellene.

Az egész mű alaphangjára és irányára nézve különben mértékadó volt a két főalak jellemének felfogása. És

nem mondhatjuk, hogy e részben a költemény további folyamában kezdetéhez képest lényegesebb változást mutatna. Pompejus tettei elejétől végeig dicsőítő, Caesaréi ellenben kedvezőtlen, sőt gyűlöletes világításban állanak, és ez a színezés annál jobban jellemzi a költő politikai irányát, mennél kevésbé tudja önmaga előtt is eltitkolni, mennyivel nagyobb és hatalmasabb alakként áll előtte a lángelméjű győztes, mint a «Nagy» névre érdemetlen, gyenge és ingatag ellenfél. De azért mindaz, a mit az előbbi tesz, gonoszság, bűn és álság, holott a másik a méltóság és nemeslelkűség tükré mindenben. Az após és veje közötti szakadás is ismételten előkerül, még pedig hangsúlyozva. Amaz örül (II. 439. s köv.), hogy Itálián keresztül vérontással kell magának utat nyitnia, hogy a kapuk nem tárulnak fel önként előtte, hanem erőszakkal kell őket feltörnie, hogy tüzzel-vassal pusztítandó mezők terülnek el előtte. «Szégyenlené, ha megengedett úton kellene járnia s hona polgárának látszanék» (446). A városok visszafojtott lélekzetű siri csendje, mely őt bevonulásakor mindenütt fogadja, éppen kedvére és ízlése szerint való: örül neki, hogy így félnek tőle, s a világerő sem óhajtaná, hogy inkább szeressék őt, mintsem remegjenek tőle (III. 83). Haragos göggel fenýíti meg Massilia lakóit: «békéért esdő kérelmekért lakolni fogtok, hadd tudjátok meg, hogy az én időmben semmi sem nyujt nagyobb biztosságot, mint a harc az én zászlóim alatt» (III. 370. s k.). Szentségtörő kézzel emeli bárdját, második Erysichthon gyanánt, Massilia szent berkében egy ősi tiszteletben álló tölgyre, és a hely áhitat-gerjesztő fönségétől megilletődött katonái engedelmeskedni kénytelenek neki, mert haragjától jobban félnek, mint az istenek boszújától (III. 432. s k.). A Placentiában kitört

katonai zendülés éppen kapóra jó a költőnek, hogy a gonosz vezér elleni felháborodott kitörésre zsákmányolja ki. «Városok és templomok kirablását s bármi más iszonyatosságot szívesen megengedett volna nekik, úgy mond. Csak a katona egészséges emberi érzése az, a mi nem tetszik neki . . . hát nem szégyenled magad, Caesar, hogy te vagy az egyetlen, kinek a háború kedvére van, melyet már csapataid is kárhoztatnak? . . . a polgárháború immár cserben akar hagyni téged» (V. 297. s k.). Képmutatásból ontott veje levágott fejének láttára könnyeket (X. 1035. s k.). Csak miután már meggyőződött, hogy valóban Pompejus arcát látja maga előtt s mivel nem tartja éppen kárával járónak, ha jó apósnak mutatja magát, csak ekkor siránkozik színleg, holott lelke mélyében ujjong, különben is hasznosabbnak látja sajnálkozni az ellenfél fejevételén, semhogy azt megjutalmazza. És kísérei elég jól ismerhetik urokat, hogy gyászával ellentétben egész bátran mernek a véres gázgett miatti örömüknek nyílt kifejezést adni (1107. s k.). Csak egyetlenegyszer nem tagadhatja meg az elkeseredett költő még a zsarnoktól sem a neki tartozó igazságot, mikor a Caesar Hispaniában tanúsított kegyes és békeszerető viseletét kell elismernie.

A hadvezér és államférfiú nagysága iránt az éretlen ifjúnak nincs még eléggé higgadt mértéke. De azért még ellenszenvén is áttör mindúntalan a nagy ember lelkierejének bámulata. Mindjárt az első könyvben (205. s k.), mikor Caesar még a Rubiconnál áll, az oroszlánról szóló homerosi hasonlatot alkalmazza rá, mely mielőtt zsákmányára ugranék, előbb kis ideig még habozva áll, de aztán mintegy önmagát ösztökéli ingerülten csapkodó farkával, felborzolja sörényét s a legelső kapott sebre

felszökken. Kitünő és a költő saját egyéni felfogását igen szépen kidomborító a két ellenfél jellemzése a mű elején (I. 129. s. k.). Az egyik, már előrehaladottabb, az aggkorhoz közelgő éveinek súlya s a tógaviselés hosszú megszokása folytán nyugodtabbá válva, a béke idején kitanult szinte a hadvezérségből; sokat tartván a jó hírnévre, bőkezűen osztogatja ajándékait a tömegnek, egészen a népszerűség rabja s öröme telik benne, ha közönsége tapsol neki. Erejének megújítására nem igen gondolván, régi szerencsében kelleténél jobban bizakodik, pedig ma már csak árnyéka egykori nagyságának, s úgy áll magában, mint nagy mezőség közepén a kimagasló tölgy, mely tele van akgatva diadalmi jelvényekkel és fogadalmi ajándékokkal; habár gyökerei már nem kötik szilárdul a földhöz, de még fentartja egy darabig saját egyensúlya; kopaszodó galyait a levegőbe szétmeresztve, már nem dús lombzatával, hanem csak hatalmas törzsével vet árnyékot; de bár a legelső szélvészre meginog s ledőléssel fenyeget, míg körötte ifjabb erős törzsek erdeje diszlik, mégis e korhadó törzs áll valamennyi közül a legnagyobb tiszteletben. Caesar ellenben, kinek sem ily nagy neve, sem ekkora hadvezéri híre nem volt, szilárd férfierejével (*virtus*) magaslik ki, mely pihenést nem ismerve, csak egy dolgot restellene, azt, ha a harcban legyőzetnék. Hajthatatlan és féket nem ismerő: a hová a remény és a harag hívja, oda rohan s nem kíméli kardját, bár szentségtörés mocska tapad is rá. Sikereitől felbátorodva, mindig előbbre tör s nem szalasztja el soha az égiek kegyét; a mi legfőbbre áhító vágyának útjában áll, azt kiméletlenül félrelöki onnan, s örvend, ha romokon át juthat ezéljához. Mint a szélvihar zúgása közben dörgő robajjal a felhőből leczikázó villám, mely a remegő

népeket megfélemlíti s egyben a saját égi hona ellen is düböng, lecsapva meg ismét visszaesattanva: úgy tombol dühe, szélteben mindent lángba borítva és pusztulást okozva nyomán, a mint tovahaladtában megint új kitörésre gyűjt erőt.

A Pompejus iránti tisztelet hangjába mintha néha egy-egy kis irónia is keverednék költőnknel, vagy legalább az elnéző kicsinylés szánakozása; még az őszinte szándékú hódolat is majdnem úgy tűnik föl olykor, mint a nebezen visszafojtott gúny mosolya. Annyi bizonyos, hogy a «Nagy»-ot egyre csak futni látjuk. Már mint a fejetlen és kétségbeesett senatus-párt vezérét is azon gúny részese-kép látjuk, mely híveit éri (I. 486. s k.). Mintha a város lángokban állna s házai már-már romba dőlnének, úgy futamodnak meg polgárai és a tanács Caesar jöttének hírére, hasonlóan a hajótörés elől a tengerbe ugró utasokhoz. «A háborúba futnak», ezzel menti őket a költő s igazolásukra az szolgál, hogy «azért félnek, mert Pompejus menekül». Mikor aztán vezérük Brundisiumból is eloson, azért imádkozik Fortunához, hogy ha már az istennő nem engedi neki birnia Italiát, legalább engedje elvesztenie (II. 699. s k.). «Ó gyalázat, kiált fel a költő, hogy a Nagynak már e futása is majdnem annyi, mint egy győzelem az ő részéről» (708.). Népek kísérik őt számkivetésébe (730.). Hogy a Durrachiumnál nyert ütközetet nem zsákmányolja ki kellőképen és ezzel nem vet véget a háborúnak, azt mélyen fájlalja a költő. Róma ezáltal boldog, szabadsága és függetlensége megint mentve lett volna, minden további vérontásnak elejét le lehet venni, ha Pompejus Sulla nyomdokaiba akart volna lépni. De ő sokkal nemesb volt ennél, s apósa iránti kiméletből mulasztotta el, a mit tennie kell vala (VI. 301. s k.).

A legélesebb a két főszemély közötti ellentétesség a pharsalusi csatában. Caesar akár csak Bellona, vagy maga Mars, kiméletet nem ismerve hajszolja népét a harciba, lándzsanyéllel ütlegelve a habozókat, újra meg újra fegyvert ad a kezökbe s uszítgatja őket a senatorok s a legelőbbkelők ellen (VII. 557. s k.). Pompejus ellenben egy dombról nézi az ütközetet s az isteneket kéri imájában, hogy oltalmazzák Rómát és a világot s ériék be azzal, ha ő áldozatul esik; még mérsékli inkább a küzdők hevét, a helyett, hogy szitaná, s már időnek előtte futásnak indítja lovát, nehogy, a mint mondja, emberei halálán felbőszülve, életüket még kevésbé kiméljék. Lehet, hogy apósát annak nem akarta kitenni, hogy veje hulláját lássa, lehet, hogy a nejére is gondolt (647. s k., 669. s k.). Az önmegtágadó megfutamodottnak még egy érzékeny bucsúzással adóz a költő, melyben őt az erkölcsi diadal kivívójakép ünnepli (677. s k.). A szegény elbukott szálnalmas alakja ezentúl egyre sajnálatraméltóbbá törpül, hangulata mindig csüggedőbbé, a költő iránta való részvéte folyton erőszakoltabbá lesz. Larissa polgárainak, a kik a legyőzött iránt hódolatukat tanúsítani jönnek, így felel: «mi hasznát vegye a legyőzött a városoknak és népeknek? menjetek és esküdjetek hűséget a győztesnek» (720. s k.). Erre a költő csodálattal így kiált fel: «és te Caesar, legyilkolt tetemek halmain s a leterített haza testén át gázolsz, míg vőd népekkel ajándékoz meg téged!» A nyolczadik könyvben már oly nagyságkép lép Pompejus elének, a ki túlélte dicsőségét. Halványan, arcát lehajtott ősz feje alá rejtve, porlepte és szennyes rubában lép Cornelia elé (55. s k.). Már a rómainak veleszületett büszkesége is kihamvadt kebeléből. Azon hozzá méltatlan tervére, hogy

a parthusokhoz megy s tőlük kér segítséget, Lentulus consul keserű igazságokat vág a szeme közé (VIII. 289. s k., 331. s k.). Egyáltalában nincs sok szerencsége hosszú beszédeivel. Már azt a fenhéjázó és dicsekvő szónoklatát is, melylyel a Capuából való elinduláskor seregét fel akarja bátorítani, nyomott hangulatra valló siri csend fogadja: ebből mindjárt láthatja, hogy seregei Caesar jöttének csak a pusztá hírére, még mielőtt látták őt, már le vannak győzve (II. 531. s k.).

A Pompejus jellemét megillető összefoglaló ítélet nyomatékos rövidséggel van kimondva Catónak róla mondott halotti beszédében (IX. 190. s k.). A dieséret, melyben őt a szigorú elvű köztársasági pártember részesíti, nagyon óvatosan van kimérve és csak feltételesen itéli oda neki a polgárerény némi érdemét. Igazságérzet tekintetében nem érte el a nagy elődöket, s nem volt már igazi képviselője a valódi szabadságnak; vele ennek még a látzata is sirba száll. Szerencsés volt különben még anynyiban is, hogy még jókor halt meg, habár nem is választotta önként a halált.

A hol azonban a költő szabadjára eresztheti saját elmélkedései áradatát, vége-hossza alig akar lenni a hajdan «Szerencsés» sorsáról való szónoklatoknak. Újra meg újra vádolja Fortunát, úntalan ellentétbe állítja a vezér egykor ünnepest méltóságát, diadalai fényét bukásával és végsorsával. De a legtöbb tért a nyolezadik könyvben foglalnak el ez elmélkedések. Átkozza Egyiptomot, a háládatlant, melynek isteneit Róma kebelebe fogadta. Felháborodik azon, hogy Róma, mely a zsarnok Caesarnak templomot emel, még mindig nem követelte vissza Pompejus hamvait. Legfőbb szerencsésének tartaná, ha valaha ő rá bíznák a nagy halott hamv-

vedrének visszahozatalát. De az a szerény kis sirhalom ott a tenger partján, mégis hírnevesbbé lesz, mint azon templom; mikorra egészen egyenlővé lesz a föld színével, akkorra az alatta nyugvó istenné fog magasztosulni s ő is épp úgy legendai alakká lesz, mint a krétai sirban tisztelt Juppiter. Sokkal érzelgőbbek, mint a milyen őszinték, a pharsalusi ütközet előtt szunyadó vezérről mondott következő szavak (VII. 24. s k.): «Ne háborítsatok álmat, táborőrök; kürtszó ne érje fülét. Holnapi álma úgyis rettenetes lesz, a nap sötét képeitől véres árnyékokkal népesítve, mindenütt hullák letarolt rendeit s a háború borzalmait fogja elébe tárni . . . mi boldog lenne, ha legalább csak így láthatna még egyszer Rómát! Vajha az istenek a hazának és neked, nagy férfiú, csak még egy napot ajándékoztak volna, melyen még egyszer veszélytől biztosságban éldelhattétek volna egymás kölcsönös szeretetének boldogságát» s i. t.

A stoikus iskola híve lévén, Lucanus természetesen rajong Catóért. Szemében csak úgy, mint összes elbarátai és a politikai ellenzék minden párthive előtt, e doktrinär köztársasági vértanú az ember és polgár eszményképe. Brutusszal folytatott éjjeli beszélgetése, ki azért keresi fel őt, hogy tisztába jöjjön a háborúban való részvétele minéműsége iránt, alkalmat ad a költőnek arra, hogy olvasóját a rideg erényhős elveivel megismertesse (II. 234. s k.). Veje meglepetésére kijelenti, hogy kötelességének tartja a Róma temetésén való jelenlétet. Pompejus alatt akar szolgálni, nehogy ez győzelmet aratva azt hihesse, hogy egymagában vívta ki a diadalt. De csak a vezér halála után, a kilenczedik könyvben lép a szabadság legméltóbb előharczosakép előtérbe.

A három főszemélyen kívül, a másodrangú szereplők-

nek csak kis csapata játszik bele az események folyamába. Ezek közül még a leggondosabban van megrajzolva *Curio*, a hitehagyott Caesar-párti. Neve: «a megvásárolható nyelvű vakmerő» (I. 269. s k.). Hősi halálát azonban elismeri a költő, ki a halotról szóló megemlékezésben élesen elítéli ugyan magaviseletét, de azért igazságot szolgáltat az ifjú jeles tulajdonainak is (IV. 797. s k., 814. s k.). «Róma nem szült hozzá fogható tehetséget, s nálánál senkinek sem köszönt volna többet a törvényhozás, csak helyes lett volna a cél, a melyre törekedett.» Az *Aeneis* azon híres helyére (VI. 621.) való célzással, mely ismét *Varius* verseit utánozza, jellemzését e metsző csapással zárja, hogy a «többi» árulók «mind» (*Sulla*, *Marius*, *Cinna* s *Caesar* t. i.) «megvették a várost, csak *Curio* adta el».

Lucanus e mellett rendületlen arisztokrata, még pedig a legridegebb fajtából; elítél minden demokrata forradalomszítót: a *Gracchus*okat *Catilinával*, *Drusus*szal és *Mariusszal* állítja egy sorba az alvilágban bűnhődők között; *Caesar* pedig még ezeknél is gonoszabb (VI. 793. s k.). A polgárháborúra szórt átkozódások olykor gyerekes kifakadásokká fajulnak. Ilerda környéke a tavaszi esőzés és a hóolvadás következtében el van árasztva. «Így van jól, *Neptun*, kiáltja közbe a költő, csak öntsd szakadatlanul vizeidet; álljad útját az ár lefolyásának; áraszd a *Rajna* s a *Rhône* hullámaint e vidékre; sőt vezesd ide a *Rhipaeus*-hegységről (éjszakon) is a megolvadt hó vizét, öntsd ide mind a tavak s mocsarak tartalmát, s ezzel mentsd meg e szegény országokat a polgárháborútól!» (IV. 110. s k.). *Curio* afrikai veresége vajha inkább *Hannibal* árnyát engesztelte volna ki, hogysen *Pompejus*nak és a tanácsnak vált hasznára

(IV. 788. s k.). Bárcsak Pharsalusnál esupa barbár vér ömlött volna ki, vagy ha már rómainak kellett folynia, akkor inkább esupa galaták, cappadociaiak, syrusok s más e fajta népek maradtak volna csak életben! mert a polgárháborúk után már úgysis csak ő belőlük áll majd a római nép (VII. 535. s k.).

De a polgárháború minden gonoszságáról való szónoklatok valamennyijénél sokkal hatásosabb a két tábor Caesartól is meleg hangon leírt találkozása Hispaniában, a hol egy pillanatra legalább úgy tetszhetett, mintha kibékülés jöhetett volna létre az ellenfelek között. Szépen mondja el Lucanus (IV. 169. s k.), mint állanak csak egy sáncztól elválasztva egymással szemben, mint ismernek a jóbarátok és rokonok egymásra, mint köszöntik egymást kardjaikkal, mint kelnek aztán egyesek, szívük hajlamának nem tudva ellenállani, a sánczon át, hogy kezet nyújtsanak egymásnak s könnyezve ölekezzenek. Ekkor egyszerre egész természetellenességében feltárul előttük a testvérharc visszássága. Jó egyetértésben letelepednek a fűre, együtt lakomáznak és csevegnek, elmondják egymásnak élményeiket és viselt dolgaikat, míg Petreius (206. s k.) ez üdítő idyllnek és a kibékülés szép álmainak hirtelen durván véget nem vet. Véres ellenkép gyanánt az imént még békülékeny emberek egyszerre fenevadakká válnak, melyek irtóztatók, ha egyszer vért szagoltak (237. s k.). Mihelyt megint markukban érzik a kardot, «ismét gyűlölik saját véreiket» és a gyilkolásban tobzódnak.

Nem is lehet kérdés tárgya, hogy Lucanus kezdet óta köztársasági álláspontot foglalt el költeményében s hogy egész felfogása és előadása Pompejus-párti színezetű. Tehát már ebből is önként következik, hogy kiváltképen

ilyen pártállású forrásokból merített: hisz ezeket még a császárság korában is nagyon szívesen olvasgatták és nagy becsben tartották főleg szabadelvű irányuk miatt. Kimutatható különben, hogy a költő *Livius* nagy történeti művének a polgárháborút tárgyaló könyveit használta, sőt a mennyire egyes helyei és azon írótól függő későbbiek némely adatai közt lévő némi megegyezésekből következtetnünk szabad, részben legalább elég híven, néha majdnem szószerint is követte. Hogy mily szorgalommal hordta egybe egész egyes apró részletekig menve az anyagot általában a hagyományból, azt költeményének a fenmaradt irodalommal való futólagos egybevetése is igazolja. A költői lelemény általán véve vajmi csekély szerepű az egész műben, annyira, hogy némely mellékesemény kivételével az egész szónoki színezetű és irányzatosan ferdítő verses történeti műnek mondható inkább, mint költői alkotásnak. De azért természetes, hogy viszont egyenletes, összefüggő előadást, minőt a történetírótól követelünk, hiába keresnénk e költeményben. Mindössze is egyes képeket és főjeleneteket ad, az egészből kikapva és lazán egymáshoz fűzve.

Elég lesz a szerzőnek még mellékdolgokban is *Livius*-tól függését csupán néhány egészen biztosan megállapítható egyezés példáján bemutatnunk. Tőle származik az az adat (VII. 192. s k.), a mely szerint Pataviumban egy augur a pharsalusi ütközet napján a madarak röptéből megtudta, hogy döntő ütközet folyik. Csakhogy *Lucanus* elhallgatja ez ember nevét, valamint azt is, hogy egyúttal *Caesar* győzelmét is megjósolta. Ugyane forrásból való annak a *Caesar*-párti katonának a neve is, a ki elsőül dobta lándzsáját az ellenségre s ezzel a harcra a jelt megadta (VII. 470. s k.). *Livius* is leírja, mint

Lucanus, Pompejusnak Corneliával való beszélgetését (VIII. 86. s k.), melyben az utóbbi panaszul említi, hogy saját balesillagzata férjét is romlásba dönti. Híven Livius nyomán beszéli el a nyolczadik könyv Pompejus halálát is; még Caesar fentemlített könnyeiről (IX. 1033. s k.) is tanúságot tesz a történetíró. Szintén Liviusig visszakísérhető történelmi hagyományon alapszik Pompejusnak a döntő ütközet előtti éjjel látott álma (VII. 9. s k.), melyben Rómában a saját színházában látta magát, s mint legboldogabb korában, az egész nézősereg ujjongó örömrivalgása és tapsvihara zúgott körötte. Történelmi hitelű a delphii jóslóhely Appiustól való megkérdezése (V. 67. s k.). Más történetírókkal megegyezően, kik Liviusból merítettek, mondja el Lucanus (II. 64. s k.), hogy az aggódó polgárok lelkében a háború kitörése előtt feltámadt Marius és Sulla képe, s valószínű, hogy azon részleteket, melyeket itt említ, szintén ugyaninnen vette. A csataterék és Massilia (III. 373. s k.), Herda (IV. 11. s k.) meg Durrachium (VI. 14. s k.) fekvésének gondos és szemléltető leírása joggal tekinthető oly történelmi leírásból kölcsönvettnek, a minő a Liviusé volt.

A beszótt beszédek némelyike úgy hangzik, mintha nem volna egyéb a Livius versekbe szedett szövegénél. S tényleg Plutarchos pl. a Pompejus-pártiak Ciliciában való tanácskozását a háború folytatásáról, Lucanusszal közös forrásból meríthette, mert nála is, mint a költőnél (VIII. 390. s k.), ki van emelve, mily illetlen dolog lenne oly nőnek, mint Cornelia, a parthusok között tartózkodnia. Itt csak úgy, mint amott, alighanem előző eseményekre való célzás is foglaltatik, melyet Lucanus nem habozott forrásából átvenni, a nélkül, hogy meggondolta volna, hogy e célzás az ő olvasója előtt egészen érthetetlen

lesz, mivel egyszerűen mellőzte azon előzményt, vagy, mert elbeszélése keretén kívül esett, nem tartotta említendőnek. Mindezekkel ellentétben azonban az is kimutatható, hogy a költő azért korántsem ragaszkodott mindenütt feltétlenül akár Liviushoz, akár csak egyáltalában a történelmi valósághoz. Így pl. a pharsalusi csata reggelén Pompejus táborában Cicerót beszélteti a költő a harcra legkészebbek élén s vele ösztökélteti a vezért is (VII. 62. s k.), holott Livius Cicero saját vallomására hivatkozva mondja, hogy ez már Durrachiumban megvált a seregtől. Bármily jelentéktelen is különben a beszéd, melyet itt a nagy szónok tart, úgy látszik mégis, hogy Lucanus nem akarta költeményéből a híres alakot mellőzni. Brutus éjjeli látogatása nagybátyjánál, Catonál (II. 234. s k.), szintén ellentétben áll a történelmi valósággal, mert az a háború kezdetekor már nem volt Rómában, hanem Ciliciában. De a zsarnok gyilkosának alakja sem hiányozhatott a költő tervezte történelmi képből.

Nero egyik őse volt L. Domitius Ahenobarbus, Caesar egyik legelkeseredettebb ellensége. Ennek kell vala Corfiniumot megvédelmeznie, de mivel nem bízott magában és hadában, elmenekült s katonái kiszolgáltatták Caesarnak, a ki feltétlenül szabadon bocsátotta őt. Lucanus ezt a nagylelkű tettét Caesarnak úgy tünteti föl, mintha megvető gúnyból tagadta volna meg foglyától és társaitól a halál jótéteményét, s a legsúlyosabb büntetésnek nevezi azt, hogy egy római polgárnak ekkép hazája, Pompejus és a senatus iránti hűsége mintegy bocsánat tárgya lehetett, a min a nemes hadifoglyot méltó elkésredésében titkon emésztődve állítja elének (II. 511. s k.). Pedig a dolog úgy történt, hogy ez a büszke úriember, a mint más forrásból tudjuk, kevéssel azelőtt, hogy

ellenfele elé került, mérget kért orvosától, nehogy élve essék Caesar kegyetlen kezei közé. A mikor azonban megtudja, hogy mily kegyesen bánik a vezér foglyaival, keservesen megbánja elhamarkodott tettét. Szerencsére csakhamar megvigasztalja őt orvosa, hogy sebját, mert csak ártatlan altatót adott be neki. Erre aztán megnyugodva Caesar elé megy, kinek békejobbot nyújt, hogy nem sokkal ezután Massiliánál megint ellene forduljon. Pharsalusnál a táborból a hegységbe menekült, míg itt erőitől elhagyatva, ellenséges lovasok fel nem koncizták. Lucanus szerint pedig (VII. 599. s k.) az ütközetben esik el száz sebből vérezve, de örvendő lélekkel, s még utolsó lehelletét is arra tartogatja, hogy a homerosi hősök módjára az őt gúnyoló Caesart a jövőbe pillantó jóslatával megfenyítse.

Egyébiránt a költő még egyes csatajelenetek kiszínezésében is gyakrabban követi a tényállásról tanúskodó adatokat, mintsem hinni lehetne. Így több, Liviusból származó forrás meglehetősen egybehangzóan említi, hogy valami Acilius nevezetű Caesar-pártinak a Massilia előtti tengeri csatában, mint hajdan az athenaei Kynaigeirosnak, levágták a jobb karját, a melylyel egy ellenséges hajót megragadott volt. Erre a rettenthetetlen vitéz bal kezében tartott pajzsával űzte el maga elől az ellent, beugrott a hajóba s elsülyesztette azt. Vergilius meg (Aen. X. 390. s k.) két latin ikertestvérről szól, a kik egyikének a fejét, a másikának meg a jobb kezét vágják le a csatában. E kettőt Lucanus egybeolvasztja s így fokozza a dolgot (III. 603. s köv.). Hanem az ott római vitézről elbeszélte tettét ő egy massiliainak tulajdonítja, mert Caesar-pártinak nem akart ily dicsőséget juttatni. Vergiliustól a nagyobb hatás kedvéért átveszi az ikerpárt,

mely az egyiknek hősi halálával olyanná lesz, mint egy test, ha ketté vágják. A halálra szánt testvérnek azonban egymás után mind a két kezét levágják. De így fegyvertelenül is, pusztá mellével, pajzsul szolgál a mögötte harczoló másiknak, és testével felfogja az ellen számos nyil- és dárdavetését; végre pedig utolsó erejét összeszedve, hatalmas ugrással átszökken a támadók túltömött hajójára, a mely erre felbillen és alámerül. Ime, itt egyenesen a munkája közben lessük meg a költőt, s e példából hozzávetőleges fogalmat alkothatunk magunknak arról, minő úton szerezte össze egyéb felőtölőbb csataképeit is, a minőkkel a hagyományos epikus előadásmód egyik követelményének vélt csak eleget tenni. Képzetele, mint kortársaié általán, a borzalmasnak halmozásában leli gyönyörűségét. A megcsömörlött izlés már csak a leg-erősebb fűszertől várt némi ingert. A szinkör pedig nagyon is hozzászoktatta az embereket a legiszonyatosabb látványokhoz is. Vajmi felcsigázott leleményesség kellett tehát ahhoz, hogy a költő még valamivel új és meglepő hatást keltsen a maga fásult korában.

S most lássuk egy másik képét. Durrachiumnál egy sáncz védelme közben Caesar egy századosa, Scaeva, igen vitézül viselte magát. Érdemét maga a vezér is nagy kitüntetésekkel ismerte el, és emlékirataiban nem mulasztja el megemlíteni, hogy e derék tiszt pajzsa 120 helyen volt átlyukgatva. Tagbaszakadt, torzonborz, eredeti ficzkó lehetett ez a Scaeva. Példagyűjtögetők és Caesar életrajzírói egyaránt az imént említett Aciliuséval hozzák nevét kapcsolatba. Kiváló elevenséggel, de egy pontban eltérőleg a többitől, azonban nyilván valamely szemtanú (talán Asinius Pollio?) előadása nyomán írja le Appianus e vitéz magatartását. Egyik szemét kilötte már egy nyil, vállát

és czombját lándzsa fúrta keresztül. Ekkor előre ugrott s intett az ellenségnek, mintha meg akarná magát adni, és a mint Appianus mondja, felszólítá Pompejus egy századosát, hogy küldjön neki, a súlyosan megsebesültnek, emberei közül segítséget. Mikor azonban az ellenfél katonái közül kérésére ketten közelébe lépnek, az egyiknek többül lemetszi a vállát kardjával, a másikat pedig agyonvágja (vagy megfutamítja). Ő pedig saját embereitől oltalmaztatva ismét visszakerül hadsorába. Ezt a jelenetet nem ejthette el a költő. Ezúttal azonban nem sikkaszthatta el a Caesar-párti harczos vitézségét, de legalább bűnre fordítja s minden gonoszságra képes, alacsony lelkű emberül mutatja be Scaevát, a ki nem gondolta meg, mily nagy vétek polgárháborúban a hősieb bátorság is (VI. 147. s k.). E nevetséges bevezetés után a leírásban aztán éppen nem fukarkodik a nyers és rikitó szinekkel. A szerinte gonosztevőnek tekintendő tiszttel lángoló hevű korholó beszédet intéztet futó bajtársaihoz. A bástyatorony és a sáncz tetejéről hullákat, köveket és gerendákat dobál le az ostromlókra. Mikor a holttetemek halma már majdnem a bástyafal magasságáig ér fel, akkor párduczként közébe ugrik az ellenséges csapatnak és szörnyű munkát végez kardjával. Miután pedig fegyvere a rátapadt aludt vértől már egészen eltompult, csak úgy zúzza, töri vele a támadókat. Az összes nyilak és dárdák csak őt veszik ezélba: s mindenik talál is, úgy, hogy már csak a testéből kimeredő dárdák szolgálnak neki pajzsul. De bár egész lándzsaerdő borítja is már a mellét, úgy áll, mint a fal s érzéketlenebb az elefántnál. Ekkor a szemén találja őt egy nyil, melyet az utána szakadó szemgolyóval együtt tüstént kiránt s rátapos a lábával. Sebzett nősténymedvéhez hasonlóan erre még dühösebb lesz, a mint arczát meleg

vérpermetegtől ázni érzi. Most jó a Pompejus-pártiakhoz intézett cselvető kérése, a mint a dolgot Appianus meséli. Aulus, az ellenfél vitéze, hisz neki, közeledik hozzá, hogy a sebesültet fegyvereivel együtt jó zsákmányul ejtse, de ez a nyakába döfi kardját. Végre odajönnek Caesar csapatai, hogy felmentsék az ostromlottat: csak most, mikor a harc már véget ért, rogy a rettenthetetlen dalia össze, kit társai vállukra emelve visznek el a csatatérről. Bajtársai a hősiesség (*virtus*) megtestesült eszményekép tisztelik őt. S mégis, mi a vitéz jutalma? A szerencsétlen haláltmegvető bátorságával nemes diadal helyett zsarnok urat vívott ki magának (262.).

Történelmi hitelességű, legalább Florus tanúságán alapuló, a vérfürdő, melyben egy Caesar-féle hajó legénysége az ellenségtől bekerítettvén, inkább kölcsönösen egymást mézszárolja le, mintsem hogy az ellenfél kezeibe essék (IV. 521. s k.). Ez öldöklést találóan hasonlítja a költő a thebaei sárkányfogvetés terméséhez, és valósággal kéjeleg a borzalmas jelenet leírásában. «Az egyetlen baráti szolgálat, a mit egymásnak kölcsönösen tenni tartoztak, úgy mond, abban állt, hogy lehetőleg jól találjon minden csapás, nehogy ismételni kelljen» (565. s k.). «Nincs az egész földkerekségnek hajója, melyről hangsúlyosabban szólna a dicsőítő hír. S mégsem akarják a gyávák soha megérteni, mily könnyű a szolgaságnak saját kezünkkel véget vetni. Sőt mindenütt fegyvereik miatt remegnek a királyoktól, és ádáz fegyverek fenyegetik mindenütt a szabadságot, mert nem tudják az emberek, hogy a vasat arra adta kezünkbe a természet, hogy senki ne tőrje a szolgaságot. Halál, bárcsak megtagadnád a gyáváktól jótéteményedet, és vajha csak a vitézségnek lehetne benned része!» (573. s k.). Curio csapatainak Afrikában

numida lovasoktól történt bekerítése, melyet Caesar is végzetesnek ír le. Lucanusnál egész a végletességig van fokozva: meg sem mocczanhatnak, oly szorosan vonja köröttük az ellenség gyűrűjét, annyira, hogy halottaik el sem eshetnek, hanem állóhelyükben adják ki lelküket (IV. 746. s k.).

Mennyi része van a többiben a költő saját leleményének s mennyit kölcsönzött egyebünnen, azt nem dönthetni el. Az újszerűség kedvéért s hogy az Aeneisszel és a régiebb eposzokkal való összehasonlítás elől, a mire határozottan céloz is, kitérjen, a pharsalusi ütközet leírásában nem követi előzőit s mellőzi az egyes párviadatok és megsebesülések szokásos részletezését, azt mondván, hogy ez nem volt más csatához fogható, mert itt nem egyesek, hanem népek vérzettek el; e vereség egy a végromlással és az egész jövőre nézve megpecsétlé a szolgaságot (VII. 617. s k.). A mit a részletezés terén itt elmulasztott, azt a győzteseknek a harc utáni éjjelen tapasztalt kínzó nyugtalansága leírásával üti helyre. Álmaikat felzaklatják leölt barátaik, testvéreik s atyáik árnyai, Caesart meg a fűriák üldözik, mint hajdan Orestest (VII. 760. s k.). A gonosz győztes különben másnap még azzal tetézi elvetemültségét, hogy diadalmi lakomát csapat a harctéren, s elesett polgártársaitól megtagadja a máglyán elégetés végtisztességét. A könyv a tágas csatasík undorító rémképével záródik. Látjuk a vadállatok, kutyák és ragadozó madarak lakmározását a szanaszét heverő hullákon. Soha még az égen ekkora seregét a szárnyas ragadozóknak nem látták megjelenni. De még e töméntelen sokaságú s falánk vendégek sem győzik a bő zsákmányt felemészteni: csak kóstolgatják a rothadó

tagokat, de a latin nép nagy részét, eltelve, meg sem érintik (VII. 787. s k.).

Egyébiránt már Massilia ostroma is elég részletleírásra adott alkalmat a költőnek, a ki itt kapva kapott a tengeri ütközet még nem annyira elkoptatott és sajtászerűbb vonásainak értékesítésén. Itt egy rómainak, a kit egyszerre mellbe és hátba ér két lándzsadobás, a testében egymásra csapódik a két fegyver hegye, s kiömlő vére a beléfúródott dárdákkal együtt szoritja ki belőle kiszakadó lelkét (III. 585. s k.). Egy másikat a szó szoros értelmében kettéhasítanak: de a levágott felső testrészt még egy ideig megtartja szívós életét (635. s k.). Egy hajó az egyik oldalára tolakodók túlsúlya miatt felbillen; legénysége kibukik s a hajó reájok borul. Egy úszó, két egymásra csapó hajó vasorraitól átfúrva vesz el. Sebesült hajótörtek az övéik bárkájába kapaszkodnak, de mivel ez alámerülne, ha még többen szállnának fel rá, a benne lévők leszabdadják a felkapaszkodók karjait, hogy a csonka testek a víz alá merüljenek. Az összes lövészeret kifogytával evezőkkel rontanak egymásra s a hajókat szedik szét, hogy darabjaikkal folytassák a harczt, vagy az elesettek sebeiből tépik ki, meg a maguk testéből rántják vissza újabb használatra a nyilakat és dárdákat. Gyújtó csóvák tüzet vetnek a hajókba; erre ki-ki menekülni tolong róluk: «ezer fenyegető halál közül a halálnak csak az a neme kelt mindenkiiben irtózatot, mely már reá tette kezét» (689. s k.). Még a hullámokban is tovább folyik a küzdelem. Egy bűvár a mélybe nyomta le ellenfelét: a mint azonban győztesen felbukik, egy hajógerinczbe ütődik s megint alámerül. Egy tyrrheni katonának mind a két szemét kivágja egy parittyakő, de azért tovább harczol. Úgy irányíttatja magát bajtársai-

val akár egy hajítógép, s lesújt egy ifjút, kinek ősz atyja haldokolni látván fiát, az egész földézet hosszában többször elbukva mégis hozzáiet, hogy gyermeke szemhéjait lefoghassa. Mihelyt végtelen fájdalom bénító hatása kissé alábbhagy, átdöfi magát kardjával s a tengerbe hanyatlik (751.).

Egyebütt sem igen szalaszt el a gyakorlott rhetor, a hol csak kínálkozik, oly alkalmat, mely rikító színei értékesítését megengedi. A mit Caesar, vagy Florus csak egy-egy rövid szóval érintenek, mint például a halmok közé beszorított Pompejus-pártiak tikkasztó szomjúságát Hispaniában, azt Lucanus (IV. 292. s k.) agyafürt meszterkedéssel írja le; az aprólékos részletek egész sorát rakosgatva egymás mellé: látjuk a források hiábavaló kutatását, keresgélését, kutak ásását, a hasztalan munka előbbrehaladtával mind jobban növekedő kétségbeesést, a vízszükség tetőfokán a szomjat oltó ital pótlására megkísérlett undorító segédeszközöket, az eső csüggeteg lesését, s előttük a két bővizű folyót, melyektől elvágva nem olthatják szomjukat. S aztán e kép ellentéte, a mint Afraniusnak a végszükség kicsikarta meghódolása után mindannyian eszeveszett mohósággal rohannak a folyóknak s alig tudnak a telhetetlenül habzsolt vízzel jóllakni! (365. s k.) Caesarnak Epirusból Italiába való éjjeli átkelési kísérlete szintén több oly mozzanatot nyújt a költőnek, melyek szorgalmas kiszínezésében kedve telt (V. 504. s k.). Először is idylli hangulatképeket fest: a fel nem ismert hadvezér útja táborán át, aztán a tengerparti szegényes halászviskó, tengeri fűből vetett ágyon nyugvó lakói, a velük való alkudozás; s most a földolog, az igazán remek tengeri kép, a könnyű bárkán fenyegető vész fokozatos növekedése a vihar közeledtével, végre

a kitörő zivatarban tomboló szelek és hullámok harcza. Csak az a kár, hogy az aggódó hajós *egy* vihart jósló előjel helyett mindjárt egy egész tucatnyit sorol elő (540. s k.), és hogy Caesar a veszély közepett a derék öregnek egész szabályszerűen szerkesztett beszédet tart (577. s k.), a helyett, hogy azon híres «Caesart viszed és szerencséd» szavakkal biztatná röviden és velősen. Éppen ilyen ügyetlenül alkalmazott később (654. s k.) az öntelt magánbeszéd is, melyben a vezér magát, ha kell, halálra szánja.

Cato alakja jellemzéséhez Lucanus alighanem felhasználta nemes kortársa és elvbarátja, *Thrasea Paetus* azon dicső beszédét is, melyből Plutarchos is merített. *Thrasea Paetus* megint kiváltképen *Munatius Rufus*t, *Cato* egyik barátját követte. Tudjuk, hogy e beszéd részletesen, de szépítgetve előadta *Marciának Hortensiusszal* való botrányos házasságkötését is, nemkülönben első férjéhez való későbbi visszatérését. Valószínű, hogy innen nyert ösztönzést a költő ez újra-egyesülésnek műve második könyvében (326. s k.) való leírására. Az asszonynak különben a retor-iskolákban is gyakori megbeszélésre került azon vendégszereplését *Lucanus* (330.) is a *Thrasea* előadásában foglalt okokkal magyarázza. De már a *Hortensius* frissen hantolt sírjától visszatérő és szétzilált hajjal és megmarczangolt kebellet *Cato* előtt váratlanul és hirtelen betoppanó özvegy gyászoló alakja, ez egész jelenet színpadias kifestésével egyetemben, a költő képzeletének a műve. Igazán iskolás modorú eljárás ugyanitt az, hogy miután az új egybekelés lakodalmi szertartásait töviről hegyire s apróra elbeszélte, egész naivan megjegyzi, hogy *Catónak Marciával* való újra-egyesülésénél valójában mind e szertartások elmaradtak (352. s k.). Egyéb,

talán szintén ugyanazon forrásból eredő részleteket is találunk Plutarchosnál és költőnknel egyezőknek, és könnyen meglehet, hogy Cato stoikus életbölcseletének velős foglalata (380. s k.) lényegében szintén Thrasea említett beszédéből van átvéve.

A mi valamely költői műremekbe báj, illatot és benső melegséget lehel, az hiányzik a Pharsaliából. A Gratiák távol maradtak e mű kidolgozásától. Keserű komorság, szónoki pathos a gyűlölet és fájdalom kitöréseiben, ez a változatlan alaphangulat, a mely az egészen végig vonul s untató egyformaságával elkábítja és kifárasztja az olvasót. A szív melegebb hangjai alig szólalnak meg benne. A mi nem is csoda, hisz a barátság és szeretet, vagy szerelem emberibb és egyénibb vonzalmi majdnem teljesen kizárják e költeményből. Csupa férfi áll a cselekvény előterében, s az a pár nő, a ki mégis szerepel benne, csak mellékalak. A már említett Marcia nem igen szolgál rá részvétünkre. Föltehető, hogy a költő ura halálánál még szerepet szánt neki, de úgy. a mint a költemény előttünk van, nem lép föl benne többé. — *Cornelia*, Pompejus hű felesége, tulajdonképen csak útjában áll férjének, mert a reá való tekintet nyűgözi le ennek tettejét (V. 727. s k.). Akarata ellenére hozza őt Lesbosba, a hol tétlenül vesztegel, hogy utóbb menekvő férjét Egyiptomba kövesse, ott szemtanuja legyen meggyilkoltatásának és özvegyül elsirassa (VIII. 43. s k., 577. s k., 637. s k., IX. 51. s k., 167. s k.). Valóságos üdülés lenne az olvasóra nézve, ha annyi inség és borzalmas jelenet után végrevalahára oly nő szépségén pihenne ki képzelme, minő a tizedik könyvben fellépő *Cleopatra*. Örök kár, hogy a stoikus szóharsogtatónak az ilyesmi iránt oly kevés érzéke volt! Szemében a csábító

egyiptomi asszony csak Latium Erinyse, a ki végzetesebb Rómára, mint Helena volt Görögországra nézve (X. 59. s k.). Antonius- és Actiumra itt nyílt czélzás történik. Szépségéről azonban nem fest képet a költő; s az éjet, a melyet Caesar vele töltött, gyalázatos bűneül rója fel a római vezérnek (68. s k.). De legalább egy keleti pompájú királyi palota pazar díszének és egy dúsgazdag lakoma fényes terítkei meg nemes borai leírására ad e részlet alkalmat (111. s k.).

Igaz ugyan, hogy itt sem tartóztathatja magát költőnk az erkölcsöt prédikáló közhelyektől, melyekkel a fiatal ember egyáltalán igen bőkezűen bánik. Az még csak megjárna, hogy a Caesartól kegyelmet kapott Pompejuspártiakat meghódolásuk után a csendes házi tűzhely boldogságának dicséretével ereszti útnak (IV. 382. s k.). Kevéssel előbb meg arra oktatott bennünket, hogy a kiaszott torkukat folyóvízzel mohón üdítő katonák példájából tanuljuk meg, mily kevésre van a természetes életrendet követő embernek szüksége, s mily kárhozatos a' dőzsölők finnyás inyeskedése (373. s k.). A halász, kinek szegényes kunyhója ajtaján Caesar éjnek idején kopog, gondtalan álmát szegénységének köszönheti, mert különben minő falak s minő templomok szentélyei voltak azok, melyek meg nem rendültek, ha egyszer Caesar kezét rájuk tevő? (V. 527. s k.) Metellus példájából, ki az államkinestárt vitézül védi, láthatjuk, hogy csak az arany sóvár szeretete nem ismer halálfélelmet: törvényeit ellenszegülés nélkül bocsátja a nemzet prédára, de a legsilányabb dologért, a pénzért, koczkáztatja a polgár életét (III. 373. s k.).

A személyes istenekben való hittel annyira szakított Lucanus, hogy az «égiek» nála alig egyebek, tétlen

nézőknél (v. ö. VIII. 706.). Hideg egykedvűségöket felpanaszló szemrehányásokkal nem egyszer illetik őket a halandók (pl. IX. 87.). Vajjon az emberek sorsa a világ kezdete óta előre meg van-e határozva, vagy pedig a vakeset szeszélyének uralma alatt áll-e minden, e kérdést eldöntetlenül hagyja: mindenesetre jobb, úgy véli, hogy a jövőt nem tudjuk előre, mert így legalább van helye a reménységnek életünkben (II. 4. s k.). De azért mind a Fatum, mind pedig Fortuna uralmát is elismeri. Ezekben bízik Caesar is (I. 226. s k.). Fortunának azonban galád hűtlenségét lobbantja szemére, melylyel Pompejust cserben hagyta (VIII. 701.), továbbá önkényességet, mert hiszen sok bűnös iránt meg kimérettel viseltetik (III. 448. s k.). Ámde a halottakra már nem terjed ki hatalma: a föld egyaránt kebelére öleli mindazokat, a kik belőle születtek (VII. 818. s k.). Mindazonáltal a stoikus felfogáshoz híven, Pompejus lelke az aetherbe száll fel nála, hol a bűntelenek, kiknek lángoló erény honolt kebelökben, a föld s a hold között félistenekül örök életet élnek (IX. 1. s k.). Ugyancsak a stoikusokkal egyetértve a világnak egykor tűz által leendő elpusztulásában is hisz (VII. 812. s k.).

Ily felfogás mellett Lucanusnak az epikus gépezet egyik leglényegesebb részét eleve el kelle ejtenie. Az egész, istenekkel népes ég, az olympusi tanácsülések, a mennylakóknak a halandók közt való megjelenései s közülök egyeseknek az emberek sorsába való beavatkozása, s vele a daemoni hatalmak egész szolgaserege — mindez a természetfölötti világ ki van zárva művéből. Minden földi szintéren játszódik le benne, s embereken kívül nincsenek a költeményben egyéb cselekvő személyek, a mi gyökeres szakítást jelent az epikai költészet ősi hagyo-

mányával. Némi kárpótlásul csodajelek, csillagzatok, álmok, látomások, jóslatok, bűbájosság és az alvilág hatalmai szerepelnek, a melyekben kortársai nagy tömegével együtt a költő is hisz. A tudós Nigidius Figulus azt olvassa a csillagokból, hogy hosszú háború lesz, a mely urat fog adni Rómának (I. 639. s k.) s ezzel megerősíti a többi rémitő előjel hitelét. Jó forrás alapján s Valerius Maximus meg Orosius adataival egyezően jelenti a költő, hogy Appius Claudius a delphii jóslóhelyet meglátogatja, s itt jókora kitérésben részletes leírása következik a papnő viselkedésének (V. 67. s k.). Parasztok Marius árnyának felkeltét látták (I. 582. s k.). Pompejusnak Brundisiumból Epirusba való átkelése közben álmában megjelenik megholt első felesége, Julia (III. 9. s k.). A polgárháború kitörése óta, így panaszkodik Caesar leánya, az elysioni mezőkről a Styx sötét vidékére van számúzve. «Láttam, úgy mond, mint esóválták fenyegetően az Eumenidák fáklyaikat fegyvereitek ellen. Charon számtalan bárkát tart készen; a Tartarusban temérdek bűnhődő számára készítik már a helyet, s a Párkák alig győzik munkájukat.» Ő szabadságot kapott ez útjára a «hallgatók» fejedelmétől s azt jósolja egykori férjének, a ki szent kötelékeket vág ketté kardjával, hogy a míg csak a háború tart, minden éjjel ellátogat hozzá jó szellemeként, mert Corneliával kötött házassága óta úgyis elfordult tőle Fortuna. E jelenet éles világítást vet Pompejus lélekállapotára.

Le egészen a kora felső és alsó köreit egyaránt zsarnoki igájába hajtó sötét babona mélységeibe száll a költő ott, a hol a thessaliai boszorkányok varázmesterségeit rajzolja (VIII. 438. s k.). Egész komolyan kérdi, honnan ered a bűbájnak ez az istenek fölötti hatalma: vajjon

saját jószántukból engedelmeskednek-e, vagy pedig csak kénytelenségből? (492. s k.) Kétségtelen, hogy alapos értesülést kellett merítenie valami bűvészkönyvből (a minők akkoriban töméntelen számmal forogtak közkézen), mert leírása kitünő tájékozottságra vall. *Erichtho*, a hirhedt hullacsonkító és lélekidéző boszorkány személyét illetőleg bőven szolgált neki anyaggal a népies hagyomány, s elmondhatjuk, hogy alaposan ki is zsákmányolta ez anyagot. Sextus Pompejus, a ki azért keresi fel e varázslónőt, hogy tőle a háború kimenetelét megtudja, éjjélkor a Haemus egy sziklájának Pharsalus felé eső lejtőjén ülve találja őt, vérre szomjásan és hullákra éhesen (575. s k.). Az előkelő látogatás nagyon hízeleg neki, de szerényen bevallja, hogy világot mozgó sorsfordulatokra nem terjed döntő hatalma (csak egy-egy árva lélek életét áll tehetségében megrövidítenie, vagy meghosszabbítania), azonban a jövőbe könnyen belát tekintete.

Egy csak az imént elesett Pompejus-párti harcos tetemét választja ki, bevonszolja a Tartarus nyilasául szolgáló barlangjába, s itt varázsigékkal készíti az alvilági hatalmakat, hogy küldjék fel hozzá a nem rég elköltözött lelket. Az egész bűbajos szertartás, a boszorkány alakja, az áldozatához kellő mérgek keverése, hangjának vérfagyasztó rikácsolása, az alvilágiak ellen hangoztatott fenyegető, majd esdeklő igéi s mind a többi formáság páratlan szakértelemmel van leírva. Megint újabb, még pedig vajmi nehéz varázslatra van szüksége, hogy a felidézett árnyat halandó testébe, melytől irtózik, visszaparancsolja. Végre azonban ismét visszatér a vér az erekbe, a test hirtelen fölegyenesedik s kérdésre vár, mert csak kérdeztetve szólal meg. A mit az alvilágba tért hirnevesb rómaiak, mint Brutus, Scipio, Catilina és

mások ottani érületéről mond, az lényegében nyilván az Aeneis hatodik könyve nyomán jár, a mint ez az egész lélekidézési kitérés tulajdonképen az eposi hagyomány követelte alvilágjázat helyettesítésére van szánva.

A régi költők mythosaival szemben, kételkedő álláspontot foglal el Lucanus, de nincs is különösb kényszerítő oka, hogy velök foglalkozzék; azonban nagy ritkán, a való események sorozatába szövendő változatosság kedvéért, itt-ott mégis csak fűz egy-egy virágot a monda kertjéből is elbeszélése koszorújába, a mit azonban sohasem mulaszt el határozottan mondainak jelezni. Curiónak pl. egy afrikai elmeséli Antaeus, a mauretaniai óriás, viaskodását Herculezzel (IV. 589. s k.). E regének ez nem csak a legrégebb, hanem egyúttal az egyetlen reánk jutott részletes előadása a görög-római költészetben. Hogy különben a rómaiak e regét ismerték és érdeklődtek is iránta, azt az is bizonyítja, hogy Sertorius (673/81) meg is látogatta a szörny sírját. Lucanus megkapó elevenséggel írja le e birkózást, a miből kitetszik, hogy jól ismerte az athleták vívó-iskolai fogásait. Lehet, hogy a Cacus-szal való jelenet és az Amycus meg Entellus közötti viadal párját akarta adni e részletben. Bizonyára hellenistikus mintára van szabva a Perseus és Gorgo mondájának előadása, a mely annak a magyarázatát kívánja nyújtani, miért van Libya úgy tele mérges kígyókkal (IX. 619. s k.). Már a Hesperidák kertjeiről szóló regét csak röviden érinti a költő (IX. 357. s k.), azt mondva róluk, hogy a Triton tóba sülyedtek el.

Fiatal szerzőnk egyáltalán nagyra van a tudományával s a mit tanult, azt szívesen értékesíti, sőt minden különösb ok és szükség nélkül is szereti mutogatni költeményében. Ismeretei kiterjednek a földirat és csillagászat meg a

nép- és természetismeret egész akkori körére. Augur létére szívesen fitogtatja az égi testek járásáról való tudását. A csillagászat különben Tiberius óta nagyon divatba is jött. A nap- és évszakok meg a légköri jelenségek astronomiai körülírásában kiváló kedve telik: azt hiszi, hogy ezzel bizonyos ünnepiességet és komoly fenséget kölcsönöz előadásának, a mi utóvégre igaz is, de egyúttal nagyon körülményessé és nehézkessé, keresetté és erőltetetté is teszi beszédét. Márczius közepe táján hosszas esőzés volt Hispaniában: nos, erre az egyszerű időmeghatározásra nem kevesebb, mint 20 verset tékozol a költő (IV. 56. s k.), nem is szólva az időjárás leírásáról. «A róla lesiklott Helle vivője megint körébe fogadta a hőtadó Titánt» (azaz a nap megint a Kos jegyében áll, más szóval tavasz van ismét); «a napszakok az igazságos mérleg szerint valának elosztva s győztek a nappalok» (vagyis megint növekedni kezdtek, miután meghaladták a napéjegyenlőség idejét) s i. t. A forró égöv leírásában meg, a hol Juppiter Ammon oraculumum volt, már éppenséggel nem győzi eléggé bőven ontani astronomiai tudományát (IX. 530—543.). Még a menekvő Pompejusnak sem jut egyéb útközben az eszébe, mint hogy a hajókapitánytól a Syriába való utat jelző csillagok járását tudakolja (VIII. 159—186.).

Már a költemény czéljával egyezőbbek és tárgyához tartozóbbak a csataterek pontos és szemléltető leírásai. Kiválóan beható tanulmányra vall Thessalia földének és őstörténetének leírása (VI. 333. s k.). A költő czélja ezzel kimutatni, hogy e föld, melyen a szabadság haláltusáját vívta, már ősidők óta rettentő végzetek színteréül volt kiszemelve. Azért is itt kivételesen mélyebben nyúl a költő a monda világába, melyre különben vajmi keveset

ád. Eleinte rideg, lakhatatlan mocsárvidék, a melyet Hercules emberfeletti ereje tett benépesülhetővé azzal, hogy az Ossa hegyét elszakította az Olympustól s útát nyitott a vizeknek a tenger felé, most folyóktól öntözött s mind több emberi teleppel gyarapodó tartományyá lesz, a melynek azonban számos helyéhez nem egy szörnyű tett híre fűződik. Ez a Lapithák és Centaurok hona, a csatamén tágas legelője s a hely, a hol az első vezetes hajót ácsolták s hol az érzet átkos pénzzé verni kezdték; itt ágaskodott a vakmerő elbizakodottság göggye annyira, hogy magát az eget megostromolja. Galliáról is gyűjtött adatokat a költő. Azon számos állomáshely elsorolása, melyekből Caesar Róma ellen vezetendő csapatait összevonja (I. 393—465.), mindenütt az ország részletes leírásával jár karöltve, a mi közben mellesleg druidák- és hardokról is emlékezik a szerző, kiknek, a mint mondja, halhatatlansági hitök önt haláltmegvető bátorságot kebelökbe. «Boldog halandók, úgy mond, boldogok tévedésük által, mely a félelmek legnagyobbikát, a halálfélelmet lelkükből kiirtja!» Ennek a leírásnak párja mintegy a Pompejus táborának hosszú néplajstroma (III. 169—297.), a melyet ekkora terjedelemben aligha meríthetett a költő csakis az egy Liviusból, jóllehet ez is egyenkint elszámlálta volt a segédcapatokat, sőt még azt a pár hajót sem mulasztá el megemlíteni, melyeket Athenae küldött vala (v. ö. 182. s k. v.). Nagy kitérésben szól az Apennin-hegységről s a belőle eredő folyókról (II. 392—438.), s a szerző itt is alaposan értesültnek mutatkozik. Részletesen beszél Libya népségeiről is, melyek Juba király kormányja alá tartoznak (IV. 668. s k.), és Lentulus szintén behatóan értekezik (VIII. 368. s k.) a parthusokról, soknejűségöket és harcsmódjukat is kimeri-

tően ismertetve. Tudván azt, hogy *Poseidonios*, az apameai stoikus és Pompejus barátja meg történetírója, a «Polybius utáni idők»-ről szóló nagy történelmi munkájában kiválóan a föld- és néprajzi részletek gondos kidolgozását tartotta szembe előtt, a miért Strabo is főforrásai egyikéül használta művét: önként kínálkozik azon föltevés, hogy Lucanus is bőségesen merített ugyane történetíróból. Catónak a Syrteken át való fáradságos menetelését Livius is elmondta műve 112. könyvében, de meg Strabo is elbeszélte volt tartalmas «Történelmi emlékezései»-ben. Lucanus e kiállott fáradság részletezésének szánja kilenczedik könyve nagy részét (301—949.). Leírja a Syrteket, Libya természeti viszonyait, a nasamonok életmódját s a náluk dívó rögtönítélő bíróságot, szól a szélnek a sivatagon dúló erejéről, elszámálja a temérdek kigyófajt, melyek egészen ellepik itt a talajt, még ez állatok harapásának különböző hatásait is egyenként és körülményesen mondja el, nemkülönben pontosan előadja a gyógymódokat és varázsszereket is, melyeket a psyllék népénél ellenök alkalmazni szokás. E részben szintén egy, sőt talán több idevágó s kimerítő munkából is kellett költőnknek okulást szereznie.

A tizedik könyv egy jókora részének teljesen kétségtelen forrására csak nem régiben mutatott rá a tudományos kutatás. A Cleopatra lakomája után ugyanis Caesar egy Achoreus nevű egyiptomi paptól kérdi s elmondhatja magának a Nilus áradásainak valódi okát s leiratja e szent folyó útját (172—332.). Joggal hivatkozik mindig éber és sokoldalú tudományos érdeklődésére, tervbe vett naptár-javítására, és ebben szellemi nagyságának némi elismerését kell látnunk a költő részéről. Ez utóbbi pedig az említett pap válaszát legnagyobbbrészt,

sőt helyenkint szóról szóra ragaszkodva az eredetihez, nagybátyjának, a bölcselő *Senecá*-nak, csak kevéssel azelőtt (mintegy 63-ban Kr. u.) megjelent <Természettani kérdések> című munkája negyedik könyvéből merítette. Seneca megint művének e részletében leginkább Poseidonioszt követte, a kitől egyenesen is vehetett át még egyet-mást Lucanus abból, a mi költeménye idézett helyén nem mutatható ki Senecától kölcsönzöttnek.

De egyebekben sem hiányoznak oly nyomok, a melyek arra vallanak, hogy Lucanus olvasta mind a Seneca-féle bölcséleti iratokat, mind az ugyane néven ismeretes szomorújátékokat is. S általában véve elmondható, hogy művének kivált erkölcsi elveket tartalmazó részeiben előadása rokon a nagybátyjával, holott költői stilusa leginkább a Vergiliusénak mintájára van szabva; csakhogy elég gyakran szárazon prózai és éppen nem klasszikus kifejezések is kerülnek elő verseiben.

Lucanus *stilusa* inkább szónoki, mint költői. Az őszinte érzés ihlete csak nagyritkán árad művéből. Előadásában mindig az ész és a heves indulat kerekedik fölül, jóval kevesebb része van benne a képzelemnek és legkevesebb a szív bensőségének. Az elmeszizkrák állandó tűzijátékával kápráztat, a melyek épp oly hamar kialusznak, a mily hirtelen volt felragyogásuk. Hasonlatokkal az imént említett okokból takarékosabban bánik. S az előforduló kevésnek egy részét is elődeitől kölcsönzi, főképen Vergiliustól. De egyik-másik a sajátjai közül is sikerültnek mondható. Igen szívhez szóló például az, a melyben Róma fojtó aggodalmát, melylyel a város reménytelenül néz a háborúnak elébe, míg falai közt a nagy levertségtől minden élet és munkásság pang, a gyermeke halálos ágyánál szorongó aggodalommal ülő anya keservéhez hasonlítja,

ki remegve nézi mint törik meg már-már szülötte szemefénye (II. 21. s k.). Természethű és hangulatos tájképet fest, midőn Corneliát vezeti elének, a mint férje fegyvereit és diadalmi ruháit elégeti, s az egész libyai partvidék hosszában fellobbannak a halott tiszteletére gyújtott máglyák. Így gyújtja meg az apuliai pásztor, mikor nyájaival a legelőről elvonul, a fűvet, hogy új termőerőt adjon a lekoppasztott földnek: ilyenkor fellángolnak köröskörül a Garganus, Vultur és Matinus hegyek (IX. 174. s k.). Hogy a teljes szélcsendet szemléltetőbbé tegye, mely a Görögországba átkelő Caesar hajóit nem engedi helyből mozdulni (V. 436. s k.), a befagyott Bosporus képét állítja elének, részben vergiliusi és ovidiusi vonásokkal élve. A széltől szanaszét hányt hajók olyan vonalat írnak le, mint a Strymontól a Nilus felé röpülő darvak esapata (V. 711. s k.). Még aránylag elég elmés és legalább a helyszínnel igazolt az ichneumonról való hasonlat (IV. 724 s k.). A mint ez állat az iszapban meglapulva, farkával csalja magához a kigyót, hogy aztán biztosan kimért hirtelen harapással megragadja: úgy áll Curio ellen Afrikában leshelyén a ravasz Juba, míg csalogatóul Saburrát tolta előre.

A kifejezés találó ereje és csiszolt éle dolgában Lucanus ritka tökéletességig vitte s itt igazán mesternek mondható. Egy-egy tömör mondat nem ritkán oly sikerült alakot ölt nála, mintha érzezből lenne öntve; ellenben az előadás nyugodt menetét, szelid báját és természetességét hiába keressük művében. Gondolatai rendesen magas és kopogó sarkakon ágaskodva járdalnak, és a szellemes fordulatok után való szüntelen kapkodása erőltetett, esztergályozott alakzatokra, mesterkélt tirádákra vezet, melyek nem ritkán a nevetségésbe hibbannak át a szándékolt

fenségből. Kivált az érczes latin nyelv alakjából kivetkőztetve, a fordítás idegen mezében e mondatok egy része üres bádogként csörömpöl. Joggal híres ez utána-zhatatlan sora (I. 128.): *victrix causa deis placuit, sed victa Catoni* (álljanak bár az istenek a győztes pártjára, Cato a legyőzött híve marad). Metszőbb éllel és találóbban pedig alig lehet szólni, mint mikor ezt mondja például I. 504: *in bellum fugitur* (a háborúba menekülnek, t. i. mennek, de úgy, mint a kiket kergetnek). *Perdant velle mori* (ne legyen nekik szabad önkaratukból még meghalniok sem), mondja Caesar (IV. 280.), mikor katonáinak megtiltja, hogy a szomjúságtól már majdnem halálra tikkadt ellenség harezra való kihívásának engedjenek. Ugyanő így gúnyolja Pompejust: *ultima Pompeio dabitur provincia Caesar* (I. 338.): az utolsó (meghódítandó) provincia, melyet (annyi diadala után) Pompejusra ruháznak, Caesar. De már igen kihegyezett negéddel szól egy Caésar-párti, mikor szolgálatra való feltétlen készségét így fejezi ki (I. 372): *iussa sequi tam posse mihi quam velle necessest* (parancsod teljesíteni nem csak akarnom, de tudnom is kell). Aztán meg azt ugyan megszoktuk, hogy «Rómá»-t mondjanak pl. a költők a város lakói, vagy ura helyett, de Lucanus ennél már jóval tovább megy a következő helyen. Pharsalusból Pompejus Lesbosba kel át Corneliához. Szerencsétlenségökről beszélnek mind a ketten s az asszony szavai könnyekig hatják meg a köröttük álló mityleneieket, a min Pompejus is könnyekre fakad. De mennyire kizökkenünk nyomban a hangulatból, mikor ezt olvassuk (VIII. 108.): *siccae Thessaliae confundit lumina Lesbos*, a mi annyit tesz, hogy szeme, mely Thessaliában száraz maradt, Lesbosban (és Lesbos lakóinak részvéte által) könnybe lábad.

Nagybátyjához, a bölcselő Senecához hasonlóan Lucanus is egészen agyonnyargalja szüntelen változatos szemfényvesztő játékával egyes gondolatait és ötleteit. Fronto, M. Antoninus tanára és az írásművek stilusának kitűnő szakismeretű bírálója, e kaczer játékot a pantomimus tánczához hasonlítja, ki ugyanazt a szövetdarabkát a legkülönbébb tárgyak alakítására használja, s majd hattyúfarkat utánoz, majd a Venus haját ábrázolja vele, majd meg a Furiák ostorává fonja. Példa gyanánt rendre veszi a Pharsalia hét első sorát és kimutatja róluk, hogy semmi egyebet nem tartalmaznak, mint a polgárháború elítélését hétféle ismétlődő változatban.

- Verselésére rendkívül nagy gondot fordít a költő. A hatméretű vers végén rendszeren, de gyakran a sornak a főmetszet után következő egész második felében is egybe esik a szóhangsúly a méret emelkedésével, úgy hogy itt a sor üteme, a mely az első részben erősen emelkedett, alászáll. Ez és az ötödik láb trochaeusi metszetének teljes kizárása, ha csak nem jár vele együtt a negyediknek emelkedése utáni metszet, némi merevséget és egyhangúságot kölcsönöz verseinek. A magánhangzók összevonását csak a könnyebb ejtésű esetekre szorítja, s általában ritkán él vele, hogy a szavak teljes hangzatosságát lehetőleg épen tartsa.

Az alak e mesteri kezelése annál szembeszökőbb, ha meggondoljuk, hogy e dús tartalmú s 8000 hexameternél többre terjedő munka csupán néhány év terméke, a melyek folyamán még e mellett politikai pártezők követése is igen legfoglalta a fiatal költő idejét. Mondtuk ugyanis már, hogy a heves és meggondolatlan ifjú a Piso-féle összeesküvés zászlóvivőjének szegődött. Hosszas tanakodás után végre abban egyeztek meg, hogy Nerót leszűrik s

aztán Pisót kiáltatják ki a katonasággal császárrá. De a tervet az összeesküvők egyikének szabadosa elárulta; ez az áruló kivallatás alá fogatván, egyéb részesekéi közt Lucanus nevét is följelentette. A költő ugyan sokáig tagadta részességét; de mikor utóbb a büntetés elengedését ígérték neki, elég gyáva volt a nyomorult, alázatos bűnbánata jeléül, a saját anyját, Aciliát és még többeket is az összeesküvésben való részvétellel vádolni. Jutalma különben csak az lett, hogy később a császár, úgy mint több előkelő büntársához, hozzá is elküldte az orvost azzal a parancscsal, hogy maga vessen véget életének. Utolsó iratában, melyet atyjához intézett, még rendelkezik költeménye némely helyének kijavítása iránt, erre bőséges lakomához ül s ezután felnyitattja karjainak ereit. A mint lassankint hűlni érzé lábát s kezét, még érczes hangon szavalta el Pharsaliája azon verseit, a melyek egy katona elvérzését írják le (III. 635. s k.). Ezek valának végső szavai. A Kr. u. 65. esztendő áprilisának utolsóján halt meg, életének 26. évében. Az anyja ellen indított per függőben maradt. Atyjának, Melának pedig torkára forrott a fia kinn lévő pénzei behajtására fordított túlbuzgó igyekezete. A megholtnak egyik legbizalmasabb barátja, alighanem a késedelmes adósok egyike, állítólag Lucanustól származó leveleket koholt, melyekből atyja is bűnrészesnek tünt ki a Piso-féle összeesküvésben, s e leveleket Nerónak tudomására juttatta. Ennek ez a dolog éppen kapóra jött, hogy a mire már rég leste az alkalmat, hivatalnoka nagy vagyonát kövér zsákmányul ejthesse. Mela elé táratta tehát a terhelő okiratokat s ezzel arra készítette, hogy önként messe fel az ereit.

Lucanus ifjú feleséget hagyott maga után özvegyen, Polla Argentariát, kivel boldog házasságban élt vala.

Lehet, hogy az a pár szó, a mit Pompejusszal szerelméről s ennek elhatározásaira való hatásáról mondat, a költőnek saját szivéből fakadt (V. 727. s k.). Polla előkelő származású, gazdag és finom műveltségű nő volt: Statius, a ki elhunyt férje születésnapján egy a megholtról emlékező költeményt ajánlott fel neki (Silv. II. 7., a 93. évből), dicséri bájos, tiszta erényű és szeretetreméltó voltát. Martialis ugyanez idő tájban (92. és 96. közt) még pedig szintén a férje születése napján, ismételten pártfogója gyanánt üdvözli az özvegyet (VII. 21., 23.; v. ö. X. 64.). Később még egyszer férjhez ment és ismét költőhöz.

Jóllehet bevégzetlen és a három első könyvön túl a szerző simításai nélkül maradt, mégis igen nagy sikert aratott a Pharsalia. Igaz, hogy már ó-kori műértők szemében is inkább történelmi (csakhogy vajmi gyenge) mű, mint költemény értékével bírt. Quintilianus is elismeri ugyan róla, hogy hév és szellem van benne, de inkább a szónoknak ajánlja, mint a költőnek tanulmányozásra. De a nagy közönség nem tévesztette meg magát ily ítéletektől: el volt már untig telve a mythologiai epopoeákkal; s éppen a szónoki köntösbe öltöztetett történelmi tárgy a benne nyilvánuló erős köztársasági irányzattal volt az, a mi általános érdeklődését fölkellette. Statius túlzó magasztalással legalább is az Aeneis mellé s Ennius, Lucretius, az epikus Varro és Ovidius fölébe helyezi a költeményt. Még Suetonius is hallotta nyilvánosan előadatni. A könyves boltokban rohamosan kapkodták el, s szüntelen új meg újabb másolatokat kellett belőle készíttetni. A Saturnaliák ünnepén számos példánya volt ajándékképen forgalomban. Ilyek egyikébe ezt írta Martialis: «Vannak ugyan, a kik nem tartanak költőnek, de a könyvárus, a ki engem elád, annak tart» (XIV. 194.).

A költő maga halhatatlanságot követel művének. Erős önérzetének kifejezése kedvéért, meg hogy egyúttal kora régiségteni és mythologiai szélhámosságát nevetségessé tegye, kissé erőszakolt kitéréshez folyamodik, mely érdekessége mellett is elég kirívóan elárulja, épp a főeseményekkel való laza összefüggése által, a mögötte rosszúl rejtőző czélzatot. Mig ugyanis a győztes Caesar futó ellenségét nyomon követi, útja közben egy kis vargabetűt csináltat vele költőnk, hogy a régi Tróját meglátogattassa a vezérrel (IX. 961. s k.). A hajdani híres város helyén azonban vadon erdőt, a templomok helyett korhadt fatörzseket talál a római. A talaj egészen be van bozótosodva, s már a romok is elpusztultak. A szolgálatra kész kalauz azonban, a ki előkelő vendégét a helyszínen körülvezetgeti, minden emlékezetes pont nevét megtudja mondani s megmutatja a Hesione szikláját, Anchises és Venus találkája helyét, a barlangot, a hol Paris ítélkezése történt, valamint azon helyet is, a honnan Gany-medest a sas elragadta: szóval «nincs egy kődarab az egész térségen, a melynek neve ne volna». A látogató egy kiszáradt patak medrén kel át s meglepetve hallja, hogy ez a híres Xanthus; nem is sejti, mikor lábai a magas fűben Hektor hamvai fölött járnak; néhány szét-szórt kőre nagy komolysággal mutat a vezető, mint Zeus Herkeios oltárára. Félreismerhetetlen a jóízű irónia, melylyel a szerző ez archaeologiai sétán hősét kíséri: nem lehetetlen, hogy atheni főiskolai tanuló korában magának is volt alkalma hasonlót tapasztalni. Most azonban, a földi dolgok e mulandóságával szemben, egyszerre megkapja a költő hatalmának gondolata, ki sorsuk ellenére kiragadhat a feledés moha alól s halhatatlanná tehet mindeneket. Így Caesarnak sincs oka a trójai és a görög

hősökre irigykednie, mert a míg a smyrnai lantos dalai élni fognak, mindaddig, így szól költőnk, rólam és rólad is lesz az utókornak tudomása: «Pharsaliánk élni fog, s nem jöhet oly idő, mely sötét feledségbe boríthatná». Ime, hová ragadja hatalmas önérzete a költőt, ki itt nem átallja magát a szabadság gyűlölt ellenségének Homerosaként vele egy sorba állítani. Pedig ahhoz, hogy igazán nagy költő lehessen, a különben rendkívül tehetséges ifjúnak mindenekelőtt nem volt szilárd jelleme, s innen műveiben azon benső, nyugodt meleg hiánya, mely csak egyenes, igaz lélekből árad, ezért nincs meg bennök az őszinte ihlet napfényes derüje s az igaz érzés egyszerűsége. Homerosról, az egyetlenről nem is szólván, mekkora ür választja el költőnket csak a mantuai epikustól is! Az ő példájából is kitűnik, mily megbízhatatlan kezeséget nyújt a korán érett ifjúság arra, hogy tökéleteséig érlelje s teljességben beváltsa nagy ígéreiteit.

A költő életírói még többrendbeli mellékmunkáiról is emlékeznek. *Medea* című befejezetlen szomorújátéka Ovidiusszal (és talán Senecával is?) akart versenyezni. Tizennégy szövegkönyvet (*salticae fabulae*) írt némajátékok számára, a mely elég jól jövedelmező mesterség alig mondható ily tehetséghez illőnek. Ledér epigrammái közül Martialis (X. 64.) idéz egy szennyes tartalmú ötméretű verset, még pedig elég szemérmetlenül a költő özvegyéhez intézett sorai közt, hogy vele saját sikamlóságait mintegy mentegesse. Össze valának gyűjtve azon ajánló versei is, melyekkel a Saturnaliákon szokásos ajándékokat kísérte volt, továbbá tiz könyvnyi tarka változatosságú rögtönzet, a mely könnyedén hevenyészett vázlatokat a rómaiak a kedvelt «*silvae*» gyűjtőczim alá szerették egybefoglalni; ezek közt lehetett a Statiusnál

dicsérően kiemelt «tréfás beszéd» is, melyet a költő Pollához intézett.

A rhetor-iskola e tanítványának prózai stílus-gyakorlatai közül alighanem a legnagyobb feltűnést Rómának 64. július 19-én támadt égéséről szóló beszéde kelthette. Vajjon nem Nero megrendelésére írta-e ezen szónoklatot, a kinek akkortájt még kegyében volt?

Nem ugyan a választott tárgy, mint inkább annak Lucanusnál szárazon rationalista és irányzatos feldolgozása elleni rosszalást fejez ki Petronius egykorú regényének egy részlete. E regényben *Eumolpus*, a költő, tolmácsolja e helytelenítő véleményt, s habár nem nevezi meg egyenesen Lucanust, szavaiból elég világosan kitűnik, hogy őt illeti a feddés. Itt halljuk legelőször, a mit a későbbiek is ismételtek, hogy egy a polgárháborúról szóló eposznak nem szabad mindenekelőtt az események egyszerű elbeszélésének lennie (mert hisz ezt a feladatot sokkal jobban megoldják a történetírók), hanem a fődolog, a mit ily műtől joggal követelhetünk, költői lendület, s a mit éppen nem szabad belőle kihagyni, az az istenvilág beavatkozása, szóval a mythosi elem. *Eumolpus* szerint az egésznek inkább mintegy az istenségtől megihletett költő látomásának színét kellene viselnie, nem pedig a lelkiismeretes hitelességű adatok elsorolásaét. S hogy e nézetét támogassa, mutatóul majdnem 300 versre terjedő töredékben elmondja ő maga a polgárháború kitörését, a mivel kétségtelenül a Pharsalia bevezetésének ellenképét akarta élénk állítani. Mindjárt a közszellem leírásán, az erkölcsök és állapotok festésén kezdi, a melyek posványából a kor csak a háborúban vélt kigázolást remél-

hetni. S ezzel aztán megered az elbeszélés fonala, még pedig mindjárt a föld feletti és alatti hatalmak beavatkozásával. Leírja a Nápoly és Puteoli közötti barlangot, a mely a borzalmas alvilági mélységekbe vezet. Itt az árnyak fejedelmét Fortunával beszélgetésben találjuk: a rómaiak elbizakodottsága, úgy mond az isten, már tűrhetetlen, ismét vérnek kell megfékezésükre folynia. Fortuna igazat ad neki s késznek mondja magát kívánata teljesítésére. Lelke előtt már feltűnni látja a philippii csatatért, Thessalia lobogó máglyáit, az iberek hulláit, Libyát és Actiumot. Charon esolnaka bajjal lesz elég annyi árnyak átszállítására, egész naszád-rajra lesz szükség, hogy e munkát győzze (—121.). Fenyegető csodajelek sora jósolja előre a halandóknak a reájok váró viszontagságos időket, s e jóslatokat csakhamar igazolja is Caesarnak Galliából való felkerekedése. A Graji Alpesek ormán (a Kis-Bernáthegyen) tart a vezér buzdító beszédet csapataihoz, fogadkozva, hogy csak kénytelenítve ragad fegyvert (—176.). Szavainak hatását kedvező előjelek erősítik (—182.). Mig Caesar előnyomulásában az elemek zordonságával küzködik (—218.), Fama megelőzi őt és sebtében Rómába repül s itt rémületet terjeszt. Most az általános szorongó félelem és menekülés leírása jó, melyben Pompejus is részes (—244.). De még az isteneket is megtéveszti e nagy ijedelem, s legelsőnek Pax futamodik meg a földről az alvilágba rejtőzve el. Őt követik Fides, Justitia és Concordia; holott a sötétség ádáz szellemei, Erinys, Bellona és mások a föld színére jönnek a mélységből (—263.). Az égiek két pártra szakadnak: Venus, Pallas és Mars Caesar mellé, Diana, Mercur és Hercules ellenben Pompejus pártjára állanak (—270.). Tubák harsogása közben emeli fel a borzalmasnak rajzolt Discordia pokoli iszo-

nyatot keltő fejét, s az Apennin tetejéről lázító beszédet intéz népek- és egyesekhez és kiosztja köztük a szerepeket.

E mutatványban ismét régi jogához juttatva látjuk az ősi mythikus eposz egész hagyományos gépezetét. Egyebekben azonban nem egy dolog mégis Lucanusra emlékeztet. Itt is elég erős a szónoki elem, és a verselés az övéhez hasonló gondosságot mutat. Az egész különben egyáltalában nem hat teljesen kidolgozott műremek gyanánt, s a célja nem is több, mint hogy a szerző elvi álláspontját példával világítsa meg. A persiflage szándéka pedig egészen távol áll tőle.

Leíró költészet.

Nero korának a természettudományok iránti érdeklődése, a melyet az idősb Plinius nagy encyklopaediája és Lucius Seneca munkája jellemez leginkább, egy az első évszázadból fenmaradt névtelen tankölteményből is kitetszik.

Már Vergilius is a teremtés csodáinak dicsőítését tekintette volt a költő legmagasb feladatának, s egy ily tárgyú mű megírását tűzte volt ki későbbre önmaga elé (II. köt. 47). Azóta ez irányban még növekedett az érdeklődés, de nem akadt egy második Lucretius, a ki e nehéz tárgyakat fönséges előadással és költői alkotóerővel győzte volna megénekelni. A Tiberius-korabeli csillagászati és csillag-jóslástani költemények mellé csatlakozik későbbi időből egy névtelen versezet, a mely *Aetna* címen azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a csodálatos hegy vulkáni természetének physikai magyarázatát adja.

A szerző nagy tisztelettel viseltetik tudománya iránt s (mint Manilius) épp ezért mélyen megveti az egész mondanvilágot és költészetet. Nem éppen terjedelmes (mindössze 646 hexameternyi) költeményének mindjárt az elején hosszú sorát számlálja el azon tárgyakra, melyek feldolgozása izetlenség az ő szemében: ilyenek lennének az aranykor leírása, a kolchisi dolgok (az aranygyapjú regéje), Trója lerombolása, Niobe, Thyestes, Kadmos és Ariadne. Gúnyolódva és nyilván valamely határozott példára való czélzással vázolja egy a gigasok harcáról szóló eposz körvonalait. Vajjon nem Ovidius ifjúkori munkájának szól-e ez oldalvágás (II. 288.) s nem ismerte-e a szerző e művet? Az istenek erotikus czélzáttal elmesélt átváltozásait, a Tartarus és büntetéseinek leírását, szóval a költők mindennemű hazudozásait s az ilyekkel szereshető dicsőséget is kevélyen elutasítja magától, tehát egészen a Lucretius elvét követi, csak az a kár, hogy az ő szelleme híjával; könnyű volt neki ilyenképen a költői leleményről lemondania, a melylyel úgysem birt. És nem különös-e, hogy mégis e lenézett balgaságok kölcsönöznek helylyel-közzel egy-egy virágocskát sivár költeménye némi élénkítésére! Mintegy pihenőül a nehézkes természettani értekezések közben, műve vége felé hosszadalmas leírását adja azon nevezetes látnivalóknak, a melyek kedvéért az emberek nagy útakat sem sajnálnak tenni (Athent, Spártát, Thebaet, Tróját, nevezetes sirokat és régiségeket meglátogatni, képeket és szobrokat nézni), hogy mindezzel ellentétben aztán a természetre mutasson, mely mindenekfölött megfigyelésre és tanulmányra méltó, s ezzel átmenetet keressen azon emlékezetes eset elmondására, mely az Aetna egy kitörése alkalmával történt.

Hosszas, vitatkozó kitérésekre való hajlandósága előtör elméleti fejtegetései közben is. Egyebek közt (a 94. vers-től kezdve) a természeti erőkről szól, melyek (mint tűz és szelek) a föld benső üregeiben dúlnak és tombolnak s a kitörések okai. Egy ily katastropha rövid leírása után (199. s k.) belekezd annak megértetésébe, hogy honnan nyernek ez erők szüntelen megújuló táplálékot, s mi okozza időnkint beálló nyugodalmukat (219. s k.). Ehhez a magyarázathoz annak a megfontolásából merít újabb erőt s bátorságot, hogy mennyivel életbevágóbb éppen ez a kérdés mindazoknál a csillagászati és kosmologiai kutatásoknál, melyek az egész eget bekalandozzák, míg a legközelebbit, a mi a talpuk alatt van, a földet, elhanyagolják. Szól azután a talaj gyakorlati kizsákmányolásáról is, a melylyel az emberek belőle aranyat és ezüstöt ásni, termésével csüreiket és pinczéiket megtölteni vajmi szorgosak; pedig mindezeknél sokkal fontosabbak a szellem kincsei, melyek megtanítanak bennünket arra, hogy pusztá természeti tüneményeket, minők az Aetna kitörései is, ne csodáljunk meg néma babonás félelemmel, a nélkül, hogy okaikat ismernők (281.). Alig ismerhető félre e támadásnak részben egy Aratus, Germanicus és mások csillagászati tankölteményei, részben és kiválóan pedig a Vergilius Georgicái ellen intézett éle; hisz épp a mantuai költő tűzte ki maga elé legmagasb czélul az égi testek pályáit és járását illető nagy kérdések megoldását (Ge. II. 478. s k.); s ugyancsak ő az, a ki a cyklopsok kovácsműhelyét ismételten az Aetna gyomrába helyezi, továbbá azzal a mesével is egyetért, mely e hegyről azt tartja, hogy Enceladus óriás fekszik alatta, a kinek egyik oldaláról a másikra fordulása alkalmával a hegy környékét földrengés rázza meg. Mindezek

oly mesebeszédei a költőknek, a melyek ellen megbotrányozással és gúnyolódva fordul a mi szerzőnk (29. s k., 71. s k.). Az istenek, a mint ő mondja, nem foglalkoznak oly alacsony mesterségekkel, minő a kovácsság: ők az égboltozat magas fenségében trónolnak (32. s k.). Megrója az Aetna dübörgésétől való babonás félelmet s azokat, a kik azt képzelik, hogy onnan a mélységből fenyegető hatalmak emelkednek lázongva az ég ellen, s hogy a Tartarus megrepedezik ilyenkor (279.); és mégis mit tett csak kevéssel előbb maga is; nem kezdte-e régi jó költői módra maga is elmesélni, hogy az Aetna kitörésekor Juppiter is elszörnyűködött a hatalmas tűzözön láttára s attól tartott már-már, hogy a gigasok talán újra feltámadnak ellene s az alvilági seregek tartarusi lakóhelyöket megint az éggel akarják felcserélni (205. s k.). E három polemikus részlet aránytalan terjedelme, melyek a rövid záró elbeszéléssel együtt az egésznek több mint egy harmadát teszik, arra vall, hogy a szerző nem volt nagy mester a szerkesztés dolgában s másrészt, hogy nem igen bizott elméletének olvasójára gyakorlandó nagy vonzóerejében. A víznek és levegőnek a hegy belsőjében kifejlődő hatását gépeken és a szabad természetben látható némely jelenségeken igyekszik érthetőbbé tenni. Hosszasabban időz a pyrit (*lapis molaris*) tulajdonságainak leírásánál, a mely a vulkáni kemenczének szerinte legkiválóbb fűtőszere.

Hogy az Aetnát saját szemével látta, az kétségtelen; sőt azt hinné az ember, hogy valamelyik kitörését is megélte. Egyéb látnivalókkal ellentétben lelkesülten ajánlja ennek a természeti csodának a megnézését (601. s k.). Nem csak a krater (178. s k.) alakját írja le, továbbá a fölötte legderültebb időben is lebegő füstfelleget (333.

s k.), hanem magát a kitörést is (197. s k., 359. s k., 462. s k.), úgymint a hegy belsejének dörgését (294. s k.) és a tűz kilövellését (328. s k.), mindenekfölött pedig a lávafolyamot (484. s k.), még pedig ezt oly szemléletes-séggel, hogy az ember szemtanút vél hallani. Igaz ugyan, hogy a Kr. u. első évszázad idejére csak egyetlen hiteles tanúsággal igazolt kitörés esik, a 72. évben. De tudjuk, hogy e hegy vulkanikus jelenségei teljesen sohasem szünetelnek.

Végezetül az előzők szárazságaért mintegy kárpótlás-képen azon híres catanaeai testvérpár esetét mondja el a szerző, kik az Aetna egy kitörése alkalmával agg szüleiket, egyetlen kincsöket, az egyik az atyját, a másik az anyját kapva fel a vállára, úgy czipelték ki az utánuk rohanó lávafolyó elől menekülve, a mely, midőn elérte őket, esodálatos módon kettévált s a derék fiúknak szabad utat engedett, holott a többiek, a kik holt érték-tárgyaikat hordták görnyedve, a tűzőzönben odavesztek (606. s k.). Ezt a szép történetkét ugyanazon nevek említésével és a részletes leírás vonásaiban is teljes megegyezést mutatva mondták el görög írók is, mint például Strabon, a kiknek közös forrásaul a stoikus *Poseidonios*-nak az Okeanosról szóló művét tudjuk. Minthogy ebben az Aetna kitöréséről is kiválóbb részletességgel volt szó, különösen a láváról és ennek hatásairól, szinte önként következik a föltevés, hogy e költemény szerzője ezt a császárság korában nagyon olvasott munkát akár közvetlenül, akár csak közvetve szintén felhasználta. Ugyanebből magyarázható szerzőnk természettani nézeteinek a Senecáéival való feltűnő egyezése, a ki «Természettudományi vizsgálódásai»-ban éppen *Poseidoniosra* támaszkodik nagy erősen.

A költemény szerzője ismeretlen; minden kísérlet, mely eddig neve kiderítésére irányult, eredménytelen maradt. Ha a Vesuv 79-ben Kr. u. történt híres kitörését megérte volna, aligha mulasztja vala el róla megemlékezni, a mire például igen jó alkalma lett volna a látvaról szóló részben. Igen valószínű, hogy egy helyütt azt a mester-séges vízművet érti (294. vers), mely Claudius császár parancsára készült, s melyben a Nero örökbefogadása alkalmával ettől rendezett tengeri viadal (50-ben Kr. u.) látványosságai közt egy ezüst Triton bukott fel a Fucinus-tóból, trombitájával a harezi jelt megadva. Midőn Seneca barátját Luciliust, Sicilia procuratorát levelében (79.) felkéri, hogy Siciliáról szóló, éppen munkában lévő költeményében melleleg írja le okvetetlenül az Aetnát is, és hogy éppenséggel ne riasztassa magát vissza e vállalattól elődeire való tekintetből, ilyenekül ugyan megemlíti Vergiliust, Ovidiust és Cornelius Severust (a ki a siciliai háborút megénekelte), de erről a költeményről hallgat: ez tehát akkoriban (57 és 64 közt Kr. u.) még nem lehetett ismeretes. Ezekben körülbelül adva vannak amaz időhatárok, melyek közé keletkezésének esnie kell. Az a föltevés, hogy talán éppen ez a Lucilius írta, minden szilárdabb alap híjával van.

Világosabb czélzásokat korára és személyes körülményeire különben sem tett a szerző; dicséretére legyen mondva e részben, hogy mellőzte valamely kortársának hódoló apostrophálását is. Kizárólag Apollo és a múzsák szolgálatában állónak mondja magát, kiknek segítségével esedezik költeménye elején (sajnos, vajmi csekély sikerrel). Bár magáról egyáltalában nem szól határozottabban, annyi mégis kitetszik verseiből itt-ott, hogy stoikus hatás alatt állott; egyszer Herakleitost is idézi. Általános mű-

veltségét nem lehet tagadni: abban csak kora izlésének hódol, hogy mythikus vonásokra való rejtélyes czélzásokat szeret ő is tenni. Hogy kifejezése módjában Lucretiust és Vergiliust utánozza, az költeménye tárgyából önként következett. Azonban nem igen sikerült neki e tárgy merevsége fölött biztos mesterkézzel úrrá lennie. A hol megszokott csapáson halad, ott világosan ír, s kevéssé bántja őt az erőnek erejével szellemeskedés beteges viszketege. Különben még azon szánalmasan megrongált alak, a melyben fáradságos munkája a késő korra jutott, szintén hozzájárul ahhoz, hogy megnehezítse versei élvezését, de ugyane körülmény egyúttal azt is tanúsítja, hogy már az ó-korban sem sokat gondoltak velök. Gazdátlan jószág gyanánt találtak menedéket Vergilius állítólagos ifjúkori költeményei azon régi gyűjteményében, melybe a mantuai költő néhány hiteles irata mellé annyi idegen, bár magában elég érdekes hamisítvány keveredett. Servius, Vergilius magyarázója, elég kritikátlanul az Aeneis szerzőjének tulajdonítja ezt az Aetnáról szóló költeményt; holott Donatus (vagy Suetonius?) a költő életírója, legalább nem hallgatja el, hogy e részben szétágazók a vélemények.

Jóval szerényebben lép föl az előbbinél az idylli tanköltemény egy kísérletével a derék L. Junius Moderatus *Columella*, kortársának, a bölcselő Senecának földije is, a mennyiben szintén spanyol (gadesi) származású. Még ennek életében írta meg prózában tizenkét könyvét a mezőgazdaságról, mely neki magának is fő és kedvelt foglalkozása volt. P. Silvinus kívánatára, kinek művét ajánlotta, mintegy munkája betetőzéseül, rászánta magát,

hogy a *kertészetet* hatméretű versekben énekelje meg, ezzel mintegy kitöltve azt a hézagot, melyet nagy elődje, Vergilius, mezőgazdasági tankölteményében követői számára pótlandónak hagyott (IV. 147. s k.). Ez eredetileg az egész prózamű záradékául szánt költemény utóbb tizedik könyvül sorakozott a többiek közé. Columella, ki elég szerényen vélekedik mind a saját tehetségéről, mind tárgya fontosságáról, becsülettel igyekezett nagy mintaképe hangulatát lehetőleg utánozva, kitűzött feladatát az ő szellemében megoldani. (L. 1. s k. v., 434. s k. v.) Értelemmel és jó ízléssel használja Vergilius előadásmódját, és nyelvezetének nemes egyszerűsége, kifejező plasztikája nagyon is az ő javára üt el kortársainak szellemeskedő czikornyák után való ideges kapkodásától. Mindemellett azonban korántsem hiányzik előadásából a derült báj s a költőiségnek az élettelenbe is lelket, a száraz mesterségszabályokba is eszményibb lendületet lehelő varázsa, mely az ó-kor remek tankölteményeinek annyi benső melegséget és ihletszerű emelkedettséget kölcsönöz. Miután a bevezetésben röviden szolt a hely megválasztásáról, a talaj kellékeiről és öntözéséről, végig kíséri a kertészt egész évi munkájában s ennek eredményeiben, kezdve a késő őszi föld-felásáson és a vidám Bacchus-ünneppel végezve, melyen a leszüretelt szőlőből a nedűt kisajtolják. Nem díszkertet akar leírni, ezt mindjárt eleve kijelenti. Nem akar ő semmit sem tudni a görög mesterek márványszobrairól: elég az ő kertje közepén a veteményeket őrző Priapus otromba fatuskója, hogy gyümölcseit pajkos gyermeköktől és vakmerő tolvajoktól megvédje (29. s k.). Jóízűen elmókázik, a hol a paraszt kertésznek a megművelendő talajjal való rokonságából vezeti le ezzel szemben követendő magatartását. Az ősökkel nem dicse-

kedhető földszülötte őstermelő, kire kemény munka vár e világon, jól teszi, ha amúgy istenigazában hozzá lát anyjának, a földnek, megműveléséhez, mindenekelőtt derekasan megtépázva ekéjével és esákányával az öreg haját, megszakgatva ruháját, sőt nem kimélve a háta bőrét, de még a beleit sem, a melyeket ugyancsak fel kell túrnia s össze-vissza furkálnia (58. s k.). Az éhségét csillapítsa trágyával (82.). S ha végre tisztára fésülte és szépen takarosán kiöltöztette, akkor tavaszi virágokkal hinti tele az ölet: viola, nárcisz, tátóka, liljom, jáczint és ibolya meg rózsza kerülnek belé, de legkivált egész sereg hasznos növény és konyhavetemény. Most a jó anya áldott állapotban van (141.) s ilyenkor kitartó gondos ápolásra van szüksége, főképen pedig nem szabad soha szomjúságot szenvednie. Ha aztán a megtermékenyült anya testéből elősarjadzanak a viruló hajtások (146.), gondosan el kell ezek útjából minden gyomot és gazt takarítani. Ilyen módon rajzolgatja ki s eleveníti fel később is itt-ott (157. s k., 194. s k., 207. s k., 257.) e kedves hasonlatot a költő, a nélkül, hogy kicsinyes részletezése és nehézkes túlzása által úntatna vele. Természetesen nem mulasztja el a termékenyítő erejű tavaszt költői lelkesedéssel ünnepelni, mint a melynek idején az egész világ lelkét Venus illetésétől kéjes vágy tölti el (197.), a mikor maga a legfőbb isten is, mint egykoron Danae ölébe, eső képében a földre száll. De csakhamar félbeszakítja ez elragadtatása szavait, magánál nagyobb tehetségre hivatkozván, kit Apollo kent fel, hogy a természet szent orgiáit és az ég titkait megénekelje, Cybelét, Bacchust s magát Apollót újjongó dalokkal dicsőítse (217. s köv.). Vajjon valamely korabeli költőnek akart-e itt hódolni? Talán Caesius Bassusra, avagy éppen magára

Neróra czéloz, Apollo kedveltje- és követőjére? Igen elbájoslóan írja le alább (255. s k.) a kertek üde virágdisztét. Meghívja a nymphákat összes mondákban emlegetett kedvelt tartózkodási helyeikről, ide szólítja azokat is, kik az Enna-mezőn tánczoltak, a mikor közülök Ceres liljomot szedő leányát az alvilág ura elragadá, — mind valamennyit meghívja, hogy könnyed lépteikkel lejtessenek e kertbe és szedjék tele virágaiból kosaraikat. Itt nincs mitől tartaniok, rabló itt nem lesekedik rájuk, mert itt tisztelik a szűzies hűséget s a jámborságot jelképező penatéseket. A Floraliák ünnepén mindenek telvék vigasággal és gondtalan nevetés hangzik mindenfelé. Künn a mezőkön ütnek tanyát s itt lakmároznak. A nap még enyhe meleget áraszt; szívesen leheveredik az ember a fűre s iszik a forrás csörgedező vizéből, mely nem melegebb, de nem is hidegebb a kellőnél.

Szerzőnk nagy virágkedvelő. Virágai színpompáját nem adná a legdrágább biborért, nem a legragyogóbb csillagok fényéért s az Iris égi szalagjáért sem (286. s k.) De nem fukarkodik velök, hanem szívesen részeltet bennök másokat is. Hajnal előtt s napnyugta után is ám szedjenek belőlök szerelmi ajándécul, meg a városi piacz számára. Látjuk a tornyosra megrakott kosarakat tele jáczinttal, rózsával és sok más virággal; este meg a hazatérő virágárust, ki keresményével megtömve zsebét, még Bacchusnak is juttathatott belőle egy kis áldozatot, melytől most tántorog is valamelyest az úton (310.). A mint a gabona megérik, megint a kertész dolga az aratók élelméről is gondoskodni; ő küldi nekik a vörös- és fokhagymát, mákot és ánizst csomókba kötve, és szerencsét áhító áldások tetézik az árút eladásánál (311. s k.). Ámde a nyár sok kártékony féreggel, zivatarral és pusztító rozs-

dával is látogatja a veteményeket: ezek ellen sok mindenféle bűbájosság és varázslat segít, minőket a tuscoktól és a görögöktől tanulhatni (—368.). Időközben azonban elérkezik a kelkáposzta kivágásának, a főzelékfélék és gyümölcsök szedésének az évadja is. Itt az uborkának és a töknek valamivel több sort szentel a költő a többinél (378. s k.), ki azt sem felejtí el megemlíteni, mi mindenre lehet a kivájt tököt használni, mely szurok- és méztartónak, vízmerőnek, boros palaczknak, sőt úszóövre alkalmazva is használható. Végül az ambrozia-illatú gyümölcs, legelől a dinnye, a szeder, a füge, barack stb. és legutójára a szőlő következik a betakarítás során.

Kimerítőnek és a tárgyat teljesen felölelőnek e rövid (mindössze 436 hexameternyi) ének épp oly kevésbé mondható, mint a Vergilius nagyobb műve. Erre különben már csak azért sem volt szükség, mivel a szerző következő könyvében ugyane tárgynak még egy feldolgozást szánt prózában. De így is kedves, csinos és eleven színezetű képecskét, valóságos csendéletet, sikerült festenie, mely kecsesen illeszkedik a szerző tankönyve keretébe. Ez utóbbinak e kis költeménnyel magasb lendületet és több fényt sikerült adnia, takaros verseivel pedig jóleső tanújelét nyújtotta annak, hogy még az ő korában nem pártolt el a múzsa teljesen a mindennapi élet anyagi tárgyaihoz kötött szakember írásaitól sem.

Milyen száraz és szegényes e csinos kis művecske mellett a *tengeri halakról* (*Halientica*) szóló azon töredék, melynek részben gyalázatosan megviselt és megcsonkított 134 hexameterjét nem csak a mi ránk maradt kéziratok díszítik fel Ovidius nevével, hanem a melyet már

az idősb Plinius is 32 kötetes nagy gyűjteményes munkájában minden habozás nélkül a Pontusba száműzött nagy költő utolsó munkái közé számított. Pedig a silány művön nem látszik meg az ovidiusi szellem egyetlen rá tévedt sugara sem. Minden bevezetés nélkül azonnal a halak ravaszságáról szól a szerző, melylyel mindenféle furfangos módon ki tudják kerülni a horog és a háló veszedelmét; ezután pedig a halak partmenti és nyílt-tengeri tartózkodási helyeiről beszél. Egészen iskolás modorban, minden legkisebbke báj és üdébb hangulat híjával mondja el, hogy a halak az őket fenyegető veszélyekből való ügyes és okos menekvés dolgában fölülmúlják a többi állatokat. Az erdő vadai ugyanis vak dühvel rontanak erejökben bizakodva homlokegyenest veszedelmükbe; mások meg, mint a nyulak és szarvasok, legföljebb gyors futásuknak köszönhetik, ha megmenekszenek. Ehhez járul a tárgygyal semmiféle összefüggésben sem álló versenyparipa győzelmére büszke tartásának (66—74.) meg a kitünő szimatú vadászkutyanak (75—81.) egyébiránt elég csinos leírása. Ez szolgál átmenetül a teljesen a maga mesterkedésére utalt halászhoz, kiről a következő sorok szólnak.

Mennyire hálásnak tetszett s mily kedvelt volt egyébiránt a halak és halászok életének leírása, arról eléggé tanúskodik azon görög költők és prózairók sora, kik az alexandriai korszaktól kezdve Oppianosig (M. Aurelius alatt) e tárgygyal foglalkoztak. Sőt böleselők, mint Aristoteles és a stoikus Chrysiszpos is, figyelmet fordítottak a halak ösztönszerű ügyességére. Oppianos teljesen fönmaradt nagy költeményének helyenkint a szóban lévő latin töredék némely részletével való, részben szószerinti egyezése mindkettejöknek régiebb közös forrására vall.

Ovidiusnak azonban igen mélyre, sőt teljesen a saját színvonala alá kellett volna süllyednie művészetében, hogy oly kifejezésbeli és verselési érdességeket kövessen el s kivált a spondensok oly sűrű használatát engedje meg magának, a minőkkel e költeményben találkozunk. Néhány kifejezésnek, melyek bátran tekinthetők költői köztulajdonnak is, az övéivel való egyezése korántsem elégséges arra, hogy az egésznek elfogulatlan megítéléséből felmerülő alapos kétségeinket szerzősége iránt eloszlassa. Érthető, hogy a száműzöttnek nevét, ki maga is panaszkodott már költői ereje hanyatlásáról, jó üzletnek tetszhetett, könyvkereskedői czégér gyanánt, ez állítólagos hagyatékára akasztani; aztán meg e czikk valóban újat is nyújtott s olyat, a mi a kort érdekelte; hisz Plinius is dícsérőleg mondja róla, hogy másutt sehol elő nem forduló halnevek vannak benne! Ovidius műveinek hiteles összes kiadásába azonban még sem került bele e töredék, csak két közös eredetű keverék-kéziratban van meg.

Iskolás költemények.

E névtelen kontármű után következzenek itt mindjárt még néhány, szintén ismeretlen szerzőtől való verselési gyakorlat említése, melyek mindenesetre ugyancsak a Kr. u. első századból valók. A vigasztaló és gyászoló költemények mindenkoron kiváló helyet foglaltak el az iskolai verselési feladatok között. Magasabb körökben a részvét eme tanújelei bizonynyal nagy keresletnek örvendhettek, úgy, hogy a törekvő kezdőnek elég oka volt, a hozzájuk szükséges technikai jártasság mentül teljesebb elsajátítására iparkodnia. Néhány ilyenfajta mű csupán a benne

elsiratott egyén fényes nevének köszönheti fenmaradását, a mely névvel az augustusi korba igyekeztek e munkák magukat felhazudni, holott közelebbről nézvén őket, azonnal az ovidiusi iskola férezelményeiül ismerzenek fel.

A 745/9. évben, első consulsága idején, Augustus dicsőséges fia *Drusus*, Germaniába vezetett negyedik hadjárata után, midőn a még csak 30 éves herceg egész az Elbáig hatolt előre, csapatainak a Saale és a Rajna közötti visszavonulása közben lováról lebukván, meghalt. Holttestét öcsese, Tiberius, a hosszú útról csak hónapok mulva, már téli időben, hozhatta Rómába. Itt fényes temetést rendeztek számára. Érdemeit két dicsőítő beszéd méltatta, az egyiket künn a város előtt, a flaminiusi szinkörben maga Augustus, a másikat a forumon Tiberius tartotta. A Mars-mezőn felállított sír- emlékére Augustus saját szerzeményű verses feliratot vésetett. Anyja *Livia*, fia tetemeit egész Italián végig kísérte, s bármily nehezen viselte is ez egész gyászúton mély fájdalmát, magán a római temetési ünnepen méltósággal teljes nyugalmat tanusított. De később is kitartó hűséggel viselte drága fiáért valóban mintaszerűen nemes anyai gyászát, minden alkalommal, nyilvánosan úgy mint családja körében, sohasem szünve meg az elhunytat szóban és tettben ünnepelni, emlékének kegyelettel adózni, róla minden adatot mohó érdekléssel hallani s egészen neki élni. A sorstól rá mért csapás illetően módon való viselésére udvari böleselőjének, Areusnak vigasztaló szavai vették őt rá szeliden meggyőző erejükkel, melyeknek a görögök nagy gondolkodóinak dús szellemi kincstárából meritett balsama jótékonyan hatott emelkedett lelkére.

Hogy ily körülmények közt hivatottak és hivatlanok versengve törekedtek a fejedelemnő bánatában való rész-

vétöket versben és prózában kifejezni, őt vigasztalni, az kétségtelen. Tudjuk úgy is, mily virágzó ága volt az irodalomnak a görögöknél az általános és különös alkalmi vigasztaló-iratok szerzése, s mennyire divatba jöttek ezek a rómaiaknál is kivált azóta, hogy a böleselkedés, leginkább pedig az epikureus és stoikus tanok a műveltebbek gondolkodására nagyobb hatással kezdtek lenni. Az öreg Cicero (709-ben) leánya halála után a maga megvigasztalására görög forrásokból, főleg Krantornak «a gyászról» szóló híres iratából merített, de a római történelemből is vett példákkal átszőtt *Consolatio*-t írt. Ugyane címet viseli a Drusus haláláról szóló s Liviához intézett, majdnem 500 versre terjedő elegia is.

E költemény, elég csodálatos, legelőször 1471-ből való nyomtatott kiadásokból lett ismeretessé, s az a pár kézirat, a melyekben eddig fellelni sikerült, valószínűleg fiatalabb e kiadásoknál, azonban egy ezekénél régibb közös forrásra vall. Az a hagyomány, a mely szerint Ovidius lenne e költemény szerzője, oly nyilvánvaló képtelenség, hogy nem is szorul czáfolatra. Annyi azonban igaz, hogy a sulmói költőt elég merészen megrabolta benne egy későbbi utánczója, a ki jóval 745 után, a száműzetésben írott műveit is bőven kizsákmányolta. A szerző azon lovagok egyikének mondja magát (202. vers), kik a Drusus temetésén jelen voltak. De már arról a Castor-templomról is szól (283. s k.), melyet Tiberius a germaniai hadizsákmányból csak 758-ban szentelt a maga és bátyja nevében ez istenségnek. Bajosan tehető fel, hogy Ovidius halála után ajánlotta volna fel valami lovagrendű műkedvelő a koros özvegy császárnénak e megkésett vigasztalását, a melyre ekkor már alig lehetett a czímzettnek égető szüksége. Csinált-virág biz' az, melyet ugyancsak

megkésve tett rhetor-szerzője a rég elhúnytak sirjára; nincs meg benne az őszinte érzés igaz melege, színe és illata, hanem igenis erősen árad belőle az iskola szaga; de azt már bajos eldönteni, vajjon a Tiberius uralkodása elejéhez, avagy a nerói korszakhoz áll-e közelebb.

A szerző különben jól van értesülve Drusus egyéniségéről és tetteiről, nemkülönben halála és temetése közelebbi körülményeiről és a római fegyverek Germaniában kivívott diadalairól is (ide értve a 746. és 765. évekéit is, melyek a költeményben jóslatként említvék). Ismeretei azonban nincsenek fáradságosan összekeresgélve, hanem, úgy látszik, az eleven köztudatból merítvék, sőt nem egy pontban egészen megbízható adalékokkal járulnak a más-honnan reánk jutottak teljesbbé tételéhez. A julius-claudiusi családhoz is elég közelállónak mutatkozik arra, hogy ennek érzületébe és felfogásába magát beleélhesse.

A szokásos módon, részvéte általános kifejezésével és elég szerényen annak beismerésével kezdi, hogy mily könnyű a mások könnyeivel szemben bátor kitartásról és megnyugvásról beszélni. A nagy veszteség óriási voltát teljesen méltányolván, bele képzeli magát az anya büszke reményeibe, ki már nem sokára hazatérő győzedelmes fia diadalünnepén látja magát. S most e helyett íme a temetés gyászpompája! A Capitolium helyett a sirhalom! Meghiúsultak a boldog viszontlátás reményei. Mit segít most rajtad, szegény anya, erényes életed? Fortuna rajtad is kitölté önkényes szeszélyét. Pedig ha más nem, Caesar háza méltó lett volna rá, hogy az emberekkel közös balsorstól kimélve legyen. S e helyett minő sora a keserű veszteségeknek! Marcellus, Agrippa, Octavia s most Drusus is! Az ő neve egymaga számos veszteséggel ér fel. Mily nemes testvérpár e kettő, ő és Tiberius!

Itt az utóbbinak fájdalmát írja le a költő. Ő legalább láthatta a haldoklót, elbucúzhatott tőle, de a szerencsétlen anyától még ezt is megtagadta a végzet. Az átváltozások mondaköréből köleszöngött hasonlatokban most ez anya keservét festi, s vele hosszabb beszédben önteti ki fájdalmát, melynek részletezése részben már hallott gondolatoknak ovidiusi hangon elmondott ismétlése. A gyászoló majdnem teljesen elárvultnak érzi magát s csak azt óhajtja, vajha legalább még élő fia előtt halhatna meg s a Drususéival együvé temetnék hamvait. A költő mind jobban belemélyed az epikus hangba: elmondja, hogy Liviát alig lehetett a drága holttesttől elszakítani, leírja, még pedig nyilván a valósághoz híven, az italiai városokon át vonuló gyászmenetet, a főváros egyetemes levertségét és bánatát, a közélet minden ágának hirtelen megbénulását s az egész lakosságnak az ifjú herczeg végtisztességében való őszinte részvételét. Augustus beszédéből kiemeli annak alapgondolatát, a hasonló halálra való vágyakozást, de a fejedelmet megillető halhatatlanságra való szokott hivatkozással utasítja el azt. A siránkozó kesergésétől felriasztva Tiberis apó kiemeli fejét a hullámokból, s most az ő könnyei is gyarapítják a többiekét, sőt fájdalmában kis hija, hogy ki nem oltja habjaival a fellobogó máglya tüzét. De Mars megtiltja neki, hogy a sors kerekébe kapjon, mert csak Romulusnak és a két Caesarnak befogadására nyílik meg az ég, a mint ő a Parcáktól tudja, s így az előbb tétovázó lángok utóbb mégis csak megemésztik a nemes halott földi maradványait. Az eléggő hős teteme Herculesnek az Oeta hegyén való önfeláldozására emlékezteti a költőt. De élni fognak Drusus tettei és dicsősége a történelem lapjain és az ének halhatatlanságot biztosító igéi-

ben, képe a rostrumokon fogja az utódokra örökíteni emlékét. A barbár Germaniának pedig boszút esküszik Róma, s a költő kegyetlen élvezettel jártatja meg képzületét a daczos ellenség egykori bünhődésén. Erre gondolatai Drususnak hozzá méltó nejeére térnek át, kinek nevét suttogták a haldokló ajkai. Így, boltan érve haza, nem mondhatja el neki derült bizalmas beszélgetés közben átélt viszontagságait, árván, egymagában kiterítve fekszik a ravatalon. A kesergő özvegyet Andromache és Euadnéhez hasonlítja: ő is halni kíván, majd göresösen karolja át gyermekeit, s éjente férje árnyát látja álmában s szörnyű csalódásra ébred, a mint üresnek érzi maga mellett megtapogatott fejevánkását. De csodálattal fogadják az elköltözöttet nagy ősei az Elysiumban. S ez mégis csak enyhítheti tán még a te mérhetetlen fájdalomadat is, ily nagy fiú anyja! Csak itt (341.) tér ismét vissza Liviához a költemény s kerül megint az egyenesen vigasztaló gondolatok folytatására. Gondolja meg, úgy mond, hogy egy Drusus és Nero anyja, a kihez illő, hogy példát mutasson az egész világnak. Ne feledje, hogy minden ember halandó, sőt hogy valamikor az egész világra is kérlelhetetlen enyészet vár. Hisz elégszer tapasztalta Fortuna kedvezéseit is, ki még e csapást is annyiban kimélettel mérte szívére, hogy legalább előkészítette őt rá. A jövőre vonatkozó óhajok és vigasztalások járulnak az előbbiekhez: kárpótlást várhat még másik fia hosszú életétől, ki aggkora derék támasza leend, ha a költő kívánsága teljesül, ki még arra inti, hogy hajtson férje és fia biztatásaira, gondolja meg, hogy könnyeit már hijába ontja, mert az Orcus semmi siralmon sem könyörül meg, a mint azt Hector, Achilles és Marcellus példái eléggé tanusíthatják. Végül magát Drusus árnyát

is felidézi s anyját nyugasztaló beszédet mondat vele. Különben is az ember életét nem éveinek, hanem tetteinek száma méri. Ő eleget élt, mert a legmagasb dicsőség jutott osztályrészéül, s így nem szorult szánakozó siratásra. Ne kisebbítse tehát Livia sem, ez a költő befejező óhajtása, ily férfiú érdemét az érte való mértéktelen gyászszal, magát pedig kimélje s tartsa fön­n fia és fölséges férje kedvéért, kik még vigaszára életben maradtak.

A ki e költemény szerkezetét s egész menetét elfogulatlanul végig tekinti, annyit minden esetre elismerhet róla, hogy fölébe emelkedik a középszerű iskolai dolgozatok sekélyes átlagának, habár éppenséggel nincs meg benne az igazi művészi alkotás közvetlen kerekded­sege. Egyetlen hosszabb hely kivételével, melynek könnyen kitetsző felforgatott sorrendje a hagyomány mostohaságának rovására irandó (283. s k.), az egész a tetszetős változatos­ságú hangnemek sima átmeneteivel fűződik egybe részeiből, s a beszótt elbeszélő részletek és beszédek jótékonyan szakítják meg helyenkint a különben egyhangúvá válhatott kesergést. A mythologiai elem nem foglal el benne kelleténél nagyobb tért; s egyáltalában eléggé el tudta kerülni a szerző az iskolás tudakosság merev formaságait, s oly otromba sületlenségeket, a minőket a Culex és a Messallát dicsőítő költemény szerzője követett el, nem találunk nála. Egyes ismétléseket azonban, még pedig apróbb részletekben is, megengedett magának, s egy helyütt a sophistikus retorika azon vétségébe esik, hogy ugyanazt a körülményt, a melyet egyszer a gyász fokozására alkalmasnak tüntetett fel, utóbb a vigasz forrá­sként jelöli meg (89. s k., 393. s k.). Egészben azonban a költemény alaphangulata elég meleg és a tárgyhoz illő méltóságú, az érzések kifejezése, valamint a leírások

színei sem nem túlzottak, sem nem szárazak, hanem szívhez szólók. Önálló leleményben, az igaz, vajmi szegény a szerző, s ott, a hol egyszer, mint a Fortuna képénél, valami újat akar mondani, e kísérlete esütörtököt mond s helytelenül választott minta nyomán készült gyarló másolat kerül ki kezeiből. Az Ovidius-féle hangnem utánzása úgy nagyban, mint egyes részletekben s még egyes fordulatok- és játsziságokban is azonnal felöltő. Az epikus részletek nem egyben Vergiliusra emlékeztetnek. A vigasztalás forrásai között bővében válogathatott az ily tárgyú irodalom dús tárházában, a mint már említettük, s nagyon csalódnék az, a ki az ilyféle gondolatok közkeletűségeért egyedül Seneca rokon tartalmú iratait tenné felelősekké. A verselés szabályaival, a mi különösen a vers kezdete és vége kipróbált jó hangzatát illeti, nemkülönben a rhetorikai és nyelvi eszközöknek e kor elegia-költőitől eléggé kicsiszolt felszerelésével a szorgalmas utánzó meglehetősen tisztában van, úgy, hogy a kicsinyeskedő vizsgálat, a mely a közös és a saját szerű írói tulajdont nem tudja egymástól megkülönböztetni, minduntalan zavarba jöhet s majd ettől, majd attól kölcsönöztnek tarthat egyet és mást e költeményben. A kifejezésnek a legjobb korbéli szóhasználat ellen vétő hibáit, akár tisztasága, akár szabatossága tekintetéből, nem lehet a szerzőnek szemére vetni. Ha egynémely kevésbé tetszetős fordulat akad is a többi sorában, még az ilyek igazolására is lehet a remekírók műveiből is hasonlókat idézni. Csak egyetlen oly szóértelem (*functus* e helyett *defunctus* 393.) akad valamennyi közt, a melynek a Nero előtti korból nem lehet kimutatni a járatosságát.

A Drusus-elegiával körülbelül egy időben került napfényre két *elegia Maecenas halálára*. A híres könyvfürkésző Ascoli Enoch hozta őket, alighanem *egy* kéziratban, a XV. század közepe táján Dániából Olaszországba.

Ez elegiák egyikének szerzője költeménye bevezetésében határozottan hivatkozik egy kevéssel előbb megjelent s Drusust gyászoló versezetére. A míg akkor, úgy mond, viruló ifjúnak, addig most aggastyánnak szól siralma. Ez utóbbival ugyan nem állott közelebbi barátságban; Lollius volt e mű közvetítője, kit Maecenasszal bajtársi viszonya és Caesar iránti közös hű szolgálatuk köteléke fűzött egybe. Természetes, hogy e néven az idősb értendő, ki 734-ben consul volt s Kr. u. 2-ben halt meg. A második elegiában is szóba kerül a vajmi kórán elhunyt Drusus, sőt egyes más kifejezések mellett egy különösen feltűnő, a melyben Drusus a Caesar alkotásának (6. v.: *Caesaris illud opus*) van nevezve, szóról-szóra az ennek halálára írt vigasztaló versből (39.) származik. Mindebből az következik, hogy az utóbbi a három szóban lévő költemény közül legelsőnek íratott, s hogy a Maecenas-elegiák szerzője amazt is a magáénak vallja, továbbá, hogy a Drusus-elegia állítólag a 745., a másik kettő meg a 746. évből valónak akar tartatni.

Maecenas élete körülményeivel, sőt az ezekre vonatkozó szófia-beszéddel is eléggé ismerős a költő, habár csak felszínesen érinti is őket. A két gyász-költemény hosszabbika rövid dicsőítő beszédben kiemelvén előbb a nagy férfiú szerénységét, hosszadalmas mentegetésébe bocsátkozik az ünnevelt egyetlen hibájának, t. i. az öltözetében tanúsított túlságos kényelemszeretetnek. De hát így jártak az aranykorban, s Maecenas azért korántsem mulasztotta el e gyengéje miatt kötelességeit; csakhogy

béke idején az édes pihenésnek adta át magát, csak úgy, mint Apollo az actiumi diadal, vagy akár mint Bacchus, Hercules, sőt maga Juppiter is a gigasokon aratott győzelem után (ezek horatiusi képek). Fájlalva panaszolja a szerző, hogy nem akadt oly szer, melylyel az elaggott Maecenast meg lehetett volna fiatalítani s így életét meghosszabbítani, mintha bizony egy Pelias, Tithonus, vagy Nestor korát élte volna meg, a kikkel a költemény őt összehasonlítja! Most az Elysium gyönyöreit élvezzi, sírjáról sohasem fognak hiányozni a tisztelet koszorúi.

A második elegia a haldokló Maecenasnak Augustushoz intézett bucsúszavait és áldását tartalmazza.

Mind a kettő jóval a Liviának ajánlott vigasztaló irat színvonala alatt áll; nem csak egészen az iskola bélyegét s az Ovidiustól való szolgálai függését viselik magukon, hanem teljesen a kezdő író ismertető jelei látszanak meg rajtuk. Mindezeket összegezvén, valószínűnek tetszik, hogy mind a három elegia ugyan egykorú, de nem egyenlő jártasságú költőiskolai növendékek műve, kik talán a Nero-féle korban eléjük kiszabott feladatot oldottak meg velök. A három közül elsőnek a Drususról szóló készült el, sőt talán ez a tanítómester kijelölt mintája volt, a melyhez az utóbbi két utánzat közeledni igyekezett.

Szatira és regény.

A nerói kor hóbortjai és gázságai vajmi követelően hitták ugyan ki maguk ellen a *szatira* ostorát s búsán szolgáltak anyaggal a korrajz-festő ecsetének, csakhogy a zsarnoktól való remegés alig engedte szóhoz jutni alatta a szabad vélemény; s ha ez mégis elég merész volt

magának valamiképen utat törni, valósággal az életével játszott az, a ki megkoczkáztatta e merészséget. Falakra firkált feliratok Nerót az anyagyilkos Orestesszel és Alkmaeonnal állítják egy sorba. Egy névtelen párvers kétségtelenül igazoltnak találja a császárnak Aeneastól való származását: ez ugyanis az apját szállította ki (vállán az égő Trójából), amaz meg az anyját (ez árnyékvilágból). A praetor *Antistius* (62-ben), a ki különben alávaló jellemű ember volt, gyalázó verseket írt a császárra s ezeket vendégség közben a más házánál számos hallgatósnak felolvasta, a miért száműzetéssel és kevés híja, hogy nem az életével lakolt. Méltóságosabb hangúak, minden személyes kirohanást kerülők lehettek a fiatal *Curtius Montanus* szatirikus költeményei, melyek egy 66. évi tanácsülésen is szóba kerültek. Ha reánk maradtak volna, alighanem elevenebb és jobban a valóság üde forrásából merített korrajzokat birnánk bennök, mint a minők a nemes lelkű, de bágyadt Persius hígvérű és kissé fakó színű szatirái.

Mily kevés hivatottsága volt éppen ő neki arra, hogy ebben a rómaiaknál ősidők óta népszerű műfajban igazán talpra esett és csattanós termékeket alkosson, azt már szellemi fejlődésének egész menete is mutatja. *Aulus Persius Flaccus* az etruriai Volaterraeben született a Kr. u. 34. év december hava 4-én. Alig hat éves korában elveszté Flaccus nevű s lovagrendű atyját. Anyja, Fulvia Sisennia, másodszor is férjhez ment, a szintén lovagi rangú s Liguriában megtelepedett Fusiushoz, de néhány év múlva e mostohaapja is elhalt. A még kiskorú gyermek tizenkettedik életéveig szülővárosában nevededett, azután pedig Rómába került, hol a Remmius Palaemon grammatikus és Verginius Flavus rhetor tanításában része-

sült. Palaemon, a ki szabadon bocsátott rabszolgából bámulatos emlékezőtehetsége és a prózai úgy, mint a verses műalakokban való kiváló jártassága révén kora legtekintélyesebb iskolavezetőjének hírnevére vergődött, e jeles tulajdonai mellett, sajnos, a legerőszakosabb nagyzás hóhortjának és a legundokabb bűnöknek rabja volt egyúttal, s Tiberius és Claudius óvták is alattvalóikat attól, hogy fiaikat ez ember vezetésére bizzák. A mily híre volt neki a grammatikusok között, épp olyan kétségtelen volt Verginius Flavus elsősége kora retorika-tanítóinak sorában. Tanítványai előtti nagy tekintélye és rájuk gyakorolt óriási hatása gyanussá is tette őt Nero szemében, s e miatt 65-ben számkivetésbe is került. Tan-könyvét Quintilianus nagyra becsüli.

A legmaradandóbb hatást Persiusra mégis Annaeus Cornutusszal, a tudós szatirikussal való megismerkedése gyakorolta, ki a 16 éves ifjút a bölcsélet tanaiba beavatni kezdte. E tanítójához élte fogytaig benső barátsággal viseltetett, s ötödik szatirájában (30. s köv. v.) e vonzalmának szép emléket is állított. Tanulótársának, Lucanusnak, hozzá való ragaszkodásáról már szólottunk (136. l.). Két kiváló műveltségű és dicséretes jellemű göröggel is közelebbi érintkezésbe került Persius; ezek Claudius Agathurnus, spartai orvos, és a magnesiaei Petronius Aristocrates valának, kik mindketten már érettebb korban láttak Cornutus vezetése alatt a philosophiai tanulmányokhoz. Persius e derék férfiakhoz föltekintve és szorgalmukkal versengve igyekezett, hogy el ne maradjon mögöttük. Ugyancsak kora ifjúságában kötött barátságot Caesius Bassusszal és valami Calpurnius Staturával is. Bassus, ki mint lyrai költő s a versmérték-tan tanára nagy tekintélynek örvendett, már 61-ben is az aggkor

mesgyéjén állott, de még jóval túlélte ifjú barátját s állítólag a Vezuv 79-ki kitörése alkalmával égett el villájával együtt. Statura ellenben még Persius életében halt meg legjava korában, a nélkül, hogy egyéniségének valami nyomát hagyta volna az utókorra.

Valósággal fiúi kegyeletet tanusított Persius a Quintilianustól és Tacitustól egyaránt nagyra becsült M. Servilius Nonianus szónok és történetíró iránt, ki már 35-ben viselt consuli hivatalt és Claudius alatt nagy tetszést keltve olvasott fel nyilvánosan egyes részleteket művéből (meghalt 59-ben). Lehet, hogy a tehetségére úgy, mint jellemére nézve egykép kiváló férfiú az elárvult Persius gyámja volt. Az atyjától korán megfosztott fiú különben vagy tíz éven át (alighanem 52 és 62 között) a jeles Thrasea Paetus (56-ban consul, meghalt 66-ban) gyöngéd atyai szeretetét is élvezte, kinek neje Arria, Persiusnak vérrokona is volt. Egy ízben közös utazást is tett az ifjú Paetusszal. Később a bölcsező Senecával is megismerkedett, de a ragyogó szellemével hiú kaczerkódó udvari ember nem tudta megnyerni a komoly és szigorú elvű stoikus ifjú vonzalmát.

Ekkép, a mint láttuk, kora legjelesb tanárai oktatását élvezve, magas műveltségű, nemes és nagy tekintélyű férfiak körében nevedve, Persius zavartalan békében folytathatta szorgalmas tanulmányait. A szép, szelíd lelkű s tiszta erkölcsű ifjú, mintaszerű fiú és testvér, nők körében és könyvei közt serdülvén fel, korán éretté lett s ehhez képest inkább a magánál jóval idősb és tapasztaltabb férfiak társaságát kedvelte. Ennek folytán az időelőtti vénség komoly megfontoltsága szállott gyöngéd lelkületére s kissé fanyar ízűvé tette azt. Könyvtárába temetkezve, melynek javarésze Chrysispos műveiből (mint-

egy 700 könyv) állott, betegeskedni kezdett, gyomor bajt kapott és sem az élet örömei, sem gyakorlati feladatai iránt nem volt meg az egészséges érzéke. Költői ere is csak vajmi szűkösen és lassacskán csörgedezett. De azért már gyermekéveiben neki gyűrűzőtt egy praetextata irásának, tehát mindjárt eleinte azon műfaj felé fordult, a melyet kivált a politikai ellenzék karolt fel igen melegen. <Vándorkönyv>-ében (ὁδοιπορικῆ) talán Thraseával együtt tett útját írta le versekben. Elmélyedésre hajló lelkét nagyon megillette az idősb Arriának, a később barátjává lett Thrasea anyósának hősi haláláról szóló elbeszélés, ki (42-ben) a saját szive vérébe mártott tört e halhatatlan szókkal nyújtá át férjének: <Nem fáj, Paetus>. Legalább annyit tudunk, hogy e csodálatra méltó nő emlékének néhány verset (talán egy epigrammot) szentelt az ifjú.

Nem éppen ritka dolog, hogy kiváltképen benső és mélyebb lelki életet élő egyéniségek valamely elevenebb és a valóságba természetes egészségük nyersségével belemarkoló tehetségnek az övékkel ellentétes voltától vonzatva érzik magukat. Így hatottak az ellentét erejével Lucilius szatirái az iskolából éppen kikerült Persiusra. S azonnal, még mielőtt az életet és az embereket ismerni tanulhatta volna, hozzá is látott, hogy az élesen vagdalkozó lovag példáját követve, ostorát kortársai fölött megsuhogtassa.

Úgy tudjuk a hagyományból, hogy Lucilius tizedik könyve ösztönözte őt különösen e vállalatra, s ezért utánozta is e könyv bevezetését első szatirájában. Úgy abban, mint ebben, az egykorú szónokok és költők bírálatának kellett e szerint a költemény tárgyának lennie. És mi is állhatott volna közelebb az ifjú gondolkodásához, ki csak

az imént került ki az iskolából s még egészen a tanterem világában élt? Itt legalább személyesen szerzett nézetek és tapasztalatok állottak rendelkezésére, s ha valamit, úgy épp irodalmi dolgokat illetőleg volt szabad még leginkább helyes ítéletében megbíznia. E szatira szolgált egyúttal önmagának is a közönségnél való bemutatására. E célra egy más személylyel való beszélgetés alakját használja, ki le akarja őt e hálátlan írásmű ápolásáról beszélni, épp úgy, mint Trebatius Horatiust és Luciliust az ő tanácsadója.

Mindjárt elején kijelenti, hogy kevés olvasóra számít (kettőre, vagy egyre sem, mert a nagy közönséget megveti), de nincs is irodalmi becsvágya; csupán gúnyolódó hajlamának akar eleget tenni. Egy válogatott hallgatóság előtti költői előadást ír le, mondván, mint foglal helyet emelvényén a kinyalt, újdonság tógába öltözött poéta, ki kérkedő gyűrűt visel ujján, mint szavalja el negédes hangon s epedő szemforgatással buja verseit, melyek előkelő hallgatóit izetlenségökkel egészen elbájolják. Azt a szerencsét sem becsüli Persius valami nagyra, a mely abban állna, hogy iratai révén iskolai klasszikussá és a főrangú körök divatos költőjévé, az asztaltársaságok állandó beszéd tárgyává lehetne. Jól tudja, mily keveset nyom a latban a kortársak tetszése, melyet könnyelműen pazarolnak előkelő műkedvelőkre, s a mely olcsón megszereshető nem egyszer egy jó pecsenyén s valamely ügyesen alkalmazkodó cliens megajándékozásával, holott azért háta megett a szemben dicsértet jól kinevetik. De még az u. n. válogatott közönség ízlése sem megbízható: dicsérik sokszor a forma simaságát és nagyszabású gondolatokat várnak kezdőktől, kik még elemi kísérletekkel sem tudnak sikeresen megbirkózni. A köztársaság korá-

nak tragikusait lenézik, s mai napság a latin és görög nyelv jellemnélküli zagyvalékát tartják előkelőnek, az ily tanokkal megrontván az ifjúság ízlését. A törvényszéki szónoklatban is a divatos rhetorika kaczer fogásai játszsák a főszerepet, a melyektől az igaz érzés nem jut szóhoz. Most néhány elriasztó példája következik a Nero kedvelte bacchicus és Attis-költészet pulya csilingelésének, s ezeket a költő szembe állítja az Aeneis kezdetével, hogy e velőtlen játék ürességét annál feltünőbbé tegye. Erre barátja inti a szerzőt s óvja ily maró bírálat káros következményeitől, minthogy ezzel a főrangúak kegyét teljesen el fogja játszani. A költő ez ellenében Luciliusra és Horatiusra hivatkozik: ő sem akarja magát a szabad véleménynyilvánítás jogától megfosztatni, bárha Midas király borbélyakép arra lenne is kénytelen, hogy egy maga-vájta gödörbe sűgja bele meggyőződését. Olvasóit az ó-attikai vígjáték barátai közül válogatja ki, a selejtesen kapó tömegnek pedig ám teljék kedve abban, a mi neki izlik.

E programm ugyancsak magas várakozásokat alkalmas kelteni merész öntudatosságával. Férfias, független hang és nemes tartalom, neki megfelelő tiszta műalakban, ezek jutnának szerinte újra érvényre az irodalomban. Lássuk tehát, mit hallunk mindezek után költőnktől?

Mindenekelőtt egy iskolamesteri prédikációt, a mely még szerzőnk tanuló korának egyik emléke lehet (III.). A buzgó nevelő megbotránkozással áll az álom-ittas növénydek ágya előtt, kire már ugyancsak reá sütnek az ablak hasadékain belopózó napsugarak. Az úrfieska tanulmányaihoz való kászolódása közben, saját lustaságán való röstelkedésének tintája és tolla szidásában ad kifejezést. Erre azonban mestere hosszú korholó beszédre nyitja száját.

Ilyenformán nem lesz belőled semmi, úgy mond, mert lásd, épp most éled önkiművelésed legjava idejét, de te vagyonod- és családfádban bizakodol s naplopó módjára fecserled el ez időt, holott magadban mégis csak bánt a lelkiismeret titkos szemrehányása. De a Stoa és Pythagoras tanai mind kárba vesztek a könnyelműn; csak későn fogja már belátni hanyagságát, a mikor már hiába néz majd orvos után. Tanuljatok példáján, ti szerencsétlenek! ismerjétek meg a dolgok végső okait, saját rendeltetéseiteket és kötelmeiteket, a helyett, hogy másoktól a múltó földi javak megvetésre méltó fölöslegét irigylik. A műveletlenek természetesen gúnyosan lenézik a bölcséletet. Így tesz a beteg is, a ki nem akar orvosa rendelkezéseire hallgatni, hanem szabadjára ereszti minden vágyát, a miért azonban életével kell lakolnia. Mások meg azt képzelik, hogy ők, ki tudja, milyen egészségesek s nem vallják be még önmaguknak sem, milyen gyöngelábon áll erkölcsi érzésük.

Egy régi magyarázó adata szerint e szatirának a gazdagok bujasága- és egyéb hibáira vonatkozó része Lucilius negyedik könyvének az utánzata, s ennek némely töredéke csakugyan ilyesmire enged következtetni. Egyébiránt egy s más dolog megint Horatiusra is emlékeztet. Az egésznek laza az egybefüggése, a végén pedig, mint szerzőknél rendszeren, hirtelenül szakad meg a beszéd. Meglátszik rajta az egyes részletekre fordított nagy vesződség, de azért az egésznek kerekded kidolgozása mégis rövideget szenvedett e nagy munka mellett.

Kevésbé modorosán tárgyalja a *második* szatira az emberi kívánságoknak sokszorosan, így például a Plato neve alá csempészett második Alcibiadesben, s azután stoikusoktól, mint Athenodorustól és az ő nyomán Senecá-

tól is feldolgozott tételét. Horatius is elég gyakran keríti a szót, még pedig egészen hasonló kifejezésekkel élve, e tárgyra, a mely igazi közhely-számba vehető. Költőknek e szatirájára egyik barátja születése-napja adott alkalmat. Ő nem akar némely előkelő hizelgőkhöz hasonló lenni, kik a legtisztább eszményi érzületet színlelő hangos imák örve alatt a legönzőbb és legalacsonyabb gondolatokat táplálják lelkükben. Fején találja a szeget a szatiríró, mikor e színlelőknek szemükre veti, hogy lelkük mélyén olyasmiket sem szégyenlenek a nagy Juppiter elé tárni, a miken még a legtágabb lelkiismeretű földi bíró is elszörnyűködnék. Aztán a babonás nagymamákat és nénikéket vezeti elénk, kik beczejőknek nem kívánnak kevesebbet, mint azt, hogy valami mesebeli hősként királyok és királynék epedjenek az aranyos gyereket vejükül tisztelhetni, s hogy a lányok bolondulván érte, versengve szöktessék az édest, kinek minden lépte nyomán rózsák fakadjanak. Továbbá a mértéktelenül dorbézolót mutatja be, ki azért jó egészséget kíván magának az istentől; meg a gazdaembert, ki mindenét áldozatokra költi, azt hívén, hogy általuk meg fog gazdagodni. Pedig mi kába dolog a drága áldozati ajándékok foganatában bizni! Saját elfajúlt erkölceinket és hajlamainkat tulajdonítjuk az isteneknek, kiknek pedig minden egyéb adomány helyett tiszta szívünket kellene felajánlanunk.

A *negyedik* szatirában Sokrates a Plato párbeszédeinek módjára kezdi Alcibiadest kérdezgetve leczkértetni. Azt veti a kezdő államférfi és népszónok szemére, hogy nem tudja, mi a jó s mi a rossz. De hát senki sem akar magába szállani, hogy önmagát megismerje, hanem a többieket nézi, hogy irigyelje, vagy szidja őket, még pedig ezt is, amazt is egészen vaktában. Épp ily kevésé

helyes a tömeg dicséretére hallgatni; e helyett szerényen önmagunkat illenék vizsgálnunk. A mint látható, megint valóságos iskolai feladat.

Ismét elődje nyomdokaiba lép szerzőnk *ötödik* szatirájával, a mely a valódi, vagyis erkölcsi szabadságról szól. Ugyane tárgyról Davus nevű rabszolgájával mondatta el Horatius (Sat. II. 7.) a maga nézetét. Itt a hűséges tanítvány szépen felmondja mesterétől, Cornutustól tanult leczkéljét. Egy a szükséges és ez az, a mi nem tűr haladékot, t. i. a stoikus bölcsélet tanulmánya, melynek legbecsesb gyümölcse éppen a szabadság, de nem az a polgári, melyet a praetor osztogat, hanem a benső, az igazi, melyet azonban, mint minden művészetet, tanulni kell és nem csak amúgy műkedvelők módjára kissé beleköntárkodni. A természet szerint élő emberen különféle ösztönök uralkodnak, így a kapzsiság és a restség, melyek más-másfelé hurezolják őt, mint azon ifjút Menander-nél a szerelem és dacz ellenmondó érzései. A költemény végén még a becsvágy és a babonásság kerülnek szóba.

Még ennél a tárgynál is gyakrabban fel volt már dolgozva a fősvénység és szükkeblű takarekosság, mely a könyv utolsó szatirájának (VI.) szolgál tárgyául. A mije van az embernek, annak vegye hasznát s juttasson belőle embertársainak is, nem törődve a követelő örökösök zúgolódásával, kik az öröklött vagyonnak utóvégre szintén csak a nyakára hágnak. A ki azonban lelkét a nyereségvágy ördögének eladja, sohasem éri célját, épp úgy, mint a hogy a Chrysippus rakásának nincsen mértéke. A szerző ezen, a saját gondtalan vagyoni helyzetét tekintetbe véve, meglehetősen olcsó bölcsességét még tovább is folytatta volna, ha ez egyszer Cornutus, néhány versé-

nek kitörlésével, némileg kerekébb befejezéshez nem jut-tatja költeményét.

A mint látjuk, valami újat éppen nem igen tudott kortársainak az ifjú szerző mondani. Csupa kétségbevonhatatlan igazság ugyan, a mit mond, de valamennyi a sokszor hallottak közül való. Hiába minden eredetiségre való törekvése, még nem tudott megszabadulni az iskolás gondolkodás nyűgétől. Emlékezete még túl van terhelve olvasmányai tömör és erősen fűszerezett táplálékával, kiváltképen Horatius műveivel. Első szatiráján kívül a többi valamennyi a Stoa gondolatkörében mozog: az egyik általános buzdítás a bölcsélet tanulmányára, tehát afféle protreptikos (III.); a másik a sokratesi «ismerd meg tenmagadat» elv ajánlása (IV); megint más az erényt tűzi ki az egyetlen elérésre méltó czélul az ember elé (II.); a valódi szabadság fogalmáról értekezik az V., és a legfőbb jó dicsérete akart lenni alighanem a VI.-nak tárgya, — ime ez mindössze e szatirák veleje. Nemes erkölesi mag, tiszta és tántoríthatatlan érzület, önmegtagadó eszményiségre való hajlam nem vitatható el tőlük, az igaz, de mindemellett van a tanulékony ifjú e komoly prédikációiban valami mesterkélt betanultság, buzgalma kissé szűkkeblűen merev, a szív igazi melegének s mindenekfölött a horatiusi kellemnek, vagy a Lucilius eleven plasztikájának és a természetes üdeséggel fakadó élcznek híján, a melyek mind az egyéni megfigyelés meg tapasztalatok kincséből táplálkoznak.

A szerkezet és kidolgozás külső technikáját előzőitől, nevezetesen Horatiustól tanulta el költőnk, így mindenekelőtt a párbeszédes alakot, mely különben a szatirának veleszületett formája, de egyúttal a bölcséleti vizsgálódásoknak is kedvelt alakja a régiéknél. De milyen szára-

zon és szintelenül mutatja be az ellenvélemény elvont képviselőjét még az első szatira is, a melyben pedig a vitatkozás alakja még aránylag a legjobban meg van tartva, midőn e szókkal állítja elének: «bárki légy is te, kinek az ellenkező álláspont védelmét juttattam!» (I. 44.) A harmadik ugyan elég drámai szóváltással kezdődik, de csakhamar a Mentor veszi át a szót s folytatja egymaga, s hovatovább az ő alakja is mind jobban elhalványul s a költő saját személye lép helyébe. A negyedikben a Sokrates kérdezetése vajmi hamar félbeszakad s Alcibiades egyszerre csak a rómaiakhoz fordul beszédével s kevéssel utóbb a választott jelmezek egészen sutba kerülnek. Általában nincs a két szereplő alakja mindig elég világosan különválasztva egymástól, úgy, hogy csak bajjal és mindig a félreértés kockázatával járó dolog kivenni, vajjon melyik személy is beszél tulajdonképen. Az összefüggés laza és szökdelő volta is Horatiustól van kölcsönvéve, de a milyen jól illik az ő pongyolaságában is művészi csevegéséhez, épp oly rosszul hat itt, a hol minden soron ugyancsak meglátszik a reá fordított vesződés, a melyhez képest e pongyolaság itt már az ügyefogyott merevség látszatát ölti, vagy pedig a mesterséges útvesztők szándékosan összekészált ösvényeire emlékeztet. Még elég világos az ötödikben az értekezés menete. A másodikban két fő részt lehet megkülönböztetni: ezek az emberek kívánságai, és az istenek megvesztegetésére irányuló kísérleteik. De e két rész közt nincs semmi átmenet, s az elsőnek példái is csak külsőleg állnak egymással összefüggésben. A harmadik szatirában is minden kapocs nélkül járul a második rész (88. s k. v.) az első mellé. Az egyikben a szorgalmas és idejekorán való tanulásra intő iskolamesteri tanácsok, a másikban az engedetlen

beteg és a dorbézoló intő példája, ki teli gyomorral fürdik s ebbe belehal; végezetül pedig még egynek a példája, ki testileg ugyan egészséges, de szenvedelmeinek és balgaságának a betege. E fejezetek belső összefüggése, melyet azonban ki kell találnunk, az, hogy a böleseletet megvető műveletlenek (77. s k.) mind a két részben az ethikai nevelés szükséges voltáról meggyőzessenek. Egyáltalában nem tartoznak a dologra a tanulói csinyek bevallásai (44. s k.). Még ha legalább a centuriók ellenvetésével (77. s köv.) lennének szembeállítva: akkor legalább ez utóbbiak találóan volnának a rest fiúhoz hasonlíthatók, ki inkább játszik, mint hogy leczkójét megtanulná.

A műveletlenek iránt szerzőnk mélységes megvetéssel viseltetik (I. 1., 127. s k., VI. 37. s k.), egyoldalú szobatudósok szokása szerint. Világa, a melyben otthonos, az iskola mindazzal, a mi benne előkerül, a szépirodalom, a böselkedés. Az utczáról és a hétköznapi élet folyamából csak egy-két példát merít. Személyes vonatkozásokban költeményei szegények: mindössze a Cornutushoz (V. 21. s k.), Caesius Bassushoz (VI. 1. s k.) és Plotius Macrinushoz intézett szavak, kivel az imént említett Servilius házánál ismerkedett meg (II. 1. s k.), ez az egész, a mi e czímen említhető. Az egyes jellemképek neveit jórészt Horatiustól, némelyekét Luciliustól kölcsönözte, mások pedig egészen szintelenek. Közülök talán csak egy Glycon nevű tragikus színész (V. 9.) és Attius Labeo, a homerikus költő (I. 4., 50.), állapíthatók meg a szerző kortársaiul. Jelenkori események alig kerülnek szóba. A Caligula 40. évi diadalosdi-játékának kigúnyolása, melyet hűséges alattvalóinak kellett megfizetniök (VI. 43. s k.), nem járt veszélylyel. De azért példaképen jól

megválasztottnak mondható benne azon hivatalos áldozatkészségnek minden erkölcsi alap nélküli üressége, mely az udvarnak hízelegni akarván, lelkesedést és népszerűséget színlel. Az ennél valamivel sértőbb czélzást tartalmazó s Midas király füleiről szóló helynek élett (I. 121.) Cornutus óvatosan megtompította. A többi erkölcsrajz mind csupa közhely és a hagyományos színekből telik ki.

Ez iskolai szónoklatok száraz tartalmáért mindenféle cziczomával túlterhelt öltözékükben vélt kárpótlást nyújtani a szerző. Mesterkéltszellemeskedése igazán ritkítja párját. Az alakzatos kifejezés tömörségének túlzásával akart hatni, mely azon kor beteges ingerlékenységű ízlésének kedvezett, s nála e törekvés egész a rejtélyességig fokozza az értelem elcsavarását. A mi egyszerű és világos, az szerinte hétköznapi, a szokásos kifejezés póriás lenne; e mellett a legnyersebb érdességben véli fellelhetni a magvasságot és erőt. Minden fogalmat tüstént képbe öltöztet, s a különnemű képek keverésével hiszi fokozni hatásukat. Valóságos találós meséket ad fel olvasójának. E helyett: «ne vedd zokon, ha megrögzött balvéleményeidtől megszabadítlak», Persius így szól: «ejtsd le haragodat a ránczos arczfintoritással együtt orrodrol, midőn a vén nagyanyókákat tüdődből kitépdesem» (V. 91. s k.). Ez intés: «inkább szellemi világosságra kellene törekedned», nála így hangzik: «bátran arravaló vagy, hogy tiszta Anticyrát szüresölj», vagyis a mi helleborus (fekete hűnyor) csak Anticyrán s egyebütt terem, azt mind keveretlenül beveheted, hogy oktalanságodtól megtisztulj. «Mire jó a tanulás, ha az erjedő nedű és a benszüült vad fügefa nem töri át a májat s nem hatol kifelé», ezzel (I. 24. s k.) azt akarja mondani, hogy hiábavaló minden tanulmány, ha a velünk született szel-

lem ki nem fejlődik s nem tör magának útat hasonlóan a fügefához, melynek duzzadó gyökerei szétrepesztik a sziklát, a hol termett. A képmutató beszédét egy helyütt (V. 25.) «festett nyelv mázolásának» nevezi. A ki a bűnt megveti, az nála «fekete théta-betűt tesz eléje» (IV. 13.), minthogy t. i. a bíró, ki halálos ítéletet mondott ki, Θ (θάνατος = halál) jegyű bárczával szavazott.

De viszont igazságtalanok lennénk, ha tagadnók, hogy azért nem egy kifejezése és leírása sikerült is a szerzőnek, s hogy itt-ott melegebb hangulat lengi át verseit, néhol szabadabban ömlik a szó ajkairól. A hol az életben tett első félénk lépéseiről és Cornutushoz csatlakozásáról beszél (V. 30. s k.), kissé beletüzesedik szónoklatába, de még itt is mintha zsinórmértékhez szabná lelkesedését. Rideg fönség van tagadhatatlanul azon óhajában, vajha Juppiter azzal büntetné a zsarnokokat, hogy megmérgezett lelkük tomboló háborgása közben hirtelen eléjük tárván az erény boldogító képét, ezzel értésökre adná, mennyit vesztek a tőle való elpártolás miatt (III. 35. s k.). Persius kétségtelenül mester a maga módjában, de a nyelv eszközein való uralkodása inkább az erőszakosság színével bír. Igaz ugyan, hogy ebben csak kora izlésének hódolt egész a végletekig. Lucanus, ki hasonló természetellenességben volt elfogódva, utólérhetetlen eszményeként bámulta barátja művészetét; és a válogatott kör, melynek az előkelő szerző egyik-másik szatiráját felolvasta, aligha tagadta meg tőle műértő tetzését.

Mind a hat költeményét egy könyvvé gyűjtve akarta kiadni, csak arra várt, hogy még a végső csiszolás munkájából kikerüljenek. De rövid életének már az utolsó tele volt az, melyet anyjának Luna (a mai Spezia) mel-

letti villájában, tehát még otthonában s minden kényelemtől környezve töltött, hatodik szatirájával elfoglalva, melylyel barátjának Bassusnak tartalmaz üdvözlötet akart küldeni. Csak a következő ősszel ért gyomorbaja, melyben régebb idő óta szenvedett, halálos véget. Még csak 28 éves volt, mikor 62. november 24.-én meghalt. A via Appián fekvő jószágán temették el, nyolcz mértföldnyire Rómától. Tetemes vagyonát anyja és húga örökölték, könyvtára pedig Cornutusra szállott. Ő vette rá a költő anyját, hogy fia összes gyermekkori éretlen kísérleteit semmisítse meg. A szatirák hátrahagyott könyvét pedig, melynek utolsó darabja alakilag még nem is volt befejezve, sebtében átsimitotta kissé s aztán Caesius Bassusra bízta kiadását. Mindjárt megjelenésekor nagy feltűnést keltett e könyv, melyet mohón olvastak és általánosan csodáltak. Maga Quintilianus is nyomatékos szavakban mondja a szerzőről, hogy ez egyetlen könyvével nagy és maradandó hírnévre érdemesült; Martialis pedig tanúbizonysága a nagy tekintélynek, melyben e költemények álltak.

A kéziratok egyik csoportjában e szatirák könyvéhez elül, egy másikban meg hátul néhány choliambusi sor van csatolva, melyek prologusképen mintegy bemutatni hivatvák a szerzőt. De e versek sem Persius egyéniségéhez, sem pedig ahhoz, a mit szatiráiban ad, nem illenek és magukban véve sem kerek egésznek alkotó tartalmúak. Írójuk gúnyolódva mondja, hogy szívesen lemond a múzsák forrásából meritett ital és a Parnassuson látott álmok kedvelt költői meséjéről; ő amolyan félparaszt, tehát éppen nem czéhbéli költő, s nem mint ilyen járul dalával az énekesek szentelt hajlékába. Valamint a papagájt az éhség tanítja beszélni, úgy a pénzszerzés reménye

sarkalja írásra a költőket. Nem tehető fel, hogy a vagyonos Persius akár csak tréfából is ilyen vallomást tett volna magáról. Hiszen különben is elmondja első szatirájában, mi indította őt ilyenek írására; e prologus tehát már ez okból is épp oly fölösleges, a mily sületlen előszó lett volna hozzájuk. Alighanem más szerzőnek más könyv elé szánt verse ez, s még ilyenül is csak töredék, reánk maradt alakjában.

Mindazért, a minek Persius szatiráiban híját érezzük, búsasan kárpótol bennünket a megfigyelés élességével, az ábrázolás eleven és a jellemzés találó voltával, a benne pezsgő üde humor és ragyogó szellem játékával azon nagyszabású mű, melyben a *menipposi szatira* egész *regénynyé* bővülve és ilyennek teljes felszerelésével lép elénk. <Szatirái>-nak legalább 16 könyvében *Petronius Arbiter* összefüggő elbeszélést adott. Sajnos, hogy ebből csak a 15. és 16. meg legfeljebb még a 14-ik könyv kisebb-nagyobb töredékei maradtak reánk. Egy a IX. században készült részleges kivonatnak köszönhetjük — mit mondjunk inkább, a többinek elvesztét-e, avagy legalább a meglévőnek fenmaradását? Az egész mű teljes tartalmát és végső kifejlését illető minden feltevésünk tehát hiú kísérlet lenne, kivált minthogy a korábbi részekben előfordult események és szerepelt személyekre való czélzások csekély számúak és keveset mondók a fentartott töredékekben. Különben sem az egységes és művészien szőtt történet kitalálásában állott a nagy terjedelmű munka értéke, a melynek laza fűzésű fonalára inkább egész fantasztikus szeszélylyel sorakoztatott kalandot kalandra egymás mellé a szerző, mindúntalan meg-

megszakítva egy-egy részletesen kidolgozott epizóddal a főesemény menetét. A változatos jelenetek a római birodalom különböző vidékein, hol palotákban, hol meg lebukokban, most a zsigváson, majd a képtárban, szent és profán helyeken, szárazföldön és hajón játszódnak le. A tarka farsangi menet bohózatos részleteihez hasonlóan egymásra következő burleszk fejezetek mindannyian az áldott forrásból természetes üdeséggel fakadó azon mesélőkedvből nyerik egyedül jogosultságukat, mely a délvidékieknek még ma is meglévő ősi örökségük, s a mely elég sokáig uralkodott varázsával az összes népek elbeszélő költészetén. Az olvasó képzeletét szüntelen élénk izgalomban tartja a szerző merész ecsetével élethíven rajzolt valóság túlaradó pezsgése, olykor bizony az érzéki-séget is valamivel a mi erkölcsiségünk szabta korlátokon túllépőleg csiklandozva, habár nem tévesztendő szem elől, hogy azért alapjában korántsem oly mélyrehatóan és rosszakaratúlag, mint azt a ridegebb és tisztességében merevebb éjszaki ember hinni hajlandó. Széles körre kiterjedő, fölötte eleven színezetű korszak tárult itt, a társadalom minden rétegéből összeválogatott s találóan jellemzett alakok sokaságával benépesítve a néző elé. A finom műveltségű szerző biztos tekintetű világ- és emberismerete leplezetlen őszinteségű ábrázolására mindenben a megkapó életigazság bűbáját leheli, s az egész mű fölött a legderültebb ironia mosolya dereng. Maga az író, legalább műve fenmaradt részeiben, teljesen háttérbe vonul, minthogy hőisével mondatja el ennek viselt dolgait, a mi által egyúttal úgy a tartalom, mint az előadás helyenkint való ledérsége is inkább ennek a rovására kerül.

Az elbeszéltek Tiberius végső éveire esnek, sőt talán

még valamivel későbbre; általában kár lenne egyben s másban csekélyebb anachronismusokon és hasonló költői szabadságokon komolyan megütődnünk. Közben-közben minduntalan átesillámlanak egyes, a nerói kor jelenségeire és állapotaira vonatkozó érzések is, melyben a költő maga él, ki egyáltalában a jelenkort akarta tulajdonképen a megelőző nemzedék képében lefesteni.

Az események színterei, már a mennyire a fenmaradtaktól kivehetők, rendkívül alkalmasak arra, hogy rajtuk a szerző a császárkor görög féktelenségtől megmértelyezett és görög félműveltséggel feleziczomázott közszellemét a legélesebb világításban tüntesse fel.

Az egésznek főszemélye s egyszersmind elbeszélője egy *Encolpios* nevű fiatal kalandor, ki a kerek világot bekóborolja, még pedig egy ideig magával egyívású társával, *Ascyltos*-szal. Mind a ketten görög származásúak, irodalmi műveltséggel bírnak (*scholastici*), tehát afféle garabonczyás diákok, igazi jómadarak és Fortuna szeszélyének játéklabdái. Encolpios a törvényszék kezéből, majd a színekörből (elitelt [81. c.], vagy gladiator [9.] minőségében) kimenekedvén, megölte egy vendégbarátját (117.), megszenségtelenített egy templomot (130.), több rablást követett el (9., 12., 17.), egy hajóskapitány-nyal meg egy könnyelmű tarentumi nőszemélylyel viszályba keveredett, a mi miatt most alapos oka van, hogy ezek szeme elé ne kerüljön (101., 104., 113. s k.). Priapos isten, kinek egy éji titkos ünnepét Massiliában megzavarta, boszús haragjával üldözi őt (16., 17., v. ö. 21., 130., 139.). Egészen a hősköltemény pathosának ledér parodiája színevel ismételten úgy tünteti föl magát a léha és gonosz ficzko, mint valami Herculeshez, vagy Ulixeshez hasonló hős, kik szintén a rájuk haragvó istenség boszúja miatt

szenvedtek. Massiliából való menekülése közben Campania partvidékére kerül. Itt egy katonai gyarmatvárosban, alighanem *Cumae*-ban, a két gyönyörű mákvirág egyidőre letelepedik. A mit itt, aztán meg utóbb a tengeren s végül Crotonban átélnek, azt olvassuk részben töredékes és kivonati előadásban a fenmaradt részletekből.

A két jeles bajtárs méltó párja egyik a másiknak. Ha néhanapján összezördülnek, felkavarják egész épületes multjok szennyét (9.). Kettejük közt áll egy *Giton* nevű fiú, mindkettejük féltékenységének tárgya (8. s k. 10. s k.). *Quartilla*, egy Priapos-papnő, utánok veti magát s vele orgiákat ülnek (16—26.). Kéjvadászat és veszélyek, gaztettek és megalázódások közt hanyódnak alá s föl azon életfolyam hullámai, melyeken Encolpios hajóeskája evez. Kár, hogy nem követhetjük őt útja minden szirtjei és viharai között.

A reánk jutott maradványok legfényeseb darabja a (csak a XVII. század közepe táján egyetlen kéziratban felfödözött) *Trimalchio lakomája*. E híres részlet magában teljesen kerek és befejezett remekműve a leggondosabb kivitelű részletfestésnek, a mely egymaga elég lenne arra, hogy alkotójának minden idők legszellemesebb humoristái között kiváló helyet biztosítson. Nem is szólván itt e sokszor kivonatolt leírás megbecsülhetetlen történeti értékéről, csupán azt a felülmúlhatatlan művészetet nézzük, a mivel a szerző benne finoman árnyékolt háttéren és környezetben oly kor- és jellemképet tudott festeni, mely a maga nemében épp oly halhatatlan, mint Falstaff lovag rajza társai körében, vagy a nemes Don Quijote alakja. Az érdeemes C. Pompeius Trimalchio, kinek félig keleti neve már eleve minden jó ízlés és kellem ellentétére mutat, még pedig a legtúlzóbb fokban,

valóságos átlaga a műveletlen, jóindulatú, de üreslelkű felkapaszkodottnak, ki a maga őszinte pöffeszkedésében a saját becses személye terebélyes árnyékában nem sajnál másoktól sem egy-egy kis jó falatot. Ifjú éveiben szívós kitartással dolgozott s ennek köszönheti vagyonát. Ha saját elbeszélésének hihetünk (75. s k.), kis fiúcska korában került Ázsiából Rómába, hol előbb Maecenas rabszolgája volt, kitől a Maecenatianus második melléknevet viseli. Ennek halála után a campaniai C. Pompeius házába jutott, kinek tizennégy éven át kedvence volt. Gazdájától örökölvén, mint szabados már tetemes vagyon birtokában virágzó kereskedést nyitott, s öt hajónyi borszállítmányt küldött Rómába. Midőn az egy napon teljesen tönkrement, korántsem veszté el bátorságát, hanem nagyobb és jobb hajókat épített s ezeket telerakatta borral, szalonnával, babbal, illatszerekkel és rabszolgákkal, s ez egy térésen kerek tiz milliót nyert. Most aztán egykori gazdája összes telkeit megvásárolván, nagyban való baromtenyésztéshez fogott. Végre, mikor már «több volt a birtoka, mint egész szülőhazájának területe», visszavonult üzleteitől, tőkéit kikölesönözte szabadosai közt, és jószágán, egykori szerény háza helyén, fényes palotát építtetett magának. Szívesen látja, ha Rómából jövő előkelő urak nála megszállnak. Így azzal is dicsekszik, természetesen nevetséges módon füllentve, hogy a nagy Scaurus — valószínűleg az igen finom műveltségű és szellemes Mamercus Scaurus senator (megh. 34-ben Kr. u.) — szívesebben szállt meg nála, mint a tenger melletti saját családi kastélyában. Palotája pitvarának falán le van festve a ház urának egész életpályája (29.): Trimalchio fürtös fiúcska alakjában, Mercurius-pálczával kezében s Minervától vezettetve Rómába jő, aztán mint tanul szá-

molni, majd pénztárnokká lesz, utóbb mint állítja őt Mercurius egy magas polezra, hol Fortuna ömlő bőség-szaruval és a három Parca aranyfonalat szőve várnak rá, kegyeltjökre. A saját községében is vitte már annyira, a mennyire a hajdani rabszolgának egyáltalában lehetett: *sevir Augustalis* minőségében egy testület élén áll, melynek kitüntető tiszte a császár geniusát vallásos tiszteletben részeltetni. A palotája csarnokának egyik fülkéjében álló ezüst háziisten-szobrok és egy márvány Venus mellett, el vannak téve arany szelenczében a nagy férfiú szakálla zsengei is, akár csak a Neróé s más előkelőkéi. Altalában egészen fejedelmi módon viselkedik birtokán.

Dicsekvéséről vajmi sokat lehetne mondani. Olyanformán tettet magát, mintha a szegénységnek még a fogalma is kiveszett volna emlékezetéből, s mikor egy ízben valami szegény emberről hall beszélni, azt kérdi: «micsoda is az a szegénység?» (48.). Egyik szolgáját, ki egy ezüst tálat leejtván, utána hajolt, hogy fölvegye, ezért felpofoztatja s megint elhajíttatja vele a tálat, hadd söpörjék ki másnap a többi szeméttel (34.). A római napilap mintájára egy e czélra külön alkalmazott jegyzővel napról napra jelentést irat a birtokain történetekről s ezt időnkint felolvastatja magának az asztalnál. Midőn egyszer valami jószágvásárlásról csak megtörténte után egy évvel kap hírt, haragjában azt a parancsot adja, hogy ha ezentúl legkésőbb hat hónapon belül ilyesmiről jelentést nem tesznek neki, akkor be se iktassák többé a számadások könyvébe az ily vásárlást (53.).

Egyetlen czélja e világon az életet tőle telhetőleg élvezni. Ezért is olvasószobájában egy kürtössel felszerelt időmutatót állíttatott fel, hogy ennek jeladásaiból megtudja időről időre, mennyit vesztett el már megint éle-

téből (26.). Asztalához egy ezüst embervázat hozat, melynek mozgatható tagjait mindenféle állásokba igazítgatja (34.). Ha csak maga nincs meghíva, mindennap vendégei vannak, s így e szokása szerint a Saturnaliák ideje táján is egy tizenhárom tagból álló társaság van házánál. A két idegenen kívül, kiket valami Agamemnon nevű rhetor némikép pályatársainak színében hozott magával, mindenféle nyárspolgár-népség, Trimalchio egykori szolgatársai, köztük egy tűzoltó, egy tönkrejutott temetkezési biztos, egy hajdani teherhordó stb. A háziúr ehhez mérten is bánik velök, nem éppen rosszul ugyan, de azzal a pongyola és önkényes leereszkedéssel, melylyel egy gazdag nagybácsi viselkedhetnék tőle függő atyafisága iránt. Elpuhult és túlterhelt díszbe öltözve, ujjait s karjait tele tűzdelve gyűrűkkel és karpereczekkel, csak aztán jó, miután vendégei már rég asztalhoz ültek, sőt az első fogást már el is költötték; a fő hely új divat szerint az ő számára van fentartva (31. s k.). Fogait piszkálva, azzal a kegyesen lekötelező vallomással üdvözli őket, hogy a saját kényekedve szerint ugyan még most sem igen volt jöhetnekje, de nehogy tovább várjanak rá, inkább feláldozta nekik a kényelmét; azonban azt már engedjék meg neki legalább, hogy megkezdett ostábla-játszmáját itt az asztalnál előbb befejezze. Az orruk alá keni, hogy száz esztendőös falerni borral, az Opimius consulságával (633.) egy időből valóval vendégli meg őket, a mi azonban szemtelen hazugság, mert az évszám nem vág össze a másik adattal. Tegnap, úgy mond, sokkal előbbkelő emberek ültek asztalánál s még sem szolgált nekik ily kitünő itallal. Mialatt úgynevezett homeristák görög versekben egy színi jelenetet játszanak el a vendégek előtt, a gazda éneklő hangon a latin szövegkönyvet darálja hozzá (59.).

A lakoma különben nem mondható túlságosan pazar-nak. A gazda gyerekes öröme inkább abban telik, ha vendégeit mindenféle apró-cseprő játéktárgyakkal, kicsinyes meglepetésekkel és magukkal vihető emlékcsecsebecsékekkel s más efféle hivalgó semmiségekkel mulattat-hatja és teheti mindúntalan kíváncsiakká ebéd közben. Szakácsa nem fogy ki a leleményből, ha arról van szó, hogy a képzelhető legkülönbélebb dolgokból, egyebek közt még ganéjból is, a legváltozatosabb alakú új meg új ételnemeket találjon föl. Zenei élvezetből bőven és üntig kijut vendégeinek, még pedig annak minden lehet-séges alakjából. Trimalchio gyaloghintóját állandóan egy fuvalás kíséri (28.). Zenekarkisérettel vonul be az ebéd-lőbe s nyújtózik el vánkosain. Énekszóval nyújtja neki étkezés előtt rabszolgája a mosdóvizet, s énekelve öblíti ki a serlegeket, énekelve szolgál az első itallal (31.). Zenekar és karének (34.), közben-közben táncz is (36.) fűszerezi az egyes fogások feladását s az asztal körül végzett egyéb teendőket, nemkülönben a pecsenye fel-szeletelését is. Trimalchio maga is énekel, jóllehet gya-lázatos hangja van. Mimusok- és hangversenydarabokból könyv nélkül tud egyes dalokat (*cantica*), melyek előadá-sával kínozza vendégeit (36.); sőt még a fürdőben is hallatja harsogó hangját (73.). Izlését az ebéd alatt színre kerülő egyéb művészi mutatványok is jellemzik. Legjob-ban kedveli a kürtösöket és az egyensúlyozókat (53.). A görög vígjátékra nem ad sokat, már akkor inkább megnéz egy-egy atellai bohózatot. Az ebéd vége felé a műélvezetek mind jobban elparlagiasodnak. Egy alexan-driai subancz madárhangokat utánoz, egy a vendégség-hez járult barátja a ház urának rabszolgájával atellai versekkel kevert vergiliusi sorokat adat elő a legundo-

kabb torzitással (68.). Ugyanez egy agyaglámpán trombitál, nádszárakon sípol, öszvérhajcsárt utánoz (69.); a szakács pedig egy tragikus színész előadás-módját majmolja (71.).

Trimalchio ebéd közben folyó beszélgetése a legelesettebb piaczi közhelyek, útszéli közmondások, olcsó élecek és szójátékok, félig megértett s néha görög morzsákkal is kérkedő idézetek, elmondható és el nem mondandó dolgok, természetfölötti meg nagyon is természetes tárgyak össze-vissza hadart zagyvaléka, minden a legnagyobb tarkasággal egymásba öltve úgy, a mint éppen eszébe jut s a nyelvére akad (34., 36., 41., 47., 50.). Beszéde közben selejtes és hibás szólások elkövetésével nem sokat törődik. De szeret másokat oktatni. Babonás (76.), hisz mindenféle varázslatban és boszorkányságban, melyek bizonyítékaiul állítólag saját magán tapasztalt dolgokat mesél el (63.), aggasztó előjelnek tartja a kakas kukorikolását (74.), s föltétlen hive a csillagjóslásnak (30.). Háza bejáratánál, hol az ajtó-félfák egyikén naptár van ábrázolva a bolygók és a hold járásával, ki vannak tüntetve a szerencsés meg a szerencsétlen napok. Egy rab-szolgafiúnak egyéb dolga sincs, mint a belépőket arra figyelmeztetni, hogy a jobb lábukkal lépjenek először a küszöbre (35.). Egy ebéd alatt feladott nagy tálon (39.) az állatöv tizenkét égi jegye van ábrázolva s mindenikén, nem lehetne éppen mondani, hogy a legválogatosabb szellemességgel egy-egy, nem is éppen a leginyesiklandóbb ételnemű van felrakva (pl. a Bika jegyén egy szelet marhahús). Ez az edénydarab alkalmul szolgál a ház urának arra, hogy szabadon rögtönzött előadásban megvilágítsa vendégei előtt az ember születésének a csillagok állásától való függését; bőven ömlő szóáradatába jó cso-

mót kever a saját sületlenségeiből az eltanultak közé. Azt is jól tudja, hogy ő kereskedő létére a Rák jegye alatt született. Ebből is látni, milyen népszerűvé lett ezidétt a «Manilius» bölcselkedése.

De egyebekben is elég szép dolognak tartja az uborkafára felkapott poczak a műveltséget. Még sirjában is áldja egykori gazdáját, ki azt akarta, hogy ő is «ember legyen az emberek között». Ebéd közben is illő dolog «philologiáról», a min ő mindenféle tudományt ért, beszélni. A saját «házi használatára», a mint mondja (48.), ő is foglalkozott kissé az irodalommal, s két könyvtára is van, egy görög meg egy latin. Állítólag már gyermekkorában olvasta Homerost, de emlékezetében úgy ez olvasmánya, mint mythologiai ismeretei általában a legneveltségesebb összekavarodásban kóvályognak: így pl. oly ábrákról beszél, a melyeken a gyermekeit legyilkoló Cassandrát, vagy Daidalost látni, a mint Niobét a fa-lóba zárja, Diomedest és Ganymedest meg testvérpárnak és Helenát az ő hűguknak tartja. Az utóbbit szerinte Agamemnon szöktette meg s helyette egy szarvas-üszővel elégitette ki Dianát, stb. (48., 52., 54.). Azzal dicsekszik egyebek közt, hogy senkinek sincs olyan igazi korinthusi érze, mint neki, minthogy ő valami Corinthus nevű kereskedőtől vásárolta az övét (50.). De hogy barátai e rossz élezeért mégse tartsák őt műveletlen embernek, siet őket a korinthusi bronz eredetéről felvilágosítani s ezzel gyönyörű tanúbizonyosságát adja a történelemben való jártasságának. Épp ily határozatlanok földrajzi ismeretei is, még a legközelebbi környéket illetőleg is, mert például azt mondja egyebek közt, hogy jószágainak egyike, melyen még nem járt, Terracinával és Tarentummal határos (48.). Nagy urak módjára (mint például Tiberius szokta volt) vizs-

gálat alá fogja a tudósokat, kérdi tőlük a Hercules tizenkét munkáját (48.), fogas kérdéseket ad föl, melyek egyúttal élcesek is akarnak lenni, s nyomban ő maga oldja meg őket (56.). Így például azzal a szellemes kérdéssel áll elő, mi a különbség Cicero és Publilius Syrus között, s két szóval megadja rá mindjárt a feleletet, utána a mímus-költőnek egy a fényűzésről szóló nagy beszédét idézvén, a mely azonban alighanem egészen másnak a műve (55.). Agamemnon rhetort felszólítja, hogy adja neki a mai iskolai vita vázlatát (48.), de csakhamar egy dialektikai baklövással szakítja őt félbe. Bölcselőkkel ellenben szóba sem akar állani.

Altalában ő maga uralkodik folyton a beszélgetés menetén, sőt tulajdonkép szüntelen csak ő maga beszél: a többi, ha egyenesen nem kérdi őket, beérheti a pusztá álmélkodással és dicsérettel. Egy részöket mégis megismerjük azon bizalmas közlésekből, melyekkel Encolpiosnak az asztalnál szomszédja szolgál (37.). Ez mintegy a házigazda dicsekvésének az uszályhordozója, s mint ilyen vajmi nagyra van a gazda vagyonával és az egybegyűlt tekintélyes társasággal (38.). Igaz, hogy ugyanő tőle azt is megtudjuk mellesleg, hogy az urak egyikének, a ki nem régiben még ugyancsak élte világát, ma már egy árva garasa sincsen, de legalább megelőzte csődbe kerülését «fölsőleges vagyonának» idejekorán való elárverezésével.

Ama szünetet, mely alatt a «zsarnok» kissé távozik körükből, végrevalahára fellélekző vendégei egy kis kedélyes tereferére használják fel (41. s k.). Ebben szabó és keztyűs koma is szóhoz jut, s mind a ketten kedvükre és a mint isten tudniok adta, megeresztik szapora beszédű szajkó-nyelvüket. Keresztül-kasul tereferélő locsogásukat

csak Shakespeare békebiráinak és constablejainak fecsegésével lehet összemérni. Dama, az egykori rabszolga, a mit már neve is elárul, azzal kezdi, hogy «a nap szót sem érdemel, olyan rövid, kerül-fordul, már este van» (deczember 29-e a lakoma napja), «a miért is legjobban teszi az ember, ha egyenesen az ágyba tér az asztaltól. S aztán milyen gyalázatos hideg idő jár: alig, hogy a fürdőben kissé fel bír az ember melegedni. Azért jó ilyenkor egy pohár puncsot beköppinteni, ez felér egy felöltővel. Az igaz, hogy jól be is nyakaltam, a bor kissé a kobakomba is szállt». (A beszédébe kevert nyelvtani hibákat bajos lefordítani.) Egy másik szabadonbocsátott, valami Selenus, éppen egy jámbor polgártárs temetéséről jön, kinek hirtelen halála egészen gondolkodóba ejtette őt: «Biz' igaz, így szól, hogy semmivel sem vagyunk különbek a felfútt hólyagnál, annyit sem ér az ember élete, mint egy légyé. A légynek mégis csak van egy kevéske ereje, de mi olyanok vagyunk, akár a buborék a vízben. Persze, hogy az orvosok ásták meg a sirját, azaz hogy így akarta szegénynek a balszillagzata». Dicséri a szép temetést és szidja az asszonyokat, a kik igazán nem méltók férjeik jóvoltára. A harmadik, Phileros, ellenben nem tud a megholtról egy szikrányi jót sem mondani, legfeljebb azt, hogy élvezte, a hogy csak tudta, az életet. Erre Ganymedes megint a jelenvalókra tereli vissza a beszédet. Sopánkodik a nagy drágaság meg a száraz időjárás miatt, szidja az élelmezési biztosokat, a kik egy takaró alatt játszanak a pékekkel. Ezért nem bír a szegény ember boldogulni. Dicséri a régi jó időket. «Hej, máskép lenne minden, ha még olyan markos legényeink volnának, a minőket akkor láttam, mikor Ázsiából ide kerültem. Az volt csak az élet. Azt se tudtad honnan,

akkora nyakleves repült egy-egy ficzkónak a füle tövére, hogy arról koldult. Jól emlékszem még valami Safiniusra. Gyermekkoromban ott a régi bolthajtás mellett lakott. Olyan volt, mondom nektek, akár a bors. Csak úgy égett alatta a föld, a hová a talpát tette. De fenn is hordta ám a fejét, bátran, egyenes lelkű ficzkó is volt, az igaz, és megbízható barát, akár sötétben is játszhattál volna vele morrát. És hogyan bánt a városházán az emberekkel! Bezzeg az nem csűrte-csavarta, nem is cizomázta ám a beszédit, hanem kimondta, a mi a szivén feküdt. Hát még, ha a forumon beszélt; ott harsogott csak a hangja, akár a trombita. S még csak bele se izzadt, egyetlenegyszer se köpött beszéde közben. Aztán milyen barátságosan köszönt mindenkinek, a ki üdvözölte; mindenkit a nevéen szólított s úgy bánt velünk, mint ha ő is csak a magunk fajtájából való volna. De olesó is volt ám az ő idejében a gabona, meg annyi, mint a szemét. A garasos kenyeret ketten se bírták megenni; most meg az ökör szeme is nagyobb nála. Biz' úgy van, hogy napról-napra rosszabb a világ sora, gyarmatvárosunk pusztul, sorvad, mint a borjú farka. > De hát ez mind csak onnan van, mert az emberek nem elég vallásosak. <Azelőtt az asszonyok stolában, mezitláb, feloldott hajjal, de tiszta szívvel zarándokoltak fel a hegyre s esőért imádkoztak Juppiterhez, a ki öntötte is rá nyomban a vizet az égből, mintha kannákból dőlt volna, s valamennyien bőrig ázva kerültek haza.> A szószátyár fecsegését végre az optimista elvű Echion szakítja félbe: <Ej mit! ma így, holnap úgy, a mint a paraszt mondta, a kinek a malaczat ellopták. A mint ma van, úgy lesz holnap is — — és mindenütt kerek az ég fölöttünk.> Örül már előre a három nap múlva tartandó gladiator-

játékoknak, legalább látunk megint a szinkörben egy istenigazában való dulakodást is, a melynél csak úgy patakszik majd a vér. Képzületében előre élvezi már a nyilvános megvendéglést is, és a legközelebbi aedilis-választás eshetőségeit mérlegeli. Így folyik a beszélgetés kiapadhatatlan áradata tovább is. Csak a mikor Agamemnonnt mosolyogni látja, akad torkán a szó s gyanakodva így kiált fel: «persze, hogy nekem kell beszélnem, ha te, a ki jobban értesz hozzá, kukkot sem szólasz. Mindjárt meglátni rajtad, hogy nem vagy közibénk való, a miért hogy ki is neved a magamfajta szegény embert. Pedig rólad is tudjuk ám, hogy csupa nagy tudálékosságodtól nincs egészen a helyén az eszed.» De azért jóindulatúan s egyben mindjárt önérzetesen meghívja, hogy látogasson el egyszer az ő villájába is. Egy tyúkoeska meg egy tojás majd csak akad még talán, a miből jólakhatik nála. Erre az iskolamester előtt a két fiáról kezd beszélni: milyen tehetséges az egyik, meg hogy minő szép előmenetelt tesz, csak dolgozni nem akar a kölyök. A másik már is többre tanít másokat, mint a mennyit maga tud. Ebből jogásznak kell lenni, mert ez a pálya kenyeret ad. De ha nem megy, hát mesterségre fogja; legyen borbély, vagy kikiáltó, vagy ügyvivő. Naponként arra tanítja, hogy «a mit tanulsz, fiam, azt magadnak tanulod. A műveltség kincs és a mesterségnek mindig lesz kelete».

Ilyen hangon folyik az egész társalgás, melynek fonalán tarka-barka keverékét halljuk az okos és oktalan megjegyzéseknek, már a mint az efféle emberek beszélni szoktak. A nyelvtani hibákkal és a nép ajkán termő sajátságos szólásmódokkal jellemzett kifejezés törülmetzettsége utánozhatatlan. Általános a megbotránkozás, a

midőn a szemükben nagy Trimalchióra is rá jár a rúd (57. s k.). Ascyrtos ugyanis világosan elárulja, hogy nevetésesnek találja a házigazda rejtélyes feliratkait a fel-talált csemegéken, a mire aztán csőstül szakad rá a szidalmak árja mindenfelől, s még jobban a kis Giton gyerekekre, a ki hangos nevetésbe mert kitörni. Erre azonban a jeles férfiúnak áll feljebb s megmutatja a reá förmedőknek, hogy kivel van dolguk.

A lakoma vége felé (65. s k.) a társaság a gazda egy barátjával gyarapodik. Ez *Habinnas*, a kőfaragó, ki nagy kísérettel és hirnökétől megelőzötten lép be, már pityókosan jövén az ebédről, fehér ünneplő ruhában, koszorúsán és erősen kikenve. Felesége, *Scintilla*, karjára támaszkodva jelenik meg, s minden teketória nélkül leül a háziúr üresen maradt főhelyére, inni kér s elmondja, milyen kitűnően étkezett. Egyetmást asztalkendőbe göngyölve magával is hozott a vendégségből a kis fia számára. Egyebek közt medvehúst is ettek, s míg a feleségének tüstént felfordult tőle a gyomra, ő egy fontnál többet vágott be belőle. De miért is ne? «Ha a medve a kis embert megeszi, mennyivel illőbb, hogy az emberke a medvét megegye.» Alkalmilag a háziasszony után is tudakozódik s nem nyugszik, a míg elő nem kerül. Jöttében a derék asszonyság még a kezeit törülgeti a nyak-kendőjébe. Mert *Fortunata* úrhölgy, a mint *Encolpion*nak a szomszédja megsúgta (37.), serény háziasszony ám, a kinek minden rajta a szeme s addig nincs nyugta, míg minden rendben nincs a háznál úgy, a mint illik. Ékszerai és ruhái nagylelkű feláldozásával egy izben ő rántotta ki férjét a hinárból, s ennek vallomása szerint is ő vetette meg jóllétük alapját (76.). Ő viseli mindenének gondját. Büszkén emlegeti, hogy felesége milyen

pompásan lejt a kordaxot, és rossz néven veszi, ha e mutatványra nem kéri fel (52.). Őt magát is csak az asszony illemérzéke tartóztatja attól, hogy vendégei előtt némajátékban rögtönösen fel ne lépjen. Az asszony most valamelyest kicsipte magát s dicsekszik karperecei súlyával. A házastársak közt a legvaskosabb bizalmaskodás folyik szóváltásukban. De Fortunata asszonynak is vajmi fürge ám a nyelve s időről-időre ugyancsak kellemetlenné tud válni e tulajdonságával. Egy heves kis jelenet (74.), mely egy pillanatra a köztük lévő szép egyetértést megzavarja, mélyebb bepillantást enged kettejük házasság életébe. Trimalchio ugyanis a felesége szemeláttára megcsókolta az egyik csinos rabszolga-fiút, a mire az asszony derekasan megszapulja illetlen magaviseleteért s azzal végzi feddő beszédét, hogy: «te kutya!» Erre aztán egész elemi erejével tör ki az ázsiai rabszolga dühe: életpárja képéhez vágja serlegét s a szidalmak egész záporával árasztja el, többi közt itt, tanúk előtt tiltván meg neki még azt is, hogy valaha holttestét megcsókolja. De csakhamar ismét lecsillapodik és megbékél vele.

Rabszolgaival szemben Trimalchio józan állapotában gőgös, durván parancsoló úrként viseli magát; de ha be van rúgva, magával egyenrangúakként bánik, vagy enyél velük. Ilyenkor kedvenczét a hátára engedi felmászni s ez vállain dobolhat az ujjáival (64.). Cselédeit erőnek erejével itatja s a ki vonakodik, annak a fejére önteti a bort (65.); megengedi nekik, hogy ebédlőjében a vánkosokon elnyújtózzanak s róluk a vendégeket lelökdössék (70.); beszédet tart, melyben kijelenti, hogy a rabszolga is ember (71.). Végredeletében úgy intézkedett, hogy holta után valamennyien szabadokká legyenek. Ez okiratnak egy másolatát hozatja elő s általános elérékenyülés

mellett felolvastatja, Habinnas barátjánál sírkövet rendel magának s részletes utasításokat ad kivitelét illetőleg, sőt a maga szerkesztette feliratot is előmutatja. Mindez a legkiválóbb mintákra van szabva s kitünő ízlésre vall. A lábánál, azt akarja, ölebecskéje legyen ábrázolva, körötte tágas gyümölcsös és szőlőskert; ő maga emelvényen állva, praetextában s öt aranygyűrűvel ékítve, a mint erszényéből pénzt szór, jobbján Fortunata szobrával, ki galambot tart kezén, a másik karján meg fiukat; nagy, de zárt boroshordók is legyenek az emléken, meg egy ketté tört urna, mellette síró fiúval; a középen óramutató, a mely a nézőt közelbe csalja. A sír-felirat vagyona értékének említésével és e büszke vallomással végződik, hogy «soha bölcselő szavára nem hallgatott». E megható intézkedések után a végrendelkező maga is bőségesen ontja a könnyeket, Fortunata is sír, könnyekbe tör ki Habinnas és az egész cselédség is, mintha már valóban urok temetésén volnának. Erre (78.) kedve kerekedik, hogy játékból csakugyan előadatja a saját temetését, felölti a halotti ruhákat s az egész többi dísz, halotthoz hasonlóan kinyújtózik ágyán és a kürtösökkel gyászindulót fúvat. Akkora lárma támad, s a tűzoltók előrohannak, azt híven, hogy a ház lángokban áll.

Az egésznek terjedelméből és részleteinek takaros kidolgozásából is az tűnik ki, hogy a szerző valóságos élvezettel és kitünő tárgyismerettel dolgozott művének e fejezetén. Igaz ugyan, hogy e kor- és erkölcskép alapgondolata, a hóbortos gazdag ember házánál tartott lakoma leírása, már előbb is elégszer fel volt használva, és nem csak Horatiusnál lelhető meg, kinél azonban a Nasidienus lakomája (II. 185. s k.) csak igen távoli rokonságban áll a Petronius-félével. Már Lucilius is leírta volt szatirái

negyedik könyvében egy felkapaszkodott dúsgazdag dőzsölő lakomáját (I. 278.), és Varro is írt le lakomázótársaságokat ismételten, még pedig különféle czélből más-másfélét (I. 309. s k.).

Encolpios további viszontagságaiban nagy része van a már őszhajú *Eumolpos*-nak (83. s k.), ama kor elzüllött költői tipikus képviselőjének. Jóllehet tehetséges és nem közönséges szellemű, sőt alkalomilag koszorút is nyert, még sem vitte semmire, mert korhely. A versírás azonban gyógyíthatatlan szenvedelme, s mindenkit üldöz költeményeivel, melyeket színházban, fürdőben, a hol csak megfordul, mindenütt fölolvass, szóval egyike ama rajongó műzsafiaknak, a kiket már Horatius is embertársaik rémei gyanánt mutatott be. Dobálják bár kövekkel, a hol verseivel lábatlankodik, azért mégsem szünik meg őket szavalni, s kivált Encolpiosnak jut ki belőlük, a kihez hozzácsatlakozott. Ez látván, hogy többet beszél versben, mint prózában, csakhamar szabadúlni kívánna tőle; de bár *Eumolpos* fogadkozik, hogy legalább egy napra megtartóztatja magát rendes szellemi «táplálékától», vajmi hamar megfélekedzik ígérteréről.

Egy műcsarnokban ismerkedtek meg, a hol *Encolpios* a többiek közt egy *Zeuxis*, *Protogenes*, *Apelles* (83. 88. 90.) képeit nézegette. A művészetek és tudományok jelenkori hanyatlásának okaira térő beszélgetésük közben a költő igen helyesen emeli ki e sülyedés főokául azt, hogy a tárgy iránti önzetlen és teljes odaadást, az eszményért való lelkesedést kiölte a kor olthatatlan aranyszomja. Miután erre magát költőnek mutatta be, vedlett öltözékét mindjárt azzal mentegeti, hogy művészete nem ad mai nap kenyeret. A mint *Encolpios* egy Trója bevételét ábrázoló képre szegezi figyelmét, *Eumolpos* szabadon az *Aeneis*

második éneke után elszavalja neki 65 igen sima trimeterben (melyek valamely szomorújáték hirnökjelentése módjára vannak szerkesztve) a fa-ló bevonulását, Laocoon végzetes áldozatát és a város lakóinak éjjeli felkoncezolását. A jó ebéd az éhenkórászt tizenegy szótagú sorokra lelkesíti, melyekben a különféle nyalánkságok legfőbb ingereül megszerzésük nagy nehézségeit jelöli meg (93.). A hajón boros kedvében kopaszra nyírt társait két epigrammban (az egyik distichonokban, a másik tizenegy szótagú sorokban van írva) gúnyolja ki (109.). Sőt még a legdühöngőbb vihar közben sem pártol el tőle a Múza. Mikor a hajó roncsai a partra csapódnak ki, lenn a fülkében rőfös pergament lapra verseket írva találják őt, s még boszankodik, hogy zavarják, mikor éppen a végére jutott már költeményének. Erőszakkal kell őt a szárazra kivonszolni (115.). Hogy különben alapos műveltségre tett szert és hogy önállóan is elmélkedett a költészet törvényeiről, azt Krotonba vezető útjokon egy igen tartalmas előadásban igazolja, melynek fonalán kifejti, mik az igazi költő és a jó költemény kellékei (118.). Lucanus száraz realizmusával könnyen kiismersző ellentétben magát a régi klasszikusok hívének vallja, főkép a történeti tárgyú hősköltemény tekintetében s erre gyakorlati példa gyanánt a fent (185. és köv.) már említett verseket szavalja, melyek korántsem tekintendők a Pharsalia parodiája-, vagy travestiájának, hanem inkább komolyan veendő, jóllehet csak könnyedén hevenyészett ellentétként kívánnak feltűnni a szerző szándéka szerint. Nem is mulasztja el előrebocsátani, hogy kísérlete még nem ment át a végső simításon, s így nem szabad szigorúbb mértéket alkalmazni megítélésében.

Ilyenképen ez alak rajzában a szatira csakis a jel-

lemére szorítkozik, mely teljesen méltó párjává teszi őt Encolpiosnak, kivel nem egyszer elég heves összeütközésbe is kerül (94., 140.). Ki tudja, nem lebegett-e e jellem megalkotásánál a szerzőnek valamely személyes ismerőse lelke előtt, avagy nem csupán a korában éppen nem ritka jelenség általános képviselőjét akarta-e benne megtestesíteni? Mindenesetre arra is felhasználta egyúttal, hogy általa elég ügyesen saját költői kísérleteit is értékesítse.

Általában azt látjuk, hogy Petronius azon szándéka mellett, mely a római-görög műveltség több különféle helyén élethűen igyekszik feltüntetni a kort, színteret és embereket, itt-ott a főváros egészségtelen közállapotainak szatirikus megvilágítását is szeme előtt tarthatta, csakhogy más hely körülményei közé vetítette célzatos képeit. Így tesz például, mikor a római társaséletet megmérgező örökséglesést akarja ostorozni. A Bruttium nyugati partján szárazra jutott hajótörött kalandorok ugyanis az országon rézsút vezető útjokon *Kroton*-ba érkeznek (116.). Milyenek most a Pythagoras iskolájáról híres régi városban az állapotok, azt már előre meghallják a hegyvidék egy parasztjától. Ez azt tanácsolja nekik, hogy csak úgy tegyék be a lábukat oda, ha kitanúlt mesterek a hazudozásban, mert az elaljasodott városban manap csak két fajta ember lakik: olyanok, a kik horgásznak, s olyanok, a kik horogra akadnak, t. i. örökségvadászok és örökhagyók. Gyermeket itt senki sem bir felnevelni. A kinek mégis vannak vérbeli örökösei, az közmegvetés tárgya, ellenben nagy a rokontalan agglagények, özvegyek s más magánosok becsülete. Olyan az egész hely, mint valami pestis-kipusztította vidék, a hol csak hullák meg hollók láthatók. Ehhez képest aztán az agyafürt Eumolpos

(117.) a maga és társai számára oly hazug hirt költ, mely őket a krotoniak szemében vajmi kívánatos polgártársakul tünteti fel, s egy ideig szerencsésen sikerül is felvett szerepeiket játszaniok. A könnyenhívő örökséglesők pénzzel és egyéb ajándékokkal kedveskednek nekik (124.). Végre azonban, mikor az ígért aranszállító hajót hiába várják Afrikából, fölébred gyanújuk s eddigi versengő szeretetreméltóságuk megcsappan (141.). Ekkor Eumolpos még vakmerőbb csínyt eszel ki. Végrendeletet tesz, de a hagyatékok kifizetését ahhoz a feltételhez köti, hogy az örökösök előbb vagdalják darabokra holttestét s az egész nép szemeláttára egyenek belőle. «Ugyanazzal a mohó vágygyal, úgy mond, melylyel előbb szavaimat falták, emészsziek most testemet.» Mintha ebben a keresztyén vallás úrvacsorájának kigúnyolása is rejlenék egyúttal. A kannibáli izlésű ajánlatot még történeti példák is mentegetik, s valóban akad is egy a felszólítottak közt, a ki a feltétel teljesítésére késznek ajánkozik.

Eredete óta mind a kétféle szatira feladatai körébe tartozónak tekintette a szellemi élet kérdéseinek kritikai fejtegetését. Regényünkben a festészetben és költészetben kívül a szónoklat és az ifjúság nevelése is szóba kerül. Cumaeban egy rhetor-iskola meglátogatása alkalmat ad Encolpiosnak arra, hogy a már említett Agamemnonnal a szónok és író módszeres kiképzéséről értekezzenek (1—6.). Nevetség tárgyává teszi az iskolai deklamációk eszement pathosát, a melyek szerinte csak butítóan hatnak, nemkülönben a szörnyűséges feladatokat, melyek a képzelmet megmérgezik s a szellemet elernyesztik, és az ázsiai iskolát teszi az egészséges attikai szónokművészet hanyatlásaért felelőssé. Agamemnon, ki csak az imént is éppen

egy controversiát adott volt elő, igazat ad neki, de a közönséget hibáztatja, mint a melynek ízléséhez kénytelenek a tanítók igazodni, meg a dicsvágyó szülőket, kik gyermekeik szabályszerű, fokozatosan előhaladó tanfolyamát nem győznék bevárni.

Mint az eposz, úgy a regény is egyebek közt a főcselekményhez szorosan nem tartozó mellékeseményeken kívül, vele csak lazán összefüggő elbeszélések beszövésére is igen alkalmas keretül kínálkozik. Ezek egyúttal változatossá teszik az előadást, s mindjárt arra is jók, hogy visszatükrözzék azok jellemét és nézeteit, a kikkel a szerző elmondhatja őket. A miletosi mesék s más hasonló források bőven ontották a novellaszerű elbeszélések dús választékát, melyek közül nem egy akár a Boccaccio Dekameronjában is igen jól festene. Így kiváltképen az a két történet, melyet Eumolpos, a szellemes gazkópé, igazán remekül ad elő: ezek a nevelő és növendékéről (85. s k.) meg az ephesusi özvegyről (111. s k. v. ö. a 44. l.) szóló elbeszélések. Trimalchio és barátai ellenben, a mint mondják, saját élményeikből merített kisértetregékkel rémítgetik egymást, a minőket a nép babonás hite terem: ilyenek a katonáról szóló mese, ki ragyogó holdvilágnál farkasképű daemonná változott (61), meg a két gonosz boszorkányról (*strigae*), kik éji időben egy gyermeket elraboltak (63.).

A tárgyak változatos sokféleségével szépen összevág a nagy művész nyelvezetének színek- és hangfestő eszközökben gazdag árnyalatbősége. A legdurvább népsöpredék göcsörtös kifejezésmódjától kezdve egész a leggyöngédebb finomságú leírásokig minden hangnemhez ért a szerző. Milyen bájos pl. Encolpios rajzában a női szépség szemléltetése: «Természettől göndör fürtei aláhullottak vállaira;

keskeny homlokán tőből látszottak hátrahajolni hajaszálai; szemöldökei egyfelől orczái felső széleig nyúltak, másik végükön meg majdnem egymást érték a két szeme közti mesgyén. E szemek ragyogóbbak valának a holdtalan éjben fénylő csillagoknál; orra gyöngéden hajlott, szája pedig olyan volt, a minőt Praxiteles adott Dianájának. Álla, nyaka, kezeckéi, keskeny aranykarikába szorított picziny lábai fehérségéhez képest a parosi márvány szót sem érdemel» (126.).

A hős váltakozó hangulatainak indulatos magánbeszédekben (pl. 81.), vagy a Seneca stilusára emlékeztető bölcselkedésekben ad kifejezést (115.). Ugyanitt ki kell még emelnünk a menipposi szatira azon jellemző sajátságát is, a melyhez híven Petronius regényében is minduntalan megszakítják, akár csak az operetében a beszédet az ének, a próza ezüstszalagját a belé vegyített versek arany, vagy legalább talmi arany részletei. Nem csak Eumolpos, a kinek a versben beszélés már mintegy második természetévé vált, hanem a regény többi személyei is, mihelyt kissé melegebb érzésre, vagy lendületre hangolódnak, azonnal a versek szárnyaira kelve igyekeznek kiemelkedni a mindennapiság alacsony rétegeiből. Valamennyinél gyakrabban szó ily couplet-féle sorokat, a mint lelkét valami mélyebben megilleti, az egészet elbeszélő Encolpios szavai közé, és verseiről némely esetben nagyon bajos megmondani, vajjon eredetiek-e, avagy csak idézetek. Ilyenek különösen: a pénz hatalmáról szóló distichonok (137.), elmélkedés a törvényszékek megvesztegethetőségéről (14.), a barátság állhatatlan voltáról (80.), saját szenvedéseiről, melyeket Tantalus kinjaihoz hasonlít (82.), egy nő isteni szépségéről (126.) s egy helyütt erotikus kicsapongásokról (132.),

szintén hat- és ötméterű párversekben. Továbbá tizenegyszótagú sorok egy gaztette sikerültén való öröme kifejezésére (15.), ugyanilyenek egy szerelmi boldogsággal teljes éj emlékére (79.). Hexameterekben írja le egy viruló rét szépségét, mely kéjes pásztorórára kínálkozik (127.), egy hangulatkeltő diszkertet (131.), a Venuspapnő egyszerű lakát, mely Kallimachos Hekaleját juttatja eszünkbe (135.), egy csalóka álmoképet a kiábrándulás keservének feltüntetésére (128.), ugyanilyekben mondja el a három szent lúd elleni hősiesség harczát, melyet Hercules tetteivel hasonlít egybe (136.), továbbá Priapustól való engesztelhetetlen üldöztetését, melyért magát más, istenektől üldözött híres hősökhez hasonlónak mondja (139.). Hatméretű versekben imádkozik ugyane haragvó istenséghez (133.), holott tehetetlenségén érzett keserű bánatát sotadesi sorokban önti ki (132.). Agamemnon is szolgál egy tankölteményfélével a szónok neveléséről, melyben skazonokra (sánta iambus) mindjárt hatméretűek következnek, amazokban ugyanis a képzés erkölcsi alapjáról szól szatirikus hangon, míg emezek a helyes iskolázás menetét vázolják. Hexameterekben dicsekszik a Venuspapnő varázshatalmával (134.), csillapítja le esdek-lésével Tryphaena a hajón kitört dühös czivakodást (108.). Egy alávaló kéjencz sotadeusokban irt izgató dalt énekel, Priapus egy tisztelónője pedig elegiai párversekben tesz tanuságot érzületéről (18.). Sőt még Trimalchio is tudja, hogy «előkelő világfi» létére mi illik hozzá, és szintén farag verseket (41.), a melyek, az igaz, egészen rá is vallanak. Rabszolgái közül egy csinos fiú, ki Bacchusnak öltözve hordja körül az asztalnál a szőlőt, e közben vékony soprán-hangon gazdája költeményeit éneкли, de a szerző megkiméli tőlük olvasóit. Untig elég úgyis e jeles

úr verseinek az a két példája, melyekkel szolgál. Úgy látszik, hogy kiválóan kedveli ama háromsoros szakokat, melyekben két hatméretűre egy pentameter következik, s a minőkkel elég gyakran találkozunk plebejusi feliratokon. E formát kétszer is használja roppant mélységes értelmű epigrammák rögtönzésére, melynél persze a lábak teljes száma nem sok gondot ad neki (34., 55.). Barátai ellenben teljesen mentek a Múzsá ihletésétől: még Habinnas sem lendül föl, habár csak egyetlen dalocskára is.

Nagyszámú egyéb részlet, melyek részben más íróknál idézvék, részben anthologiákba kerültek bele, arra vall, hogy kiváltképen e költői betétek felette népszerűek lehettek a későbbi századokban is, jóllehet némelyiküknek a hitelessége vajmi gyenge alapon áll. Biztosaknak vehetők mégis az Anakreon dicséretére (XX. töred.) és más alkalommal Iris tiszteletére szánt anakreoni versek (XIX. tör.); elég jó bizonyítékon nyugszanak még az érzéksalódásokról szóló tizenegy-szótagú versek (XXIX. tör.) és az álmok eredetét meg tartalmát magyarázó hatméretűek (XXX. tör.). Ezekből az is kitetszik, hogy szerzőnk szorgalmasan forgatta Lucretiusát. E sokféle közbevetett részlet is mind tágabb kilátást nyit előttünk e műnek úgy alaki változatossága-, mint tartalmi gazdagságára, a melyekre nézve semmiféle görög munka még csak megközelítően sem ér föl vele. Jóllehet a görögök mimosuk- és mimiiambosukkal, regényes szerelmi történeteikkel és a humoros értekezéssel útat mutattak a rómaiaknak: mégis az utóbbiaké tehát annak a dicsősége, hogy a saját nemzeti szatirájuk termőerejű magvából, bár felhasználva egyúttal ama görög előzményeket is, ki tudták fejleszteni az élet teljébe markoló kor- és erkölcsfestő regény műalakját.

A lángelméjű szerző személyéről ugyan semmi közvetlen tanúságtételünk sincsen, de a szinte kézzel fogható valószínűségű következtetés azért már rég helyes úton jár nyomában. Úgy a mű nyelve, mint tartalma ugyanis egészen a Nero-féle korszakra vall. Azon kiváló egyének közt, kik Kr. u. 66-ban Nero zsarnokságának áldozataivá lettek, Tacitus *T. Petronius*-t is említi. Sőt e férfiú élte végső napjai és jelleme leírásának szokatlanul nagy helyet szán tömör munkájában. Eredeti, finom műveltségű, előkelő világfinak és nagy élvmeisternek írja le őt, ki nappalait átaludta s éjjel élte világát; de azért korántsem szállt le a hétköznapi dorbézolás és mértéktelen pazarlás alantasabb rétegeibe. Tetteiben és szavaiban fesztelen könnyedség jellemezte őt, a mi már természete volt neki s jól illett egyéniségéhez. Bithyniában mint proconsul és utóbb helyettesítő consul minőségében is nagy lelkiert és arravalóságot tanusított az ügyek vezetése terén. Ennek utána Nero bizalmasainak körébe jutott és részt vett a császár dőzsöléseiben. Az udvarnál *«elegantiae arbiter»* (az előkelő ízlés bírója) volt a czime, s őt tekintették mérvadónak a legfinnyásabb élvezetek kieszelése dolgában. Ezen szerepe irigyévé tette Tigellinust, a császár kegyencét, kinek egész hatalma csakis arra épült, hogy urát mindig újabb és újabb gyönyörök szédítő forgatagába tudta sodorni. Ez beárulta őt a császárnál, hogy ő is barátságban áll a Piso-féle összeesküvésben részes Flavius Scaevinussal. Egy rabszolgáját megvesztegették, hogy gazdáját jelentse fel, a mire aztán cselédsége nagy részét bilincsekbe verték s elvágták előle a védekezés lehetőségét. A Campaniába ment császárhoz vezető útján, Cumae-ban ejtették őt foglyúl. Vesztét előre látván, nem akart tovább habozni a kétséges remény s a halálfélelem há-

nyódásai között. De azért még sem lökte el magától hirtelen rohammal életét, hanem lassacskán engedte fel-metszett erei vérét elfolyjni, közben-közben, a mint éppen tetszett neki, megint bekötözve, meg feloldva sebeit, barátai-val kedélyesen elbeszélgetve, még pedig éppen nem komolyan és ünnepélyes hangon s nem is tartatva magá-nak, mint mások tették, bölcseleti előadásokat a lélek halhatatlanságáról s más efféléről, hanem ledér dalocská-kat és csinos versikéket hallgatva. Rabszolgái közül néme-lyeknek ajándékokat osztogatott, másokat, a mint éppen érdemelték, megkorbácsoltatott. Végso óráiban sem tagadta meg magától az asztal élveit s nyugodtan tudott aludni, úgy, hogy halála, jóllehet erőszakos volt, mégis egészen véletlenül történtnek látszhatott. Végrendeletében sem Nerónak, sem Tigellinusnak, sem bármely más hatalmas egyénnek nem hódolt hizelegve, sőt ellenkezőleg, megírta a fejedelem összes aljasságait, kéjelgése áldozatai s újonnan kitalált bujálkodási módjai pontos felsorolásával, s ez iratát meg-küldte Nerónak. Pecsétgyűrűjét szétzúzta, nehogy vissza-éljenek vele s általa mások is bajba keveredjenek, a mint csak nem régiben is Lucanus koholt levelei szol-gáltak a költő atyjának elvesztésére (181. l.). Egy igen drága asztali disztárgyat pedig szintén darabokra tört, nehogy ez is a zsarnok körmei közé kerüljön. Halála után kipuhatolták valahogyan, hogy egy senator felesége, Silia, ki Nero éjjeli tobzódásaiban szintén részes volt, árulta el ezek titkait barátjának, Petroniusnak, a miért is számkivetésbe küldték.

Az itt leirt férfúnak az előbb ismertetett regény vele egy nevű szerzőjével való feltünő szellemrokonságát el-fogulatlanul senki sem vonhatja kétségbe. Műveltsége, izlése, játszi versekben való kedvtelése, a fényűzés min-

den nemében kiváló szakértelme, nemkülönben az erotika legféktelenebb kicsapongásait is teljes szemérmertlenséggel feltáró nyíltsága, mindez igen jól rá illik azon udvari emberre, ki valószínűleg éppen harmadik nevére, az *Arbiter*-re való célzással kapta az *elegantiae arbiter* melléknevet is. Még a bölcselők azon kicsinylését is, melyet Trimalchiojának tulajdonít, tőle magától látjuk halála körülményeiben tanúsítva. Az a feltevés azonban, a mely szerint a Tacitusnál említett s Nero bűneiről szóló irata ugyanegy lenne a szerző egészen másnemű nagy szatirikus művével, teljesen légből kapott, s épp ily hiú az a megütközés, mely nem tud belenyugodni abba, hogy Tacitus a szerző e munkáját szóval sem említi. Mintha bizony az ő történetírása fönséges méltóságával az alantasabb mulattató irodalom ily ledér termékének szóvá-tétele is, nem hogy megörökítése megegyezett volna!

Petronius regénye az előkelő világnak van írva, mely jól mulatott a Claudius alatt annyira felkapaszkodott szabados-csőselék kigúnyolásán, s egyben petyhüdt idegeit kellemesen csiklandozták a szennyes lebutok és undok kéjelgések leírásai. Elképzelhetjük, mekkora tetszéssel találkozott «a választékos ízlés ítélőmestere» azon szemérmetlen udvar köreiben, melynek sikamlós történetkéit felolvasta; s mint gyönyörködött kivált a császár e regény elvetemült alakjai és aljas csőselék-népsége utcai jeleneteiben, minőkhöz hasonlókra nagy élvezettel szokott maga is vadászni, a nagyváros éjjeli népeletét tanulmányozó bódorgásai közben. Gondoljuk hozzá, mily eleven valóságossággal hatottak a szerző stílusának finom árnyalatai, melyek szorosán hozzásimultak minden egyes beszélő egyéniségéhez és társadalmi állásához, a jellemzés eszközei gyanánt használván a

mindenféle helyi beszédsajátságokat, kifejezésbeli pongyolaságot, selejtes szólásmódokat, sőt nyelvbtlásokat is. Mily jóízűt nevetettek a büszke rómaiak a kisvárosi népség őket utánozni törekvő ágaskodásain. Az élesebb tekintetűek pedig itt-ott egy-egy oldalvágást is kiérezhettek hol magukra, hol legközelebbi ismerőseikre. Hisz a zenéért való rajongás és a versfaragás láza sehol sem dühöngött jobban, mint Rómában, s épp a császár maga volt e korban az, ki a többinek példát mutatott művészkedő orgiáival. Hisz olyanféle verseket, a minőket Eumolpos szaval Trója bevételéről, adott elő a császár is nyilvánosan Róma égése alkalmával. De azért mégis óvatosan kerül a szatira minden olyas czélzást, a mely nagyon is kézzelfogható lenne. A mi ilyenféle akad benne, az csak hirtelen elsuhanó árny a regény élesebben megvilágított alakjai nyomában.